

T A R T A L O M

KÁNYÁDI SÁNDOR 80

▶ 3	KÁNYÁDI SÁNDOR	
	Egyszer majd szép lesz minden	(vers)
▶ 4	PÉCSI GYÖRGYI	
	„Én az egész csillagos égboltnak szoktam gyönyörködni” <i>Beszélgetés Kányádi Sándorral</i>	
▶ 14	IANCU LAURA	
	Kányádi Sándor, Körömversek, Fától Fáig	(versek)
▶ 17	FEKETE VINCE	
	Gyermekkor, Emlék, Valahol túl a fák hegyén, Árnyék, Szerelmes vers, Kányádi Sándor	(versek)
▶ 21	EKLER ANDREA	
	„a vers értelme az élet értelme” – Kányádi Sándor lírája 1989–90 után (tanulmány)	
	* * *	
▶ 27	TANDORI DEZSŐ	
	Barokk-egyszerűség, Öregek madara, Rilke-változat: Őszi nap	(versek)
▶ 31	ACZÉL GÉZA	
	Verstévesztés	(vers)
▶ 32	TÓTH ERZSÉBET	
	Kiabálós napok	(versek)
▶ 34	KENÉZ FERENC	
	A „Gyermekrajzok” ciklusból	(versek)
▶ 37	ONAGY ZOLTÁN	
	Anton	(elbeszélés)
▶ 39	GYÖRFFY ÁKOS	
	Ruysbroek-töredék, Reggeli gyakorlat 2.	(versek)
▶ 41	ORCSIK ROLAND	
	Szerelem, fedezékben, Wenn mein Schatz Hochzeit macht	(versek)
▶ 42	BÁLINT TAMÁS	
	Száműzetés, Zsoldos és rabszolga, Fekete folyó	(versek)
▶ 44	PROSENSZKI RÓBERT	
	Vukovári aniz	(elbeszélés)
▶ 46	BÍRÓ LÁSZLÓ	
	A sorstól várok valamit	(versek)
▶ 48	SZILÁGYI ANDRÁS	
	Agancsos kóbor állat, Magamtól távoli mélyvilágom, Valami felsőbb	(versek)

▶ 51	TOROCZKAY ANDRÁS	
	Dilemma, Néma vers	(versek)
▶ 53	AYHAN GÖKHAN	
	Úton, nagy utazás	(versek)
▶ 55	VERES ISTVÁN	
	Galvánelemek és akkumulátorok	(elbeszélés)
SZÍNHÁZ		
▶ 59	DARVASI FERENC	
	„bármilyen történet, az föl van vállalva, azzal szembenézek”	
	Beszélgetés Kovács Lajossal	
▶ 66	TARJÁN TAMÁS	
	Északi macskajáték	
	Bengt Ahlfors: Az utolsó szivar c. darabja a Pinceszínházban	(kritika)
▶ 69	ZALÁN TIBOR	
	Naplóforgácsok, színházi forgácsnapló – Rab ember fiai	(esszé)
MŰHELY		
▶ 77	ALFÖLDY JENŐ	
	Lírai enteriőr – Csanádi Imre korai költészete	(tanulmány)
▶ 82	KRÁNICZ GÁBOR	
	Tükör által színről színre – Juhász Ferenc: Pacsirta a szívben	(tanulmány)
* * *		
▶ 86	BANNER ZOLTÁN	
	Erdélyi Lajos, most én fotózlak... (Levél, vegyestechika)	(esszé)
▶ 89	FELEDY BALÁZS	
	Szőnyi-művek újra itthon	(tanulmány)
FIGYELŐ		
▶ 93	MÉNESI GÁBOR	
	Mindennek egyesülnie kell, ami szétszakított	
	– Závada Pál: Idegen testünk	(kritika)
▶ 97	KRUPP JÓZSEF	
	Elégia, szakadásban – Aczél Géza: (vers)szakadás	(kritika)
▶ 100	CSEHY ZOLTÁN	
	Pornó Eurydiké, Garfield és a turizmus – Orcsik Roland: Holdnak, Arccal	(kritika)
▶ 103	VINCZE FERENC	
	Az én nézőpontjai – Györffy Ákos: Nem mozdul	(kritika)
▶ 105	HANTI KRISZTINA	
	Közös dobbanásaink – Tóth Erzsébet: Szívhangok	(kritika)
▶ 107	FEKETE J. JÓZSEF	
	A részvilágok otthontalanságáról – Füzi László: A középpont hiánya	(kritika)

Lapunk a következő internetcímen érhető el: www.barkaonline.hu

KÁNYÁDI SÁNDOR ◀

Egyszer majd szép lesz minden

Egyszer majd szép lesz minden
a telet s az őszi
feledelmet, hidd el,
szelmemünk lenetközi.

Úgy állunk majd a fényben,
mint a virágok,
hűsken viseljük öröggel
mellénk koronáinkat.

Sötétben sem kell félnünk,
ittfaink herapogga,
majdani senvedésünk
morrastó teleholdja.

Kányádi Sándor

Kolozsvár, 1964.

„Én az egész csillagos égboltban szoktam gyönyörködni”

Beszélgetés Kányádi Sándorral

Nem vagyok könnyű helyzetben. Kányádi Sándort rengetegszer, talán már mindenről megkérdezték: szülőfalujáról, iskoláiról, életéről, mestereiről, ars poeticájáról, a költészetről, az internetről, mindenről. A legismertebb, legnépszerűbb kortárs magyar költőnk. Domokos Mátyás a kilencvenes években figyelt föl arra, hogy itthon is Kányádi Sándor verseit mondják legtöbbször szavalóversenyeken – s népszerűsége azóta is töretlen. Ismerik, olvassák, mondják verseit „karonüöltől a botra támaszkodóig”. Költészetét a számos rangos szakmai és állami díj mellett az irodalomtörténet-írás is a legrangosabbnak kijáró jelzőkkel illeti.

Az idén májusban nyolcvanadik esztendejét betöltő költő derűs kedvvel fogad budapesti otthonában. De mielőtt leülnék beszélgetni, meginvitál a Kárpátia-udvarba a Kolta Galériába, Erdélyi Lajos fotókiállítására. A székelyföldi származású, nemzetközileg elismert – szintén idén nyolcvanéves fotóművész –, Erdélyi Lajos félszáznál több, itt kiállított fekete-fehér, a romániai magyar szellemi élet kiváló képviselőiről készített portréja, csak töredéke hatalmas életművének. Kányádi Sándort régi kolozsvári barátság fűzi Erdélyi Lajoshoz – mindketten a Dolgozó Nő című lap munkatársai voltak.

Sándor bácsi sok mindent elmondott már költői indulásáról, az ötvenes évekről, a „Lobogónk: Petőfi” kultuszról. Egészeiben volt nagyon mozgalmas az a kor, saját költészetében viszont a hatvanas évek második fele tűnik a legizgalmasabbnak. Az ötvenhatot követő általános megtorlás-elrettentés után Romániában enyhült a politikai, ideológiai vezetés, az évtized végére hirtelen kivirágzott az erdélyi magyar irodalom. Sándor bácsi két ekkori kötete, a Kikapcsolódás (1966) és a Független lovak (1968) nagy meglepetés volt nemcsak a romániai, de a magyarországi, sőt, a szlovákiai fiatal magyar írók, az akkortájt induló Egyszemű éjszaka költői számára is. Első köteteinek versei ugyanis (Virágzik a cseresznye, 1955; Sirálytánc, 1957; Harmat a csillagon, 1964) zömmel Petőfi költészete és a népi lírai hagyomány jegyében íródtak, ekkor viszont teljesen új és modernségében szokatlan hangon szólaltak meg versei. Dialogikus versek, tárgyversek sora jelenik meg a kötetekben, láthatóan a személytelen líra, az objektív költészet, és a hatvanas évek kordivatja, az újra felfedezett avantgárd is inspirálta ezeket a verseket. Tetten érhető, hogy honnan formálódott ez a meglepetésszerű modernizációs fordulat költészetében?

Tényleg mindent elmondtam már ezzel kapcsolatban, de csak a jóisten tudja, pontosan hogyan is volt. Egy dologról viszont ritkán szoktunk beszélni. Persze, hogy figyeltük a magyarországi magyar irodalmat is, de legfőképpen a Nagyvilágot. A Nagyvilág abban az időben elég jó világirodalmi kitekintést adott. Megjelentek benne például Ionesco-darabok. Viszont a mi előnyünk a magyarországi írókkal szemben az volt, hogy másfelől is tájékozódunk, főleg a román irodalom felől. A román költészet a latin voltánál fogva több csatornából táplálkozott. Például a francia költészetet, a klasszikus francia irodalmat viszonylag olcsón, szinte fillérékért, banikért meg lehetett kapni Romániában. Nézz meg a könyvespolcomat, ott vannak a gyönyörű Gallimard kiadások! Azonkívül a francia, olasz és dél-amerikai költők előbb jelentek meg románul, mint magyarul. Amikor én Borges verseivel később meg-

ismerkedtem, emlékszem, Bécsben vettem egy kétnyelvű német–spanyol kötetet, s elkezdtem Borgest olvasni, rájöttem, hogy én ezt fordítottam már. Rájöttem, hogy amikor Baconskyt fordítottam, én már találkoztam ezeknek a jellegzetes borges-i kifejezéseknek – a homok, a tenger, a tükör, az árnyék – metaforává emelésével.

A jelenséget úgy fogalmaztam meg, hogy az én költői fejlődésemet megelőzte a műfordítói fejlődésem. A hatvanas években ugyanis Baconsky körül több jó román költő is fölűnt Kolozsváron, Victor Felea, Aurel Gurghianu, Aurel Rău – az úgynevezett Baconsky-iskola tagjai, akik ehhez a latin modernizmushoz közvetlenebbül kapcsolódtak. Őket fordítottam, s ezekből a fordításaimból később *Öt kolozsvári román költő* címmel antológiát akartam összeállítani. A nyolcvanas évek elején Domokos Jánossal, az Európa Kiadó igazgatójával meg is beszéltem a kiadást, de a megjelenést a román kulturális vezetés végül megakadályozta. Ebben az antológiában be akartam mutatni azt a költői iskolát, amit Baconsky teremtett, akit különben „költői iskola teremtésének alapos gyanúja” miatt menesztették a folyóirata, a Steaua éléről. Elment Bukarestbe, szabadúszó lett. Sok nyelvet tudott, fordított is, állandó rovata is, német, olasz, francia ösztöndíja is volt. Nekem is fölajánlotta ezt a lehetőséget. Azt mondta: *Nézz, domnu Kányádi, hagyja a maga magyarjait, én is otthagytam a magam románjait, jöjjön le Bukarestbe, szerzek egy rendes lakást, szerzek állást a feleségemnek. Kötünk szerződést az irodalmi alappal, s mire a könyvet lefordítja, az ösztöndíjat meg is eszi, de a kötet marad.* Nem lehet, mondtam, mert nálunk, a nemzetiségi létben – ezt már Illyéstől kölcsönöztem – ha árvíz van, ha tűzvész van, azt mondják, hogy hol vannak a költők, én nem tehetem meg azt a luxust. Különben is, ha én lefordítok egy francia vagy egy német költőt magyarra, és elviszem a kultúrattasának, az elcsodálkozásnak, hogy miért nem Budapestre viszem, ha magyarra fordítom, mert ennek ott van a központja.

Baconskyék, Ioan Alexandruék metafizikusabb, lágyabb költészetet műveltek, Sándor bácsi viszont szinte csontig lecsupaszított tárgyverseket írt ekkortájt.

Az ember figyelte ezeket a román költőket, Baconskyt, Feleát, Ioan Alexandrut, a többieket, de mellettük másfelé is tájékozódunk, más világirodalmi irányzatokat is szemmel tartottunk. Például az objektív líra felé is orientálódtunk, akkoriban annak is divatja volt Európában. Időben megismertük Eliot-t, Ezra Poundot, és mondhatom, hogy nagyjából ismertük a legfontosabb modern költészeti áramlatokat. És hát, hogy mondjam... kitaláltam. Nagy csalódás volt az életemben, amikor kitaláltam a metaforát. – Nem beszéltem erről? – Egészen fiatal koromban kitaláltam a metaforát, és nagyon boldog voltam, hogy kitaláltam, aztán utóbb rájöttem, hogy nagyon régen ki van találva. Ezeket a modernnek mondott verseimet is én találtam ki, mert rájöttem, hogy úgy is lehet többek nevében írni, ha nem egyes szám első személyben beszél az ember.

A hatvanas évek elején színre lépő első Forrás-nemzedék versmodell, irodalomestmény tekintetében is erősebben kötődött a két háború közti nyugatos költészet klasszikusaihoz, Szabó Lőrínchez, Babitshez, és persze főleg József Attilához. Sándor bácsi nagy gondolati verseit nehezen tudnám az övékéhez rokonítani.

Pedig Szabó Lőrinctől is tanultam. Írtam prózaverset róla is, Weöres Sándorról is, Illyésről is. Arra gondoltam, hogy amit a magam számára megfogalmazok, másnak is tanulságos lehet. Ha úgy

tetszik, egy érettségiző diáknak, vagy megtanulja, vagy puskának használhatja. Amikor elkezdtem verset írni, talán joggal beszéltek Petőfi-hatásról. De hát egy valamire való költő ki mással kezdené, ha nem Petőfi Sándorral? És nem is az volt a baj, elmondtam már sokszor, hogy elvárták a költőktől, hogy Petőfi modorában írjanak, hanem hogy aki nem úgy írt, arra zászlórúddal ráverték. Azért nehéz közvetlen hatásról beszélni, mert minden jó íróba kapaszkodtam. Nagyon vegyülnek az úgynevezett hatások, az ember itt-ott meglát, észrevesz valamit, de amikor a magányban összegyűrja, egészen más lesz belőle. Nem is annyira az irodalmi iskolák esztétikai vagy konstrukciós részei voltak a lényegesek az én számomra, inkább az a fajta törekvés, hogy olyanformán írjak a mi dolgainkról, hogy más is megértse. Szabad verssel kacérkodó verseket írtam, meg dialogizáló verseket, és ezekben tényleg elég volt a legszükségesebb szavakat használni – az első külföldi fordításoknál éppen az tűnt fel, hogy ezek a versek exportképesek. Máskor egy-egy szentencia segítette az embert hozzá, hogy

másként lásson dolgokat. Mondok egy közismert példát. Illyés Gyula azt mondja: *A jó író pontosan fogalmaz, a dilettáns igyekszik szépen írni.* Ebből az egy mondatból rendkívül sokat lehetett tanulni.

Illyés Gyulának csak az emberi, költői magatartása hatott Sándor bácsira, vagy a versei, versépítkezése is?

Nem mondhatnám. Óhatatlanul ott volt bennünk, amit az egyetemen tanultunk Illyés Gyuláról. Őt ugyanúgy, mint József Attilát, félretanultuk. Az ő költészetükből is bizonyos hangsúlyokat emeltek ki az egyetemen, ilyesmit, hogy nagy proletár, meg nagy parasztköltő, hogy durván fogalmazzak. *A Nem menekülhetsz*, meg az ehhez hasonló verseket. Gyula bácsinak nem annyira a költészetének a gyakorlata volt rám hatással, hanem az olyan mondatai, amilyet az imént is említettem. Ezeket én nagyon megszívletem, s éreztem, valahogy én is így gondolom.

A társadalomképe sem volt elfogadható?

Az idegen volt. Például *A puszták népe* egészen más világ, mint az, amit otthon tapasztaltam. Az imént arról beszélgettünk, hogy másképpen főzik a töltött káposztát a Dunántúlon, Erdélyben s egészen másként a nagy magyar Alföldön. Az irodalmat is másképpen művelik. A költészetben a hatás nem föltétlenül közvetlen hatásként jelentkezik. Érezni is, érteni is kell a szó mágiáját. Mondok egy példát. Amikor fordítottam Ioan Alexandru néhány versét, és Schuller Rudi barátomnak fölolvastam, azt mondja: *Ismerős, olvasd csak el még egyszer!* Azt mondja: *Novalis.* Érződött Alexandru versén a 18. századi költői hatás, egy másik barátom kifejtette, hogy rózsakeresztes hatás. És ha jobban megnézzük Alexandru verseit, valóban, formájában is egészen Novalis, de óriási különbséggel: egy *bizánci* Novalis! Vagy Sorescu. Mit lehetett tőle tanulni? Sorescu azzal kezdte a pályáját, hogy megírta az egész román költészet paródiáját – úgy, mint a mi Karinthynek – és utána soha többet nem írt kötött formájú verset,

Vörösmarty Mihály

már több mint száz esztendeje ott feküdt a Kerepesi temetőben, amikor az Ararát lábánál, egy baráti vacsora alkalmával rögtönzött költői vetélkedőn elvitte a pálmát. Varázslat történt. Pedig csak fölálltam, amikor rám került a sor, és bemondtam a költő nevét s a vers címét, megjegyezvén, hogy tudtommal oroszul is megjelent. Amire innen-onnan egy-két biztató bólintás, mosoly mintha azt jelezte volna, hogy tudnak róla. Mondhattam volna akármit, rajtam kívül senki sem tudott magyarul, de talán éppen ezért fordultam erősítéért a nagy elődhöz. Elmondtam a Vén cigány első strófáját. Ha akartam volna, sem mondhattam volna tovább. Örmény, orosz, kurd, bolgár és román kollégák kaptak vállra s dobáltak magasba. Öleltek, csókoltak, mint egy gólkirályt. Nem tartom magam valami jó versmondónak. Nem is nekem szólt az ünneplés. Azt kell hinnem, nemcsak érezték, értették is a verset. Ahogyan a zenét, a festményt vagy még inkább a szobrot érezzük-értjük magát a verset. Mert a vers a nyelv szobra. Minden nagy vers egyszeri, megismételhetetlen és sajnos lefordíthatatlan csoda. Minden fordítás csak reprodukciója legfőbb kitűnő vagy éppen remek reprodukciója lehet az eredetinek. S ha ez így van, akkor Vörösmarty Mihály nyelvünk Michelangelója. Tizenöt francia költő gyürkőzött neki az egyetlen Vörösmarty Vén cigány-fordításának, imponáló s szinte páratlan fáradozásuk eredményét a fordítás tizenhét változatát adták ki külön kötetben. De saját bevallásuk szerint is a szobor nem adta meg magát. Őrzi a nyelv és ő a nyelvet.

(Kéziratban)

csak szabad verseket. Hosszú időbe telt, míg rájöttem, hogy tulajdonképpen egy kaptafára való, vagy 10-12 kaptafára való verset ír, a verseknek a technikája ugyanaz, és a technikák ismétlődnek tízszer-hússzor. A román tengerparton voltak olyan kicsi szerelvények, mint a margitszigeti turistasétáztató kis kocsi-félék, amiket úgy hívtak, hogy bobokár, meg popokár. Az egyiket egy mozdony, a másikat egy traktor utánzata húzta, de nagy különbség nem volt köztük. És rájöttem a magam tapasztalatából, hogy a Sorescu-versek egy bizonyos verstechnika különböző variációi. Vagy Argehezi – saját versemen ki tudnám mutatni, hogy mit tanultam tőle, de talán csak én tudnám kimutatni.

Sándor bácsi szerint föl lehet építeni egy ars poeticát arra a gondolatra, vagy igényre, hogy a vers mindenekelőtt pontos és érthető legyen?

Nézzé, itt vagyunk a 20. században. Amikor kitalálták a telefont... – mondtam ezt? – lefektettek egy vezeték az óceán fenekére, összekötötték a kontinenst és Amerikát. Ezen keresztül ezer telefonbeszélgetést le lehetett bonyolítani, és mert a szecesszió korában készült, még ki is díszítették. Azóta háromszor-négyszer elszakadt a vezeték az önsúlya alatt, s akkor kiemelték, újra fölcicmázták. Ez nagyon-nagy dolog volt – akkor! De ma, amikor a technika, a tudomány ott tart, hogy minél kisebb közegellenállással, minél több jelet kell küldeni minél távolabbra, akkor én úgy gondolom, hogy egy vidéki malom dinamójáról generált áramot a szomszéd faluba egy szecessziósan díszített vezetéken elküldeni korszerűtlen, és enyhén szólva megmosolyognivaló is. Akkor, amikor már Becket – másik véglet, tőle is tanultam – lecsupaszította a nyelvet, hogy minél több jelet minél kisebb közegellenállással tudjon juttatni! Amikor egy négysoros strófánál háromszor kell szótárt elővenni, akkor baj van. Vagy annak idején belekerültek az irodalmunkba a mi politikai helyzetünkre utaló kiszólások – ezeknek óriási sikerük volt, egy-két mondatot a közönség állva megtapsolt. De elmúlt a kor, s ma már nem érdekesek ezek a versek meg prózák.

Shakespeare viszont például egy olasz novellából írta meg a *Romeó és Júliát*, a *Julius Caesart* meg a *Párhuzamos életrajzok*ból, alig változtatott valamit az eredetin. De az a változtatás, az volt a lényeg benne: az, ahogyan valami kicsi dolgot föltranszformált

Csendes köszöntő A 150 éves Arany János

Arany János nagyon szerény, csendes természetű ember volt, nem szerette a zajos ünnepléseket, a kitüntetések megéppenséggel nem. Amikor a koronázás rendjelosztó-ünnepélyén (1867-ben, kerek száz esztendővel ezelőtt) Szt. Istvánrenddel tüntették ki, előbb Eötvösnél, a kultuszminiszternél próbálta elhárítani magától, majd a belügyminiszterhez fordult egyszerű körülményeire hivatkozva: „Én, a nép fia, s igénytelen dalnoka, ki, a győzelem bizonyosságával, immár két ízben (1861 és 65-ben) utasíték vissza országos képviselői mandátumot a nép kezéből: valóban benső önállásom sérelmének látszata nélkül, felülről sem fogadom el a kitüntetést.” Erre Eötvös és a belügyminiszter személyesen keresték fel, akkor írta azt a tréfás-keserű versikét:

*Járnak hozzám méltóságok,
Kötik rám a méltóságot:
„Megbocsásson méltóságtok,
Nem érzek rá méltóságot.”*

A deputáció távoztával meg ezeket jegyezte fel a belügyminiszter levelének hátára: „...végre belátván, hogy nagy demonstracionális látszat nélkül (mitől mindig irtóztam) a visszaautásítás meg nem történhetik, beléegyeztem... de kikötöttem, én sem hálálkodni audienciára nem megyek... sem soha fel nem teszem”.

Ez a magatartás Walesi bárd-válasz volt a kiegyezésre.

De, hogy mennyire ünneplésrontó természet volt, arra példa, többek között, az a nagyon kedvesen mentegetőző levél is (eredetijét a Csonka toronyban őrzik), melyet szülővárosa, Nagyszalonta főbírájához írt válaszul arra a kérésére, egyezne bele, hogy a Kölesér utcát róla nevezhessék el. Nem találta illendőnek, hogy bárkit is életébe szoborba, utcánévbe örökítsenek, meg aztán sajnálta volna, „ha a Kölesér utca a nép ajkán századok óta meghonosult és onnan nehezen is leszoktatható történeti nevét – mert hiszen hajdú őseink a Bocskai-adományoza régebbi lakóhelyők felé vezető utcát nevezték így – csakugyan elvesztené”.

Nemcsak mintegy mentegetőzésül időztem, ilyen hoszszasan ennél a két élettörténeti mozzanathoz, hogy halála után is mennyire mértékletességre inti a köszöntésére vállalkozó utódot, szeretném inkább, jellemének ezzel a vonásával, a bensőségességgel felé terelni a 150. születésnapja alkalmával őt idézők, rá emlékezők figyelmét. Ünnepezték őt már nagyságához méltón és méltatlanul, életében és halálában egyaránt;

világirodalmi rangúvá, egyetemes mondandójúvá. Engem ezek a dolgok foglalkoztattak teoretice, ha szabad mondani. Úgy fogalmaztam meg a magam ars poeticáját, hogy a jó vers úgy készül, mint a jó tojásrántotta. A legszükségesebből, tojásból, sóból, és valami zsiradékból, a mi vidékünkön szalonnából. De mondják, hogy hagyma, gomba... – nem, kérem, az már szürrealizmus! Tehát a legszükségesebb szavakból kell álljon a vers – ez volt az én törekvésem a hatvanas évektől kezdődően. És igyekeztem a legszükségesebb szavakat használni, úgy, hogy azért ne legyen szürke a szöveg. Hogy ez mennyire sikerült, mennyire nem, azt nem tudom. Amit a tájékozottságomból begyűjthettem, használtam, de lehetséges, hogy félre is értettem egy csomó dolgot. Lehet, hogy hegynek véltem azt, ami csak felhő volt. Az egyik francia író, amikor még nem tudott jól angolul, hegynek látta az angol kollégáját, de amikor jobban megtanulta a nyelvet, látta, hogy felhő. Igyekeztem tanulni, látni és lepárolni, és valahogy úgy megírni a mi gondjainkat, hogy az én sokat olvasott négyelemis édesapám is megértse belőle a neki való részt, és ugyanakkor a műveltebb olvasónak is meglegyen az az elégtétele, hogy talán irodalmat olvasott. Ez volt valamiképpen az én tudatos törekvésem.

Nem egy alkalommal – provokatíván is – több vonatkozásban 19. századi költőnek nevezte magát. De a vállalt és vallott Petőfi-örökségtől, -rokonságtól függetlenül is azt érzem, mintha közelebb állna a 19. századi irodalom-eszményhez, mint a 20. századihoz, például a nyugatosokhoz. És ezt a közelséget a legutóbbi évtizedekre is igaznak vélem. Hiszen miközben a posztmodern eredményeit is fölhasználja, olyan jellegzetesen tizenkilencedik századi műfajokat újít föl, mint a zsáner, az életkép. A Felemás őszi versek (2002) kötetben pedig mintha provokatíván folytatná az Arany János-i tónust. Miért a konok

szerényen, bensőségesen és hivatalosan, parádésan, rendszertint akkor, ha csendes és bölcs szavát akarták túlharsogni. Mert Arany János, ha nem is volt a szó Petőfi-i értelmében forradalmár, konok és következetes '48-as demokrata volt és maradt. Temperamentum, s nem tartásbeli a különbség közöttük. Petőfi talán soha nem írta volna le:

Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, –
Félreálltam, letöröltem.

Petőfi odavágott volna. Arany félreállt, de pörölt. Végetnem-érő hosszú parasztpör az övé, a nép pöre, történelmének olyan szakában, mikor se lehetőség, se remény a kaszaegyen-sítésre, amikor Toldi kezéből kiverték-csavarták a buzogányt. De ne felejtjük el, milyen derekasan forgatta annak idején: az ő dalaival mentek csatában a honvédek. S a szabadságharc bukásának sokkjából lábadozva, már az ellenforradalom idején rájön a pör, a soha-meg-nem-adás módjára, s tehetségén túl éppen annak a letről hozott szívósságának, bölcsességének köszönhetően, melyet népe Arany János-i tulajdonságaként fogunk ismerni. Mintha megérezte volna, ami csak a XX. században fogalmazódott meg: ha egy nép létében érzi magát veszélyeztetve, kénytelen művekben halhatatlanná tenni magát. Ezért hódító útra indult: a görög szigetektől a skót hegyekig portyázott. Arisztofanészt, Burnst fordított, világirodalmi remek balladákat írt, s a kitüntetés elleni versikével egyidőben megajándékozott bennünket a magyar Hamlettel. A szellem fundamentumát szélesítette, mélyítette le a nemzethez s az egyetemesbe egyaránt. Eredményei, példája nélkül föl se épült volna tán, vagy roskatag kulissza lenne csak, nem egy gyönyörű, modern palotánk.

Az a piramis, melyet Arany János rakott, s amelynek leg-tetején Toldi Miklós históriája magasodik, úgy zárja magába csendes életét, mint az igazi piramisok a fáraókéét. Petőfi összehasonlíthatatlanul rövidebb életéről összehasonlíthatatlanul többet tud az egyszerű olvasó. Érthető, és nincs benne semmi igazságtalanság. A fentebb idézett „intimitásokkal” sem azért hozakodtam elő, hogy ezt a hiányt bár részben pótoljam (azért arra is jók). Végül is a mű a lényeges. Mauriac, a Nobel-díjas francia író szerint azok az igazán szerencsés írók, akiknek művük háttérbe szorítja életüket. Homéroszról azt sem tudjuk, hogy volt-e valóban. Attól kell inkább félnünk, hogy hovatovább csak az életünk marad fönt kézikönyvekben, lexikonokban. Sok esetben még jobb is, ha az élet a maga gyar-lóságaival lekopik a műről. De vannak életek, melyek mondhatni, egyenrangúak a művel. Egyaránt fölemelőek és példaadóak, mint a Goethe-é, a Caragiale-é, Petőfié, és minden bizonnyal, az Arany Jánosé. De az sem hiba, ha az egyszerű olvasó, aki leginkább őt veszi kézbe Petőfi után, nem tartja észben a nevét, csak annyit, hogy Toldi.

Ennél nagyobb dicsőség költőt aligha érhet.

150 év egy olyan költő életében, mint Arany János, szinte csak serdülőkornak számít. Kívánjunk hát születésnapja alkalmából hosszú, békésen munkáló évszázadokat! Rajtunk is áll, hogy valóban úgy legyen.

Igazság, 1967. március

rokonság Petőfi és Arany korával? Mi az, ami Aranyból fontos volt? A költészete, a magatartása vagy a nyelve?

Arany János... néha mosolyogni szoktam. Fiatalon írtam egy verset Arany János kalapjáról, meg egy nyolcsorost, s ezenkívül a Regéből a mottót idéztem.

De a Felemás őszi énekek dalai leginkább mégis Arany János-i dalok.

Lehetséges, egyáltalán nem tudatos.

A Vannak vidékek ciklus nehezen meghatározható műfajú verseit nevezhetjük zsánernek is, lírai szociográfiának is. Ha zsáner, a régiességre esik a hangsúly, ha szociografikus vers – a moderniségre. De mint realisztikus, nyelvezetében az élőbeszédre ütő életkép, úgy vélem, ezek is inkább tizenkilencedik századias dialógust tételveznek föl a vers és az olvasó között.

Soha eszembe nem jutott, és ha így is volna, tudatosan biztosan nem törekedtem erre. Valószínű, hogy azért ír az ember verset, hogy megértsék, és hogy minél szélesebb körben megértsék. Én állandó kapcsolatban voltam az olvasók különböző rétegivel, ha szabad ilyen nagyképpen mondanom, az óvodástól az egyetemi tanárig, és talán ennek lehet a visszahatása. Arra törekedtem, hogy az én verseimhez lehetőleg ne kelljen mindjárt lábjegyzeteket tenni, és főleg azt tartottam, hogy sokkal nagyobb dolog két-három szóban kifejezni valamit, mint bonyolultnak lenni csak a bonyolultság kedvéért. Ott van például a szonett. Az ugye kötött forma, és voltam szemtelen a folyóbeszédhez igazítani. Tehát ha nekem öt szótagban kijött az, aminek kilencben kellett volna a szonett szabályai szerint, akkor én öt szótagnál abbahagytam. És ezért életem legnagyobb dicséretének tartom azt, amikor Kormos Pista, nyugodjék békében, azt mondta: *Az az érdekes Sándor, a verseiben, hogy olyan, mintha folyóbeszéd lenne.* Arra törekedtem, hogy szinte észre se vevődjék, hogy vers. A fordításoknál is arra vagyok büszke, hogy az én fordításaimban nincsenek a fordításra jellemző 'imitt-amott-legott' töltelékszavak. Ez azzal is összefügg, hogy szerintem a vers az, amit mondani kell. Nem biztos, hogy igazam van, de a mondott versben nem lehet szalmazni. Ott a töltelékszavak kihullanak. Még a nagy színészek is nagyon nehezen tudták leplezni, ha túlbeszélt volt a vers. Ez mindenképpen szempont volt. Egy francia mondás szerint, amit tíz sorban is el lehet mondani, és valaki tizenkettőben mondja el, az sokkal nagyobb gazemberségre is képes. Ez inkább Petőfiben van benne, mint Arany Jánosban.

Említette, hogy fontos eredménynek tartotta, hogy a csak a legszükségesebb szavakból készült versei exportképesnek bizonyultak. Verseinek egy másik, barokkosan pompázatos vonulata viszont roppant sűrű szövésű gyönyörű képeivel, rímeivel igen erősen nyelvhez kötött.

Ez már gyakorlatból is adódik, meg bizonyos kor után az ember jobban tudja a mesterséget. Engem a versírásnak a konstrukciós része különösebben nem érdekelt. Sok rejtett szonettem is van, az olvasó tán észre sem veszi, hogy szonettet olvas. Föltördeltem már '64-ben a *Barbár szonettek*-et. Drága kolléga, Horváth Imre – Félixfürdőn neki olvastam el – annyira meg volt illetődve, azonnal csinált nekem tojásrántottát.

A kilencvenes években megjelennek verseiben a posztmodern poétika eredményei is. A Zbigniew Herbert-barátságra írt Eretnek táviratok, az édesapja emlékének szentelt Levéltöredékek a legszebb darabjai a posztmodern inspiratív hatásának. Posztmodern, de alkatához, habitusához csiszoltan az: mert ez az újabb formaváltás is változatlanul az üzenet nyelvi pontossága és gazdaságossága felé tart. Sőt, úgy tűnik, mintha ezt a nálunk többé-kevésbé olvasóidegennek tartott újabb megszólalási módot Sándor bácsi ismét csak az olvasóval való kapcsolat megerősítésére használná: még közvetlenebbé, még személyesebbé téve a viszonyt.

Úgy tudom, a posztmodernnek már vége, úgy tudom, aki kitalálta, elvonult északra és nem írt többet! Meg is bíralták, hogy nem elég posztmodern!

Szerintem nem múlt, nem is múlhat el, fölzsabadítja a korlátokat...

De az úgy van azért, tudja, hogy a szürrealizmust sem a 19. század végén találták ki, Shakespeare-ben is benne van, hogyha jól megnézzük, és előtte is volt. Csak ezek az úgynevezett irodalmi, költői iskolák, izmusok úgy jönnek létre, mintha Brueghel-nak azokból a nagyon kemény téli tájképeiből kiemelne egy zúzmarás ágat, s ebből az ágból hoznának létre egy egész erdőt. Én úgy érzem, hogy minden izmus mindig benne volt az irodalomban. Mindegyik, csak bizonyos időben kinagyítanak belőle valamit. Talán még Kassák úr hatalmas versének a nikkelszamovárja is ott repült már Leonardo rajzasztalán.

Sándor bácsi rengeteget utazott, s mondta ugyan, hogy a nagyvilágban is főleg magyarokkal találkozott, de nyilván más nyelvű költőkkel is volt alkalma személyesen megismerkedni. Formálódott-e, formálódhatott-e ezekből a találkozásokban komolyabb szellemi tapasztalatcsere, költői párbeszéd?

Én nyelvi 'analfabéta' vagyok, vagyis botfűlű. Beszéltem tolmács segítségével német, francia költővel is, svédde is, de ezeknek a beszélgetéseknek közvetlen hatásuk nem lehetett. A legjobban akkor kerül közel az ember a másik költőhöz, ha olvassa. Nagy szerencséje a magyar olvasónak, hogy a világirodalom java le van fordítva, a magyar irodalom fordításirodalma pedig a költészetével azonos szépségű és rangú. Ne tegye nekem magát senki, hogy azért tanult meg angolul, hogy Shakespeare-t eredetiben élvezze, Shakespeare-t a magyar ember magyarul tudja élvezni. Állítólag angolok is nehezen értik, nehezebben, mint mi Balassit, habár Balassi Bálintnak állítólag sokkal modernebb a nyelve, mint Shakespeare-nek – Shakespeare-t állandóan restaurálni kell.

Zbigniew Herberttel sem? Vele is inkább emberi villanás volt a találkozás, s nem a szellem lakomája?

Herbertet személyesen előbb ismertem meg Rotterdamban, mint hogy a verseivel közelebből találkoztam volna. A személyes találkozásomat lényegében megírtam ezekben a versekben. Tényleg úgy volt, ahogy írom is: ültünk Rotterdamban a költőtálalozón – a többi meg kitaláltam. Hanem egyik este mentünk az éjszakában a tengerparton, kicsit ittunk is, és közben mindenféle verseket mondtunk, mindenki az anyanyelvén, meg németül, franciául, ahogy jött. Mondtunk Superville-verset is. Superville-t utólag lefordítottam magyarra, aztán mind kerestem ennek a fordításait, mert Celan is lefordította, s gondoltam, jó lenne, ha lengyelül is meglenne Herbert fordításában, de semmilyen fordításban sem találtuk lengyelül.

Balassitól, Szenci Molnártól kezdve az egész magyar irodalmi hagyomány benne van a költészetben, sűrítve, szublimálva, de még a legkarakteresebb hagyomány is úgy épül be a verseibe, hogy belesimul a jellegzetes kányádis tónusba. Szóval nagyon nehéz tetten érni (kivéve persze, ha vendégszövegként emel be régi költőket), ezért hát megkérdem: kik azok a költők, akiket leginkább rokon világúnak érez a sajátjával.

Úgy látszik, ügyes hamisító vagyok. Azt szoktam mondani, hogy én az egész csillagos égbolton szoktam gyönyörködni, de a vezérlőcsillagom – ezt még a gyerekek is ki szokták találni – Petőfi Sándor. Amikor Petőfit olvasom, azt érzem, amit Márton püspök mondott egy bensőséges alkalommal, hogy az ilyen ünnepi pillanatokban az Isten jelen van. És akkor éreztem, hogy ez a püspök úgy pap, ahogyan Petőfi Sándor költő volt.

Sándor bácsi ma is rengeteg találkozáson vesz részt, és ezeken a találkozáson a Kodály-módszer irodalmi-költészeti változatként rendszerint más költők verseit is megtanítja a hallgatóknak. A legtöbbször talán Horváth Imre egyik négysorosát. Miért éppen Horváth Imrét?

Egyrészt azért, mert könnyen megtanítható. Horváth Imre nem eléggé értékelt költő, s kicsikét ezen

Tisztelgés Petőfi Sándor

mindmáig a legnagyobb költőnk, pedig azóta remekebbet is termelt a magyar költészet, talán – tenném hozzá bizonytalanul, ha nem látnám az öreg Arany szemrehányó tekintetét, Ady Endre feddő szemöldökrándulását, József Attila vitára kész nekibuzdulását, Kosztolányi hamiskás mosollyal rázza fejét, Babits oktatóan emeli csont-ujját: nono, barátom, az én szavam sem szentírás, Kassák avantgarde-plakáton gúnyol ki, Szabó Lőrinc bonckéssel fenyeget, Illyés türelmesen várja a mondat végét, de a „remekebbet” – neki sem tetszik –: Petőfit ne bántsa senki, még a javunkra sem – mondják egyhangúan: Ő a magyar költészet Jézus Krisztusa; a sírjával is úgy vagyunk, mint a názáretivel (valahol csak meg kell gyűjtani a kegyelet gyertyáját, valahová csak le kell tenni a hódolat koszorúját); ástam én is egy nyáron, kerestem a koponyáját, szerencsére nem találtuk meg, pedig ott kell lennie – állítják – a fehéregyházi síkon, de a székelykeresztúri temetőben is van sírja és sírköve; a sírt ápoló öreg tanító bácsi egyszer azt mondta, leereszkedvén a szent hantra: hogy itt nyugszik-e, nem tudom, de akkora költő volt, akár minden faluban lehetne sírja; talán nem is a földben, hanem valahol ott fönna a magasban pihen, s ez rajta a szemfödél: „magasan szállj és hosszan énekelj, haldokló hattyúm, szép emlékezet.”

Igaz Szó, 1969/7.

Horváth Imre (1906, Margitta – 1993, Nagyváradi). 1973

A felvétel nagyváradi lakásának teraszán készült – felesége ott szolgálta fel a kávé. Később a város akkor új, divatos szállodájának vendéglőjében ebédeltünk, ahol Imre bácsi a játékautomatán, a félkarú rablón visszanyerte a négyszemélyes ebéd árát. (E. L.)

// *Fiatal volt, mégis / görbe volt a háta. / Istenem, magyar volt, / szóljon, aki látta* – ezt Sinka István írta, aki ugyancsak Nagyszalontán született, mint Arany János, akkor jusson eszetekbe, egy másik, ugyancsak Biharban, Margittán született költő, akinek most megtanuljuk a *Ballada* című versét. És mondjátok velem együtt: *Ballada. Írta Horváth Imre. Hogy szülőanyja a fekete föld, Erre gondolt a lilium. S letört.* Ennyi – szép is, szomorú is, tömör is.

Az egyik nagy sikeremnek azt számítom, amikor 1979-ben Ceglédre voltam meghívva. Egy magyartanárnő, Virrasztó Jolán, írt nekem levelet, hogy szeretnének találkozót. Megérkezünk, s mondja, sajnos a gimnáziumba nem mehetünk be, mert renoválják, nincsen alkalmas termük, az ifjúsági klubba megyünk, a főtéren egy pinceklubba. Boldog vagyok, tele a terem diákkal, s kezdem: itt Cegléd városában fönna a téren hangzott el már egy-két híres beszéd – Dózsaé, Kossuthé ugye –, s ha a miénk nem sikerülne olyanra, nem kell szégyenletünkben a föld alá süllyednünk, mert már ott vagyunk. Ezzel meg volt véve az egész társaság, s tartottunk egy jó találkozót. Azt hiszem, először ott tanítottam meg a *Balladát*. S mondom a gyerekeknek, ti már olyan szerelmes korúak vagytok, emlékkönyvekbe írtok egymásnak, s lediktáltam még három vagy négy, emlékkönyvbe való Horváth Imre verset. A főlzabadult világban megint meghívna Ceglédre. Tele van a művelődési ház, a karzaton menyecskek is ülnek, gyerekek a karjukon. Megkérdem, emlékszik-e valaki, hogy jártam én már Cegléd városában, emlékszik-e valaki, hogy itt egyszer már tartottam találkozót. S a karzatról megszólal a régi diákok kórusa: *Ballada, írta Horváth Imre...*

Említette korábban, hogy négy-öt ember volt igazán nagy hatással az életére, nekik köszönhetően lett az, aki.

is szerettem volna mozdítani, mert szerintem, ha valaki két-soros vagy négysoros verseket ír, azért lehet nagy költő. A *Balladát* azért tanítom, mert sokszor azzal kezdem: a balladának milyennek kell lenni? Sűgni szeretnék, mondom a gyerekeknek, hogyha majd egyszer felelni kell magyar irodalomból, és egy ilyen tételt kaptok, mondjuk érettségien, hogy mit tudsz a balladáról, és nem jut eszetekbe más, akkor mondjátok, hogy a balladának szépnek, szomorúnak és tömörnek kell lennie. És hogyha nem jut eszetekbe, hogy *Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, / Rá visszaüt a nap, ádáz tusa napja; / Szemközt vele nyájás szép zöld hegy-orom, / Tetején lobogós hadiköppja*, vagy az, hogy *Edward király angol király / Léptet fakó lován, vagy nem tudom, Vörös Rébék átalmant a / Keskeny pallón s elröpült* – elmondok egy-két strófát –, ha nem jut eszetekbe, és az se jut eszetekbe, hogy *Dús András juhász volt, / már fekete a képe. / Leásták pihenni / le a fák tövébe.*

Kós Károly (1883. december 16., Temesvár – 1977. augusztus 24., Kolozsvár). 1971 Szűk, valaha Széchenyiről elnevezett, a felvétel készítésének idején Mihai Viteazul téri tömbház emeleti lakásának minden bizonnyal tíz négyzetméternél kisebb szobájában készült ez a portré. Hosszú, több órás beszélgetés pihentető szüneteiben, amikor Károly bácsi feketekávéval kínált (Mi a jó kávé titka – érdeklődtünk –, a válasz: hogy éppen milyen minőségűt árulnak a földszinti Alimentarában) belekötögtam az irodalomtörténeti kérdéseket feszegető beszélgetésbe. 1971-ben már tudni lehetett: az a remény, hogy Romániában is megéljük az enyhülés korszakát – illúzióknak bizonyult. Azt kérdeztem a kilencvenedik életéhez közeledő írótl: meddig tart a félelem? Az öregeddel egyidejűleg az ember megszabadulhat ettől az átoktól? Károly bácsi valami olyasfélét mondott: félni nem kell, nem szabad, de fejfel menni a falnak még kevésbé. (E. L.)

matróz volt, aki nem tudott magyarul, Elek bácsi volt a tolmács. És történt egy nagyon érdekes dolog, ami jellemző Tamási Áronra. Azt kérdezi ez a román tengerész, hogy milyennek látja ezt az országot és ezt a népet. Fogalma sem volt, hogy Tamási Áron odavalósi, hogy tulajdonképpen ő van otthon. Előzőleg Udvarhelyről egy teherautóval valami rettenetesen rossz úton mentünk Homoródfürdőre. Azt mondja Tamási Áron: *Kedves uram, ha ez az ország és ez a nép olyan, mint ön, akkor nagyon boldog vagyok. Ha olyan, mint az az út, amelyiken Székelyudvarhelyről idáig jöttünk, akkor nagyon szomorú vagyok.* Számomra ez egy rendkívül tanulságos felelet volt. Abszolút nem bántotta meg, de finoman mégis az igazat mondta.

És Nagy Imre bácsi? Ő is inkább a magatartásával, az emberi habitusával hatott? Hogy iszonyúan kemény ember lehetett, az Erdélyi Lajos képein döbbenetesen látszik.

Imre bácsi festett, álltam mellette, a *Halottak napjából* mondtam neki sorokat, akkor készült a vers. Azt mondja: *Uram, úgy érzem, hogy ez egy igen jelentős vers lesz. De bele kellene írni azt is, hogy mivel vétettünk mi többet másoknál.*

Ez a sor Nagy Imrétől való?

Megszívleltem és így került a versbe: *mivel vétettünk mi többet / mint akár a legkülönbek // vén zsidók őszövségi / nyelvél kéne most élni / de hallgatunk senki sem mer / feleselni az istennel.* Nagyon nagy mondásai voltak. Például azt a kifejezést is tőle tanultam, hogy megszenvedettség. Jövünk a világ legnagyobb dilettánsának a kiállításáról, mondta ő, az egyik kollégájáról, én próbáltam védeni, azt mondja: *Nem tudja, mi az a fehér-fejete, hiányzik belőle a megszenvedettség.* Aztán rájöttem, hogy mi a megszenvedettség. *Eljött a boldog órája* képén haldokló édesanyját örökíti meg. Hogy tudta ezt megcsinálni, kérdeztem? *Az agyam megfocsonyósodott, fiam, de meg kellett csinálnom.*

Így kezdjük: Tamási Áron, Kós Károly, Zsögödi Nagy Imre – mondjunk egy határon túlit is –, Illyés Gyula bácsi és nem utolsósorban a már említett Márton Áron római katolikus gyulafehérvári püspök. Remélem, haló porukban sem bántom meg őket, ha azt mondom, ők atyai barátaim voltak, édesapám mellett nekik köszönhetem olyan-amilyen emberré válásomat.

Tamási Áronnal nem volt módja gyakran találkozni. Ő 1956 szeptemberében járt Erdélyben. Mi volt Tamási Áron varázslata?

Azt hiszem, hogy kétszer, '55-ben is és '56-ban is járt Romániában. Ötvenhat szeptemberében pár napot együtt töltöttünk Udvarhelyen Bakk Elek orvos barátja, komája családjánál, és kirándultunk Homoródfürdőre, ahol emléktábla is őrzi ottjártát. A homoródi villa gondnoka egy világjárt nyugdíjas román

Akárhonnán indultunk is el ebben a beszélgetésben is, rendre a magatartásnál kötöttünk ki. Talán fontosabb az etika, mint az esztétika – a költészetben?

Én azt hiszem, nem lehet elválasztani a kettőt. Megint csak Petőfire hivatkozhatunk, aki azt írta huszonhárom évesen: *Az utókor elmondhatja rólam, hogy gyöngye poéta voltam, de azt is el fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű férfit valék.*

Zsögödi Nagy Imre (1893. július 25., Csíkszögöd – 1976. augusztus 22., Kolozsvár). 1974

Zsögödi házában kerestük, málnaérés idején, de nem találtuk. Valahol a Hargitán pisztrángászott. Csalódás volt, ha valakit, úgy Imre bácsit szülőfalujában kellett volna megörökíteni (volt korábban néhány felvétel, a kertjében kaszálta a fűvet, de ez nem pótolhatta volna a portrésorozatot). Málnával kárpótoltuk magunkat. Később Kolozsváron ejtettük meg a találkozót, a hozzá kevésbé illő szűkös tömbházi lakásában. Leejtettem valami kacatot a fotófelszerelésből. Nyögve térdre ereszkedtem, hogy felvegyem. Imre bácsi csak nézett, tekintetében tükröződött ítélete a városon elpuhult fiatalokról. Felállt, egyenesen tartott merev térdekkel lehajolt, mindkét tenyerét a szőnyeghez érintette, és valami olyasfélét mondott, hogy ezt a kondíciót nyolcvan éves korában is meg kell őriznie az embernek. És üzent Sütő Andrásnak, jöjjön már, meg akarja festeni a portréját, és rövid az idő... (E. L.)

Kányádi Sándor

Valaki valakit valamire
kiszemelt

hajnali kiáltásból
font ereket

minden fájdalom övé

kiáltja Istenét:
tekintsen háta mögé!

az ott a föld –
minden más táj: óceán
torka szakadtából ott hullajt
a vemhes idő fát, fiat
a Hargitán

ott, ahol a poklok közt a végső tornác
nem a halál
ahol ha vétkezett is:
a köntös nem lehet más
csak Nyelv, csak Kodály

fehérre mosott gyolcsingre
tapadnak Lészpéd sóhajai
vásznak a színek, a lépcsők, a fák
fekete-piros orcáskái

tüzet rakott hát
a Küküllő-mentén
Krisztus meg ne fázzon
s mindaz, ki Köréje telepszik
keserűn fohászkodjon

mert:
befönnak egyszer mindenkit
ama utolsó óra angyalai
mert:
nem lehet árva az, kinek
feltámadnak halottjai

osztódó nyelv – szaggatott dallam
ködként terülő harangszó
ki minden idők Rómájába
mind talpig gyászba szép holló
kongatta Jónás igéit:

ki egyszer lenyelte
a nyelvet
egyetlen egyszer lakhat jól
vele

Körömversek

K. S-nak

eltérítik a jövőt
Hátországban
békeidő van

•
fekete-fehér
felhő-
létra
omlik az ég
fájdalmaiból menekül
átkel a végtelenbe

•
sebzik a talpak a földet
véres virágot szedünk
az égnek

•
tenyéryni nap világít
a kútba
kiszáradt a jegenyefa
a táj belénk költözik

•
gyalogló kerék-
vágásba hullott
a 'kezdetben vala'
strófa

Fától Fáig

K. S-nak

egyedül a Fák értenek meg
kérges testük felissza
az éjszakát
alamizsna álmok hullnak
berendezik a halált

minden galamb felszállt
hatalmas hordalék a világ

sem ott sem itt
sem mindenütt vagyok

találjon rám
aki elhagyott

Kányádi Sándor Balázs Imre marosvásárhelyi festőművész műtermében. A hetvenes évek elején készült a portré, Imre barátom részére akkor utaltak ki egy hatalmas műtermet, a régi Városháza restaurált épületében. Imre tervei között szerepelt, hogy portrészorozatot készít az Erdélyben élő és alkotó művészeinkről. Ezt a képet nemrégiben megvásárolták – a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében látható. (E. L.)

FEKETE VINCE ◀

Gyermekkor¹

Nem mezítláb cipőben jártam
téli sokszor lucskossá áztam
árkon és bokron s patakmedren
álomban a folyóig mentem

Bárhogy is volt de – most már emlék –
mintha most is gyakran ott mennék
fiammal hol apámmal akkor
nyári estéken alkonyatkor

Emlék

jókor indultak
kora nyár volt
még sziporkázott
fenn a mennybolt

s a holdfényben a
palánkdeszkák
katonás rendje
foszforeszkált

harmatos fűvön
mint a holtak
oly hangtalan
gyalogoltak

férfiak nők és
egy-két gyermek
gyűjteni gombát
s szedret mentek

¹ A nyolcvanéves Kányádi Sándornak, az ő verseire, motívumaira

fenyőrügy eper
som és málna
került kosárba
tarisznyába

ebédkor majd egy
forrás mellett
szalonnáztak és
megpihentek

Egres-kút Réz-kút
s a Vadorom
környéke szép-szép
gyermekkorom

vagyok úgy most is
sokszor százszor
indulok reggel
régi pásztor

velük akik már
rég meghaltak
de jönnek mégis
velem tartnak

Valahol túl a fák hegyén

*„csak az nem fél kit a remény
már végképp magára hagyott”*

mint egy villanó pengeél
a fagy szikrája felragyog
valahol túl a fák hegyén
hol gyújtják-oltják csillagod

valaki némán ott lebeg
a fák szikrázó hegyén túl
mondják hogy ő a félelem
ki könnyű kézzel felénk nyúl

csak az nem fél kit a remény
pisla világa elhagyott
s nem gyújt meg neki már az ég
boltozatán egy csillagot

ki gyújtja s oltja életed
villantja vesztű csillagod
mondják a lenti porszemek
kiket tán végképp itt hagyott

valaki száll a fák hegyén
hegyen tűzön és tengeren
s nem marad már csak a remény
csak a titok s a sejtelem

Árnyék

mert hogyha már te nem
nélküled tán én sem
volnék mint egy fának
hűlt helye az égben

hogyha nem ragyogsz rám
állok én is szótlan
nélküled én soha
nélküled nem voltam

elkísérlek csendben
jődögélek éjjel
mikor a hold feljön
úszom veled kéjjel

s hogyha súlyos felhők
takarják a napot
sűrű setét árnyék
akkor is ott vagyok

csak akkor mint pára
lehelet vagy lélek
ki akkor is veled
és mögötted lépked

Szerelmes vers

ahol még nyáron harmatos
virág és nád a réten
s puha fűágyon elpihen
az árny egy fához érten
kikelet hol a lombokat
dalával csengve költi
te vagy a tél ki szürke ég
tarka paplanát ölti

te vagy a tél még hótalan
az áldott anyaföldön járó
teérted eseng már a víz
s a jég a vizekre szálló

teérted eseng már a szív
teérted szól ha szól szó
csakis az első te lehetsz
nekem és az utolsó

Kányádi Sándor

Huncut mosolykásan mint aki bármelyik pillanatban képes a csínyre huncut mosolykásan öreges testtartással kissé előreengedett fejjel bal kezét befelé fordított kézháttal a csípőjére téve úgy vonult be a kézdivásárhelyi Vigadó nem kis- hanem nagytermébe ahová nem fértek volna hívei olvasói akiket ő nevelt fel ő szoktatott az olvasásra ő adta a kezükbe a betűt mondom huncut mosolykásan bármelyik pillanatban készen a csínyre mint egy nagy öreg gyermek ezüstös ősz haja lobogott a terem sűrű légében úgy vonult be a széksorok és a fal között nem a kis- hanem a nagyterembe ahová eredetileg meg volt hirdetve nem a kisterembe mert oda nem fért volna a több mint hatszáz híve olvasója akiket ő tanított meg a versre ő adta a kezükbe a betűt a szót ő adta szájukba a mondatot mondom mint egy ezredvégi rocksztár mint egy huszonegyedik századi igris úgy vonult be a kézdivásárhelyi Vigadó nem kis hanem nagytermébe mint Tamási ideszakadt hőse ki vág a szemével ha kell ki érti a szót a pillantást a kézfogás szorítását érti hogy miért várt rá a döbbszent csendben az a több mint hatszáz ember és úgy vonul be mint egy rocksztár mint egy huszonegyedik századi igris a kézdivásárhelyi Vigadó nem kis- hanem nagytermébe kétezerégy november harmadikán verset mondani verset tanítani kétezerégy november harmadikán délután öt és hat óra között a kézdivásárhelyi Vigadó nagytermébe

EKLÉR ANDREA ◀

„a vers értelme az élet értelme”

Kányádi Sándor lírája az 1989–90 után

„Mindig azt akartam, hogy ne hagyjon el a hit:
a szellem nagy alkotásai objektívebbek nálunk.
Azok fognak megítélni bennünket.”
(Zbigniew Herbert: *Lelkecske*. Mihályi Zsuzsa ford.)

1989, a *Sörény és koponya*¹ című kötet sikerét követően, az 1990-es évektől az összegző, szintetizáló jelleg Kányádi Sándor versesköteteinek szerkesztésében is megnyilvánult. Más kötetei mellett, három fontos versgyűjteménye jelent meg, új verseket is magukba foglalva. A *Valaki jár a fák hegyén*², a *Felemás őszi versek*³ és három kötetben verseinek, műfordításainak gyűjteménye (*Tűnődés csillagok alatt, Isten háta mögött, Éjjél utáni nyelv*⁴). Míg az előbbi két kötetet a szerző maga, a háromkötetes gyűjteményt Tarján Tamás „rostálta egybe”, megörvendeztetve az olvasókat, s újabb kihívás elé állítva az irodalom-kutatókat, kritikusokat.

A kötetek szintetizáló jellege, s Kányádi Sándor életművének népszerűsége az olvasók körében az életmű kutatóit, s a kritikusokat is összegzésre készítette. Az életmű 1990 előtti recepciója is igen bőséges, érthető olvasatokban gazdag (gondoljunk például Láng Gusztáv, Cs. Gyimesi Éva, Görömbei András, Kántor Lajos, Márkus Béla, Szokolczay Lajos írásaira). Az 1990-es évektől, főként a *Felemás őszi versek* megjelenését követően tágabb szakmai érdeklődést váltott ki az életmű, a szemléleti különbségek erőteljesebben kerültek felszínre – nem is az adott kötet, inkább az azt megelőző művek – főként Kányádi Sándor poétikai- és nyelvszemléletének, költészettelfogásának, a lírai én pozíciójának, a hagyományos és modern kérdésének megítélésében, s szintézisreemtő jellegéből adódóan.

Arról, hogy az olvasói kánonok mennyire nem esnek egybe a „szakmai” kánonokkal, hosszan lehetne értekezni. Példa erre Kányádi Sándor költészete is. Az olvasók körében rendkívül népszerű szerző műveinek recepciójában a meghatározó fordulatot az 1990 után megjelenő monografikus kötetek, tematikus, összegző tanulmányok hozták. Előbbiek: Pécsi Györgyi monográfiája⁵, Ködöböcz Gábor, Bertha Zoltán és Murvai Olga kötetei⁶, valamint a Kossuth Egyetemi Kiadó sorozatában megjelent *Tanulmányok Kányádi Sándorról* című gyűjtemény (az 1956 és 2003 közötti recepcióból), Márkus Béla szerkesztésében⁷. Utóbbiak közül kiemelkednek Bertha Zoltán, Pécsi Györgyi, Szokolczay Lajos, Görömbei András, Márkus Béla, Nagy Gábor, Bitskey István és Ködöböcz Gábor tanulmányai.

1 Csokonai Kiadó, Debrecen

2 Magyar Könyvklub, Budapest, 1997; 2. jav. kiad. Magyar Könyvklub – Polis Kiadó, Budapest – Kolozsvár, 1997

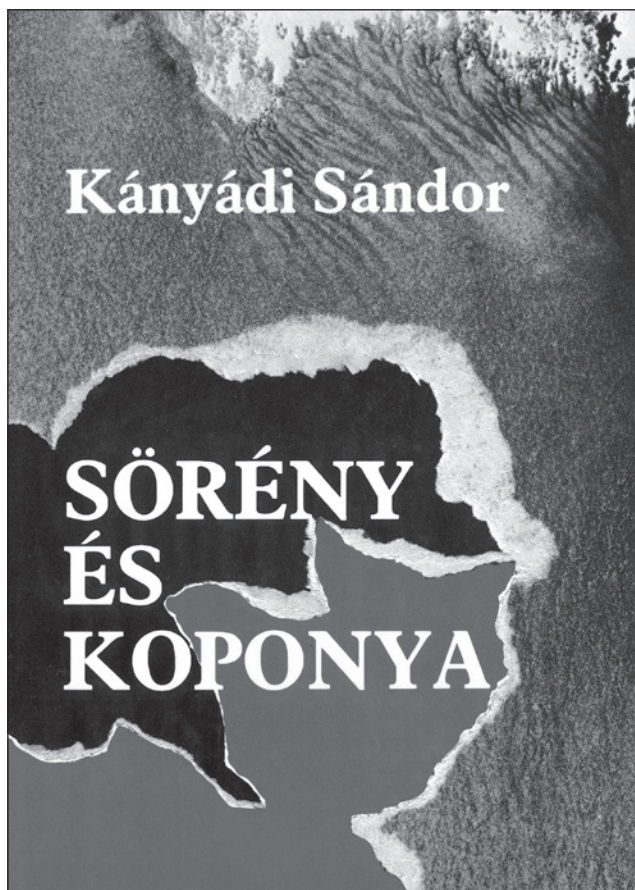
3 Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002; jav. kiad. uo. 2002

4 Kányádi Sándor: Egyberostált versek és műfordítások. I. Tűnődés csillagok alatt. 2007; II. Isten háta mögött. 2008; III. Éjjél utáni nyelv. 2008. Egyberostálta, szerkesztette: Tarján Tamás. Helikon Kiadó

5 Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram, Pozsony, 2003

6 Ködöböcz Gábor: *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002; Bertha Zoltán: *Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor*. Hungarovox Kiadó, Bp. 2006; Murvai Olga: *Vers-rekviem – Kismonográfia Kányádi Sándor Halottak napja Bécsben című poemájáról*. Kolozsvár, 2005

7 *Tanulmányok Kányádi Sándorról*. Szerk. Márkus Béla. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004

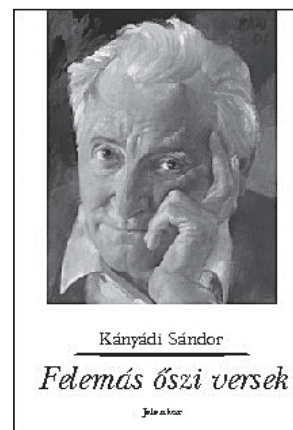

mondott toposza mögött és fölött mindig ott a poeta doctus univerzalitása. Kányádi Sándor költészete – ahogy Csiki László fölfigyelt rá – mintegy megismétli a magyar irodalom törzsfelföldését: a népköltésztől, zoltároktól, krónikás énekektől Petőfin, Arany Jánoson, Adyn, az erdélyi helikonistákon át a 20. század fontosabb stílusirányzataiig, egészen a posztmodern szövegirodalomig.⁸ Nem radikális változásról van tehát szó, Kányádi Sándor költészete organikusan fejlődik, alakul. Összegző tanulmányában Bertha Zoltán is kiemeli⁹, hogy Kányádi Sándor verseiben az 1989–90-es fordulatot követően is hangsúlyosak a közérzeti diagnózisok, morális ítéletek, melyek azonban konkrétságuk mellett, abból fakadóan áltanos értékválságra, fenyegetettségre utalnak. Azonban ez sem volt idegen Kányádi Sándor fordulatot megelőző költészetétől. Cs. Gyimesi Éva már egy 1978-as írásában megállapítja: „reflexiói rendszerint az emberi-erkölcsi jelképteremtés igényével zárják a költeményeket. Ezek a zárlatok ritkán válnak didaktikussá”¹⁰. Mennyiben változik a *Sörény és koponyá*ban kiteljesedő sorsköltészet, a kisebbségi létről való gondolkodás, egyén és közösség kapcsolatának egzisztenciális vizsgálata?

A *Kuplé a vörös villamosról* prognózisa, a mellékdal költői kérdései nyilvánvaló bölcs emberismereten, történelmi tapasztalaton alapuló beteljesült látomásokká váltak. A „döcögést” érzékeltető ritmus már önmagában is ironikus, de a vers egészét meghatározza a keserű ironia, önironia. Múlt és jelen jövőbe mutató egybevetése, összehasonítása gyakori Kányádi Sándor költészetében. Az idősíkok eggyé olvadva oldják múlt és jelen oppozícióját, a változatlanság veszélyét hangsúlyozva. Rendszerek, hatalmak külsődleges játékában az ember idomított játékosként száll le és fel ugyanarra a

Az 1989–90-es fordulat sok szempontból nem hozta meg a várt változásokat Romániában (sem). Nem szűnt meg a nemzetiségi probléma, az iskolák, a nyelv kérdése problematikus maradt, nem szólva a „csángók” sorsáról. Ehhez társult egy általános morális válság, veszélyeztettség-érzet, félelem a letűntnek remélt „rendszer” folytathatóságától. Az átjárhatóság az anyaország, s főként „nyugat” felé, radikális (ellentmondásos) változást okozott fizikai és szellemi értelemben egyaránt. Az új szituáció, szellemi hatások szembenézésre, az alkotói önértelmezés újragondolására készítette a szerzők nagy részét, így Kányádi Sándort is. Az új szellemi, poétikai irányzatok zöme az úgynevezett népi, nemzeti hagyománnyal szemben definiálta magát, az új kánonokból negligálva az irodalom e szegmensét, megkérdőjelezve létjogosultságát. Hogyan lehetett az önazonosság, identitás megőrzésével, egy megkezdett út töretlen folytatásával elnyerni „mindkét oldal” elismerését? Kányádi Sándor a *Felemás őszi versek*⁸ című kötetével adott erre választ. Pécsi Györgyi megfogalmazásában: „A 'népi', az 'elkötelezett', a 'nemzeti sorsirodalom költője’ hallgatolagos vagy ki-

„villamosra”. A vers könnyednek tűnő játékosága fokozza azt a feszültséget, amely vágyott, várt és bekövetkezett között feszül. „belül történt mi megesett”, így marad a céltalan tülekedés, „hite-volt-nics nincstelen” állapotban, magára hagyottan. Nemcsak a szűkebb közösség felé irányul a (az ismétlem szó kurziválásával, megtörésével jelentéstöbbletet nyerő, korok kritikáját összegző) megszólítás, jó tanács: „nem szeretném ha lépre mennél / félre ne értsd *ismét*/lem testvér / nem sirató csak szomorú”. A mellékdalban módosulva visszatérő ismétlés poétikailag is kifejezi a költői kérdésre („de holtvágányra döcögött-e / vajon a veres villamos / eljárt-e az idő fölötté // s nem lesz-e vajon visszatérte”) történelmileg érkezett sajnálatos választ. A válaszok pedig emlékeztetnek azokra a problémákra, amelyekről például Sütő András is szól az *Erdélyi változatlanságok*¹² kötet több írásában. „jó Herceg mondd mikor lesz vége / és lesz-e új a nap alatt / és akaratunk ellenére / még meddig boldogítanak” – írja Kányádi Sándor a villoni *Ballada Ajánlásában*. A változatlanság frappáns összefoglalása a *Jövendőmondás, A. E. lapjaiból*, Ady szeretet-teli, aggódó kegyetlen kritikusságával, kívülről szemlélni tudó, cselekvő benn-létével, mégis inkább Petőfi indulatával. Noha Kányádi Sándor kritikus szemléletű verseit ebben az időszakban az ironia hatja át, ezúttal a keserűség, reményvesztettség kerekedik felül – „csak kussolás csak senyvedés / a bátrak belehalnak / újabb ámitók jönnek és / nem lesznek forradalmak” A történelemben többször ismétlődő, nemzedékek tragédiájává váló „változatlanságot” konzerváló, kiszolgáló számító, elvtelen, szélkakas-magatartás kritikája a *Mintha csak tréfa*, melynek a „fele se tréfa”, mesteri nyelvi játékaival, mely „nem babra megy” – „itt vagyunk ahonnan elin- / dultunk bekötött szemmel vissza- / érkeztünk hihíhi oda ahonnan / elindultunk csak éppen az / életünk telt el időközben”. A nincstelen, magány-állapotot idézi a *Nagycsütörtökön* is, felelevenítve a Dsida-vers drámáját, nagycsütörtök feszültségét. Az egymásra sorjázó sorok mintha egyszerre kiszakadt egyetlen mondattá állnának össze. A keserű korkritika egy tendenciát jelez, kíméletlen ironiával, a közbeszéd, néhol a szleng nyelvi „erejével”. Súlyosabb ez egyén és közösség szembekerülésénél, mely valójában az egyén beláthatatlan következményű kiszakadása a közösségből, mindennemű szakrális és profán hagyományból, közösségi életből. Az időhiány fel-színes léttapasztalatával a „nagycsütörtöktől” az örökkévalóságig terjedő idő helyeződik szembe, a rohanással a várakozás, szemlélődés, elmélyülés létélménye. A nyilvánvaló kritika mellett az ember létminősége a tét, az egyetemes megváltás reményének elvesztésével egy általános értékvesztés, a semmi felé vezető út beteljesülni látszó látomása vetül az olvasó elé. Újabb „zord idők”-et idéznek a „körömversek” is. A fizikai lehetőségek és a szellemi, mentális, morális tendenciák ellentétes úton járnak „új esztendő új / évszázad új évezred / időkarambol”-jában (*Lerágott körömökre*). A kiüresedő töredezettség, melyet a nyelvi, formai „minimalizmus” hangsúlyossá tesz, kiemeli a teljességigényt, az igénytelenség, hiábavalóság, állandó hazugság tapasztalata mellett a lehetőségek behatároltságát. A depoetizált *Két makáma* „lejegyzője” az ember vélt hatalmából, az „egyenlőbbek” visszaéléseiből eredő bűnök, különösen az erőszak ellen tiltakozik. A *Konkrét költeményben* is értékrendek ütköznek, a vallási, népi, archaikus, kulturális tradíció és a több versben is feltűnő, tisztelt, szeretett édesapa példája a mindennapi praktikum, panel-civilizáció alságos létformájának áldozataként életképtelennek bizonyulnak. A lépcsőházi karácsonyi este, éjszaka ideje, tere múltbéli történetek és egy fenyegető új évezred felé nyílik Olyan világ felé, amelyben a szent család nemcsak hajlékot, de takarót sem kapna... Olyan világ felé, amelyben tours-i Szent Márton, az édesapa, a kalendáriumi „bölcesség”, a gyermek bizonyosságát megtöri a relativitás. Miként a kalendáriumi megfigyelés, a „nehéz idők” tapasztalati tudása is elhalványulni látszik, pedig az is, ki hol „fázik”, lakásban-e vagy lépcsőházban, esetleges. Nem érvek, ellenérvek, letűnni látszó és eljövendő lét módok viaskodása ez. A vívódó ember drámai lelki tusájában a harc az emberhez méltó emberi létért, a morális, fizikai pusztulással szemben folyik. A motívumból életművében jelképpé nőtt fa a népek, a nyelvek, a vallások, az élet metaforájaként a vers legerőteljesebb képe, mely univerzálissá növeli a „féréggé zsugoro-

12 Sütő András: *Erdélyi változatlanságok*. Szerk.: Cs. Nagy Ibolya. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001

8 Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002; jav. kiad. uo. 2002

9 Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2003. 9.

10 *Fekete-piros versek költője*. In Bertha Zoltán: *Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor*. Hungarovox Kiadó, Bp. 2006. 31.

11 Cs. Gyimesi Éva: *Kányádi Sándor*. In *Tanulmányok Kányádi Sándorról*. Szerk.: Márkus Béla, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 119.

dott” két hajléktalan sorsát. „a terebélyes bükkal együtt / él a szíjas gyertyán a mindig remegő / nyárfa és az örökös enygeruhában / feszítő fenyőfákra föl-fölpillogó / szűzies nyír /.../ de jaj ha valamelyik félét-fajtát / kivágyják tépik-nyüvik kiszorítják / közülük mert akkor még a föld a / talaj összetétele is megváltozik”. Sorsköltészet ez is, nem példázat, hanem kritikus szembesítés. Az *Azt bünteti, akit szeretben* is a sorsközösség válik hangsúlyossá, ezúttal a pogrom utáni zsinagóga képéből kiindulva. A *Gázkorszak* e megváltozott összetételű föld, „a most még vegetáló vegetáció”, az ember pillanatnyi látszaturalmának, kiszolgáltatottá válásának, pusztításának, önpusztításának apokaliptikus látomása. Ez teljeseedik ki a korszak egyik meghatározó – a recepció által méltán preferált – hosszúversében, a *Sörény és koponyában*.

Az 1990-es évektől, ahogy ezt Nagy Gábor is megállapítja, korántsem húzódik vissza tematikájában a szülőföld, identitás kérdése¹³. Kányádi Sándor látja a hatalmi harcokat, a pitiáner ellenségeskedést, annak veszélyeit, hogy az emberek nem „egy hatalom” ellen, hanem egymással szemben foglalnak állást, különböző vehemenciával. A változatlan, a fenyegető folytatóság mellett ennek is hangot ad az *Előre gyártott elemek hatyúdaloához* Pilinszkysen lényegre törő soraiban. A tudatlan, felkészületlen szélsőségek, a tudás, megélt lét nélküli üres szófutatok, hangoskodó pillanatembelek felelőtlen játszadozásának bírálata a *Tojásbéj fölirat* és a *Földigérő kővár dapánlika*. Nem véletlen Kányádi Sándor költészetében a történetiség történelemi példák nagy száma, a történelmi létösszegzések sora.

A Kányádi Sándor által versekben megidézett történetek olyanok, amelyeket kényszerűen vagy szabad akarattunkból megélhetünk, találkozhatunk velük, kiválaszthatjuk őket, körülvesznek bennünket, ott vannak akkor is, ha inkább elfordulnánk tőlük. Kétirányúak ezek a versek, a konkrétból nyitnak az általános felé, s az „ember” történetei a „saját” történetben összegződnek. A történetek különböző síkjai teszik összetetté időben, térben is a verseket, melyekben nemcsak a linearitás törik meg, de a „kizökkent” idő az „örök körforgást” is veszélyezteti. A párhuzamos történetek különböző nézőpontokból láttatják az adott pillanatot, párhuzamosan létező világok feszülnek egymásnak úgy, hogy lényegében nem is tudnak egymásról. A lírai én ekkor krónikás, kapocs, összekötő szerepbe kerül (*Ólomrajz*). Ez nyilvánvalóan társul egy vállalt értékörző, értékmentő attitűddel. Ezért is olyan hangsúlyos Kányádi Sándor költészetében az emlék, emlékezés szerepe. Ebben összegződnek a személyes, családi, közösségi történetek, történelmek, mitológiák, magánmitológiák, az ember ismétlődő történetei. (*Emlékeztem*) „Végtelennek tűnő némafilmtekerce / Mindannak, amit megéltem, álmodtam eddig, s amit / Örököltm a mítoszokig visszamenőleg, / Még az ősködről is őrzök egy-két kockát.” – írja már 1965-ös versében, hiszen az összetett időszemlélet, történetiség a hatvanas évektől jelen van lírájában.

Az identitás fontossága, integritás őrzése szorosan kapcsolódik ezekben a versekben a nyelv, nyelviség kérdésével. Kányádi Sándor versnyelvében ötvöződnek a hagyományos, modern és posztmodern elemek, technikák, játékok, de ez sosem válik öncélú játszadozássá. Nyelvszemléletében éppoly hangsúlyos az identitás kérdése, a nyelv leépülése, felszámolása, letűnése elleni küzdelem, mint a verseiben is megfigyelhető toleranciáé, humanizmusé. „Azért élünk mi, magyarok, mert Isten választott népe vagyunk, és a mi nyelvünk a legcsodálatosabb nyelv a világon, mint ahogy Isten választott népe a zsidó, a román és így tovább, még a francia is. És teljesen természetes, hogy a nyelv, amelyen kommunikálni tudnak egymással, az Isten kiválasztott nyelve. (...) ha tolerálnánk a másik személy, a másik nemzet küldetéses mániáját, akkor soha nem lenne háborúság a népek között. (...) lehet cél az is, hogy Isten kiválasztott nyelvét – a minden nemzet számára egyetlenegy! – vigyük tovább egészen az utolsó ítéletig.”¹⁴ – nyilatkozta egy interjúbán.

A nyelv Kányádi Sándor verseiben ugyanakkor a költészet nyelve, valóban „minden nyelvnek talán / a vers adja meg leginkább / a szépségét / és fordítva is”. A barát Zbigniew Herbert emlékének ajánlott *Eretnek táviratok* montázsszerűen kapcsolódó részeiben, „párbeszédeiben” a nyelvszemlélet már néhol nyelvfilozófiába csap át „a vers a nyelv szobra /.../ és állandó hiányérzetünk / ébrentartója”. Ennek gyakorlati megnyilatkozása a háromkötetes kiadásban versei mellett szereplő műfordítások sora. For-

dításai éppúgy visszahatottak alkotásaira, mint például Németh László esetében. Kányádi Sándor merített a román költészetből is, a Zbigniew Herberttel foytatott „párbeszédhez” hasonló dialógus alakul ki az ő és például Baconsky vagy Ioan Alexandru költészete között.

Az összegző, szintetizáló jelleg nemcsak a „nyelv” kérdésében, de a Kányádi-versek motívumai terén is megnyilvánul. Kődöböcz Gábor már a *Fától fáig* értelmezése kapcsán felhívta a figyelmet a motívumok jelentéstágulására, kiterjedésére: „A Kányádi versvilágában kezdettől fontos szerepet játszó motívumok (fa, nyárfa, ló, csengő, sörény, farkas, hold, nap, ág, erdő stb.) ... – a szintézis- és példázatteremtő törekvésnek megfelelően – a korábbi jelentések által is feldúsulva, allúziókban gazdagodva válhatnak a sorsmítosz emblematikus hordozóivá, a létérzékelést ontológiai mélységekben egyetemes érvénnyel megragadó komplex metaforákká.”¹⁵ A létösszegzésben e metaforákká, jelképekké nőtt motívumok jelentései is szintetizálódnak. A kilencvenes évektől különösen hangsúlyossá válnak a fa, ló, kutya, könyv motívumok, a szülőföld, gyökerek, hazatérés mítoszához kapcsolódva, részben visszakanyarodva Kányádi Sándor „magánmitológiájában” a kezdetekhez (*Sörény és koponya, Nagycsütörtökön, Egy fenyőfára, Lerágott kőrmökre, Négy évszak, Issza versei, A város, Öreg nyírfa, Mint öreg fát az őszi nap*).

Verseiben a rendszerező, visszatekintő, összegző jelleg már a *Valaki jár a fák hegyén* kötetet is meghatározta. Racionális és mitikus egybefonódása, találkozása, vallás, néphit, mitológia, különböző világok keveredése, a szülőfalu-nagyvilág, természet-város együtteséből is adódik képi, intellektuális gazdagsága, sokszínűsége, mely nem hivatkozható, nem manipulatív mesterségbeli játék, éppen könnyed természetessége a legszembetűnőbb.

A létösszegzés, szintetizálás, az emlékezés, történetiség hangsúlyai, a gyökerek, szülőföld meghatározó jellege, az Isten-élmény, hit újabb és újabb átgondolása, a pusztulás víziói, a példázatok, látomások, apokaliptikus képek súlya, az idő központi szerepe szorosan összefügg a halál, hazatérés tematikájával. Az egyéni, közösségi, egyetemes halállal, pusztulással való szembenézés számos változata jelenik meg ezekben a versekben. A szembenézés hol kiüresedett, illúziók nélküli (*Ahogy, Távolodóban*), vagy hittel, megbékéléssel, várakozással teli (*Aztán, Levéltörédek*), hol az emlék állítása válik benne hangsúlyossá (*Eretnek táviratok, Levéltörédek*). A legmegejtőbb, a magyar irodalom egyik legszebb „apasíratója”, a *Levéltörédek*. Az apa alakja is része Kányádi Sándor magánmitológiájának, az édesapa által képviselt létmód, értékek a példázatokban, apokaliptikus látomásokban, morális kérdésekben, vagy éppen a halállal farkasszem nézve is viszonyítási pontot jelentenek. (A hazatérés mítoszával függ össze a korosodás, az édesapához való külső jegyekben is megvalósuló hasonulás visszavisszatérő említése.) Ezekben a „dialógusokban” a vallomásos odaforulás, szembenézés válik hang-

15 Kődöböcz Gábor: *A változat- és motívumösszegzés alakzatai Kányádi Sándor költészetében*. Kortárs, 2002. 7.

13 Nagy Gábor: *A szülőföld és az anyanyelv*. Forrás, 2004. 5.

14 Nem is olyan reménytelen a feltámadás. Kányádi Sándor, Romániában élő Kossuth-díjas magyar költő monológiát lejegyezte Berki Antal. <http://es.Fullnet.hu/9833/Interju0.htm>

súlyossá – „te aki úgy vártad s fogadtad a halált / mint a jól megművelt szépen elboronált / őszi föld a magot / úgy van-e mondd amint megíratott”.

A számvetés része a hivatás, költészetfelfogás, kanonizáció kérdése is. „Az én foglalkozásom olyan, hogy majd csak a halálom után derül ki, volt-e értelme annak a sok versnek, amit életemben megírtam. Ha a késői utódok találnak majd valami érdemlegeset írásaimban, akkor talán elmondhatom, nem volt értelmetlen vesződség munkálkodásom.”¹⁶

A *Szelíd fohász*ban az alkotás maradandósága, a befogadás válik hangsúlyossá, hogy az alkotó ne valljon szégyent műveivel. Számos versben firtatja Kányádi Sándor a költő, költészet szerepét, lehetőségeit (*Vagyunk amíg, Földigérő kővár dapántlika, Fehéringes vers, Affektált ars poetica*). Márkus Béla felveti a költészet társadalmi szerepének kérdését: „bár Kányádi Sándor a romániai magyar olvasók körében a legnépszerűbb élő költő, a költészet társadalmi szerepéről neki sincsenek a jelen kor által visszaigazolt jó tapasztalatai.”¹⁷ A *Kuplé* vagy a *Rövid fohász* is erre utal. Az *Eretnek táviratok* „dialógusaiban”, monológjaiban vagy a *Ballada* néhány sorában viszont a költő- és költészetszményhez való hűséget emeli ki: „mint csökönyös szamarak / megvettem büszkén a lábam / nem fogott jó szó jobb falat / sem ostorra sem ösztökére / föl nem hagytam az utamat”.

A *Nekem az ég* hitvallás, egyben visszatekintve összegzése egy útnak, amelyen eltéríthetetlenül halad, haladt.

„hogyan tovább?” – kérdezi Sütő András. „ugyanúgy, mint eddig. (...) sorskérdéseink foglyaként, (...) Kollektív létünk omlásának krónikásaként... (...) sajátosságunk méltóságának védelmezőjeként. Az emberhez méltó emberi lét egyetemes igazságának megszállottjaként.”¹⁸ Ez Kányádi Sándor költészetében sem program, hanem emberi, esztétikai igényből fakadóan alkotás, költői küzdelem az emberért, egy elveszni látszó, törekeny, tűnékeny emberi létért. Pátosz nélkül, szerényen, bölcsességgel, humorral, néhol ironiával, s olyan természetességgel, amellyel „találkozva” az olvasó megborzone, szembesítő ereje által feszengeni kezd, amely felkavarja az érzéseket, gondolatokat, amely kizökkent a pillanatból, hogy láthatóvá váljék a folyamat, amely eltávolít a szűk provinciától, hogy egyetemességének ontológiai súlyát megtapasztalva, visszatérhessen a pillanathoz, a gyökerekhez. „Hiszen a vers értelme az élet értelme.”¹⁹ Ezért még oly válságos időkben is hallgassunk Kányádi Sándor, a költők, a költészet hívó szavára: „holnap is legyenek a vendégetek / holnap is legyenek a vendégeim” (*Vége felé 3. / a mese vége*).

¹⁶ Nem is olyan reménytelen a feltámadás

¹⁷ Márkus Béla: *Bot és batyu*. In Tanulmányok Kányádi Sándorról. 154.

¹⁸ Sütő András: *Mert minden madár...* In Erdélyi változatlanóságok. Szerk.: Cs. Nagy Ibolya, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 10.

¹⁹ Sütő András: *Az Olvasóhoz*. uo. 5.

TANDORI DEZSŐ ◀

Barokk-egyszerűség

Felvállalom, jó, hát költő vagyok,
nem prózaíró, prózát épp csak írok,
esszéimmel is csak „telnek” papírok,
papír Idő velük zörög-forog;

költő vagyok, mert, persze, rajzolok,
mint ilyen lovasok, csak amatőrül,
igaz, győzelmük is mind ama törül
metsződik, melyről a profi nagyok

szedik babérjuk. Játék, rádiónak,
játék, színháznak, németül akár,
csak rövid legyen, mert lebukni kár
lenne, hogy tudásom ennyire jó csak.

De ennyire jó. S jó, amire jó,
ezért mondom, költő vagyok! Levertem
most fél óra alatt is két szép versem,
ahogy vekkerórát leverni jó:

„Ne zajongj, te!” Vigyorgok zavarómra.
Költészet, eh, mit! Csak a fogam odva
ne sajogjon, ne kelljen szívszorongva,
fulladva élnem, a rím rosszra-jóra

fakadjon, jelesebb vers is akadjon,
csak mint szakadó fal, ki ne szakadjon
vele, mi tárul még, ablakom, ajtóm!

Öregek madara

Öreg nénik, mondják, madarukat
ellátják vízzel, halcsonttal, kölessel,
homokkal, salátával, egyéb sem kell.
Mi a miéinkkel elég sokat

„fakszniztunk”, de voltak sánták, vakok,
félszeműek, féllábú-s-szárnyúak,
„idegesek”, vagy kalitkájukat
el nem hagyták volna, s tucatnyi ok

akadt még sokféle kényeztetésre.
Harminckét év egésze telt el ilyképp.
Most ezt a fél-lába-sérült hím verébkét
rács mögött tartjuk, így bír élni. Persze,

körülugráljuk. De egy ridegebb,
távolosabb-távolibb kapcsolat
is elősejlik – nekem –, nem vadabb,
nem is szelídebb ez a szeretet,

csak mint az öregeknek, egy madárka
mászkal, hasal a kalitkában, és csak
nézem, néha kezemre veszem, étlap
egyszerű, tér zárt. S várok, nemsokára...

Ő el ne hagyjon. Én se várom, ő se,
csak éji Vándordalán írta...Goethe.

Rilke-változat: Őszi nap

1.
Az eredeti vers kb. nyersfordítása

Uram, idő van. A nyár nagy volt.
Bocsásd árnyékok a napórákra,
a szeleket ereszd széjjel a mezőn.

Parancsold a végső gyümölcsöknek, érjenek be.
Adj nekik még pár szép őszi napot,
sürgesd őket kiteljesedésre,
űzzed a (hm, illatot, ízt) a súlyos fűrtökbe.

Akiknek ma nincs háza, nem is lesz.
Aki magányos, magányos is marad.
Virraszt, olvas, hosszú leveleket ír,
és a fasorokban sétál fel s alá
nyugtalanul, ahogy a szél kergeti az avert.

2.
„Versem” (meg nem írt versem) nyersfordítása
Kb. hetvenedik születésnapom előtt
sok emberrel beszéltem,
és rájöttem, akármi összejött,
összetartozásokra nincs sok reményem,

TD /Rilke-változat/ 2

Mind ezek az emberek, a legközelebbiek is,
elsősorban (naná) magukkal foglalkoznak,
sok mindenben jó szívvel, másokban inkább
kényszerűen elismernek, de ha elismernek is,

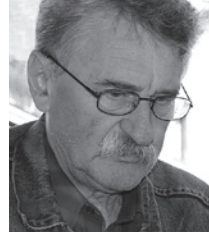
mindig odavágnak (odabaszna) nekem
valami kellemetlent, a múltakból
lényegtelenégeket idézgetnek,
múltbéli dolgokat nem a lényeg felől

értenek, és hülyeségeket kérdeznek.
Ezek nem igazi bizalmas kapcsolatok.
Nem részletezem. Vannak jó szívű, jót
akaróim, persze. De velük főleg nem

találkozom, fene tudja, hogy. Négy-öt
illetővel beszélgettem alaposabban,
hetvenedik születésnapom után igyekszem
nem ilyen sokat keresni őket,

talán maguk sem tudják, szerettemen át is
támadnak, elvégzett munkáim révén kezdenek
ki rajtakaphatatlanul, de azt hiszem semmi
nem fog változni, az életről fogok leszokni

hirtelen, a halál által majd, mely túl közel,
elmúlik, mint (Szép Ernő szava) a fülcsengés,
a kapcsolatok meg mint a cigi s a pia,
ártalmasan hasznosak, marad rájuk valami vágy.

ACZÉL GÉZA ◀

Verstévesztés

évek óta fullasztó gombóc ül a torkomon krákogok hozzá nagyokat de csak hagyom a levegőért
vívott bősz csatát magától kibomlani a lazán olvasott szakirodalom szerint a kehes tüdő végső
zihálásáról hallani netán gégen virul az a valami ami majd megfojt ám kívülről ma még virtu-
ális restség mivel évtizedek óta dobálom szemébe a papírt ha felkiáltójelein sok a piros festék
és az egészségügyi munkások alja miként a híg egzisztencialisták jóságos közönye hajtana a
másodosztályú ravatalra hosszasan síkált betonkádakban utólag tudva meg az igazat az átme-
neti viaszos árun valóban fennakadt egy-két jegyzőkönyvezendő bajon de ettől még nem lesz
hülye tömegeket mámorító forradalom se a biológiai tanácstalanságnak vége hisz mint vágott
malacban pang a vér a szeg és az áll között nem liftez a gége a döntésnek nincs kockázata a
kihűlt test gondosan elzárva marad a minimálbérese pedig mehetnek haza vagy a kocsmá-
ba mivel a napi látvány nem éppen kirakatba való a fáradt vízióban persze nem az a jó hogy
előre követjük a véget itthagya egy libegő hintában ránk lépett önző utódokat és zsémbes
feleséget netán az értelmet magát most csak egy szálat húzok ki a foszló szövetből mi lesz a
versekkel odaát ami egyszerre matéria és hosszú bizakodással veteményezett szellemi minek
anyagba döngölt fonákját ha más nem a mikro-filosz előbb-utóbb felleli dicsőséges esetekben
lábjegyzeteli ám a törekény ihletnek ekkor már nincsen teste más szól bele a díszmenetbe más
szeretné bekeríteni azt a törvényt mely benned hiteket ölt még s ha egzotikus partokra léptél
volt még föltámadása szóval csak itt felejtess valamit minek nem marad rögzíthető mása csak
a némaság vagy az elszívárgott lélek fontoskodó elméletekkel leöntött új magánya mikor a szűk
téridőből kifelé lépkedsz s oszló pólusaidon lebegteted néhány kémiai folyamatban azt a mesz-
szeséget melyből a kamaszkori kínrímek visszakelepelnek ismeretlen tág dimenziókat bontva
a gyanútlan kisgyerekek ki csak anyák napi köszöntőt szeretett volna meg születésnapj aján-
dékot a megfáradt jó öregnek s talán a szétkopott iskolai ünnepségeken fennmaradni túlbuz-
góságból ott aratni hol a nyelvnek még nincsen méhe aztán hazamenni lebbencsleveses ebédre
vagy húst keresve fölturkálni a tarhonyát s mikor már azt hitted nincs tovább az íráskényszer
belső rendje mint egy kipattant díszes szelence titka megsápadt szétesett – viszonyítások apró
kudarcai kezdtek lassan fojtogatni a verstermő helyzetet s az ihlet naiv kis tárnáiba a tisztas
tanulás rendjében besomfordáltak a klasszikusok panaszra persze semmi ok azóta is úszkálók
a fényes allúziókban ám csak az operettes szerelmi illúzióknak köszönhetem hogy vékonyka
tollam tovább fogott összes zsigereim rákenve a gyűrött papírra ha a harmadikról közönyösen
rám csukták a lenge függönyös ablakot remegő kézzel dokumentálva az érzésnek nincs igazsá-
ga a túlcordult lelkületű kamasz árva fenébe a líra zsarolása és a kockás füzetek már a megyei
újság az ami nem ereszt s az egyetemi tárogató lassan elfutni volna jó hisz a benti kötéseknek
még semmi árja ki látja még menve a menzára fejedben bokrokban a képek míg szürcsölöd a
káposztás ebédet és arra gondolsz szép lenne költőnek lenni könyvet lobogtatva eldicsekedni
irigy embereknek netán átszellemülten és szórakozottan gondosan tervezve kopottan kitenni
kokárdaként a készülő verset s várni hogy megszügyenülten majd elmerengjek hosszú évtize-
dek múlva mikor már végképp nem tudom miként hull az érett költemény fáradt ölembe

Székely János (1929. március 7.,
Torda – 1992. augusztus 23., Ma-
rosvásárhely). 1979. március
A felvétel a marosvásárhelyi
Törvényszék épületével szem-
beni, emeleti lakásában készült.
1979-ben fotóztam Jánost, a köl-
tő 50. születésnapjáról megem-
lékező folyóirat megrendelésére.
Négy-öt felvétel után a fölöttébb
takarékos barátom agályosan
figyelmeztetett: nem érdemes
annyi drága filmet pazarolni rá...
De mennyire – mondtam, vagy
talán csak gondoltam –, ezek
kultúrtörténeti értékű kockák.
Ugyanis még húsz évvel koráb-
ban, első verskötetét (*Mélyvízek
partján*) így dedikálta: „Erdélyi
Lalónak, tiszteletteljes megsze-
pentséggel, minthogy egyedül
neki árultam el, mi lesz száz év
múlva. Udvarhely, 1958. június
9.” János maximalista volt. Azzal
az ígérennyel írt, amit a dedikáció
idején megvallott: száz év múlva
Dante, Goethe... és Székely Já-
nossal (is) foglalkozik majd az
irodalomtörténet. (E. L.)

Kiabálós napok

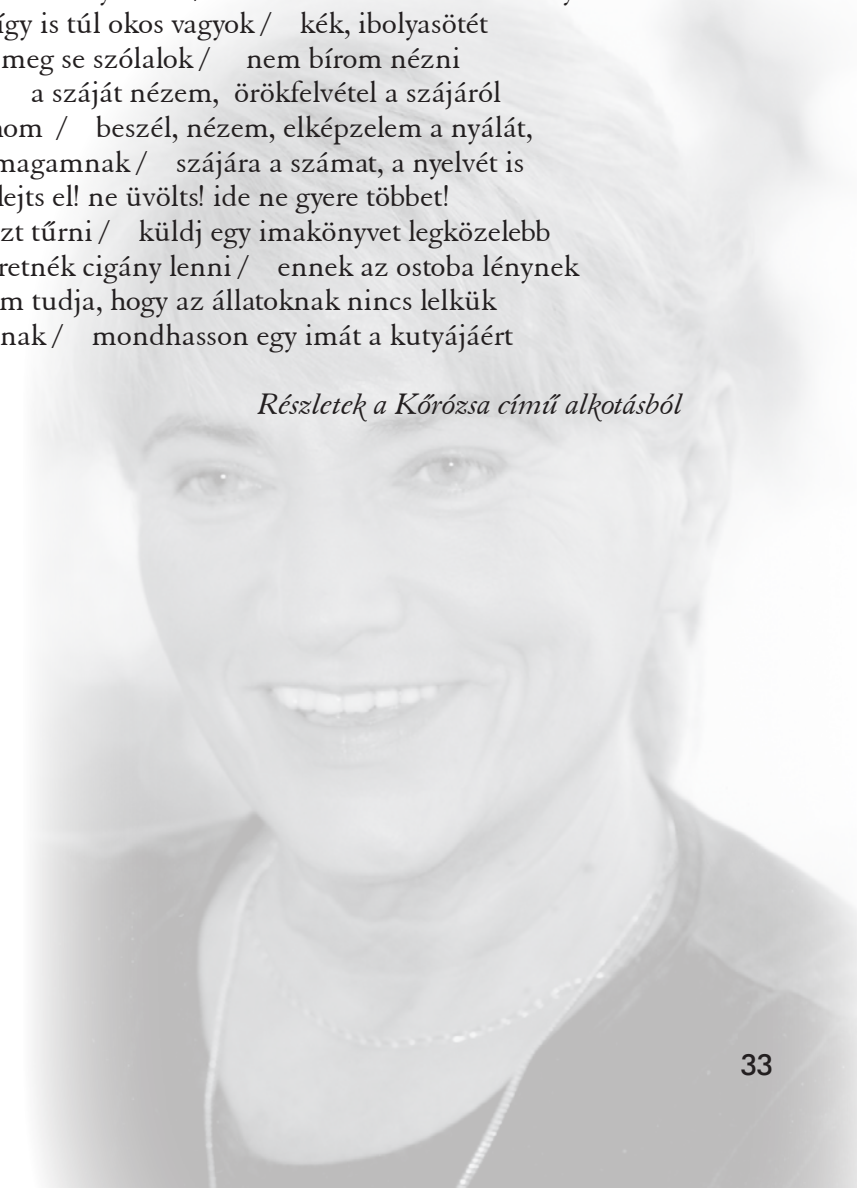
dohányzsírgolyók

mozogj már! mintha élnél! / utálok ezeket a kiabálós napokat, de néha istenem, de sokszor hallottam ezt, / odamegyek, karácsonykor képtelenek nem tudtam eldönteni cipőfűzés közben / voltak rendezni egy ünnepélyt miért és hova kell mennem / mint más években, pofa be, recesszió van nagymama sokszor úgy talált rám pár óra után / majd kaptok csomagot mikor megérkezett, hogy még mindig ott ültem / vigasztaltak, aztán odaraktak gondolkodva, kezemben a cipőfűzővel, / egy béna karácsonyfát az ablakba ő nem kiabált, megfogta a kezem és vitt magával / ekkora nagy kibaszást krumplit szedni, vagy dohányt fűzni / el se lehet képzelni, mennyi eszük van a dohányt szerettem, jó vaskos illata volt / az ablakba így alig fért oda két-három rab a zöld dohány zsíráját gombócba gyúrtuk / egyszerre, ott tülekedtek, integettek dohánygolyókkal dobáltuk egymást / alig lehetett hallani a lenti üvöltéseket egyszer nagyapát találtam el, elájult / megkaptad a csomagot? felelj már! olyan volt, mintha nem is élne / karácsonyi hangulat nuku, mennyből az angyal akkor napokig sírtam, világga mentem / nem való nekünk, mi páriák, kiáltozzunk itt bent olyanok vagyunk, mintha élnénk / bogárkám, zsuzsi, klau, cintia, virág eljutnak hozzánk a halálhírek / álmomban se gondoltam hogy ezeket így hívják tegnap a kiabálón anya azt kiabálta / szeretünk! jó legyél! mit hozzunk? szeretlek kislányom / itt vagyok pityu! küldd azt a kurva pénzt! megismertem de aztán már nem értettem mit mond / a sánta rozi volt, még így messziről hatodszorra értettem meg / is irigyeljük azért a csávóért, nem semmi egy ürge hu-li-gán meg-halt szótagolta / egyfolytában fújta neki a csókokat, te figyelj tudod-e kicsi lányom, milyen nehéz / ezt most elkaptam, ez hozzám szállt szótagolva üvölteni? kérdezte legutóbb a levelében / próbáltam cukkolni mintha isten tudja, milyen jóba lennénk / ami életveszélyes, de csak rám nézett látod, lassan beletörődök, hogy ő az anyám / bután, mások nem maradnak huligán az a drága kiskutya meghalt / meg a csóknál, mutatják rendesen, hogy mit hiába ígerte meg nekem / csinálnának, a marhák, aztán megint az üvöltés az öcsém, semmit se aggódjak / szeretlek, várlak, már csak két év! míg én bent leszek vigyáz huligánra / ilyenkor nekem kedvem támad embert farag belőle / felkötni magam

örökfelvétel a szájáról

így mondta, meglásd embert faragok belőle / bottal ütheted a farka nyomát most meg az az okos kutya, aki már / mire te kimész édesanyám engem is megsíratott / vagy neked hullik ki a fogad attól a sok rossz lötytyől belehalt bánatába, az öcsém is otthagya / vagy a maradék eszed is elmegy elment gyilkolni katonának / nem tudom, milyen ostoba vagyok csak az isten tudja, hol van / hiszen élhetnének még jól is, ki tudja vagy már halottat faragott belőle valaki / lehet, hogy van még hűség szeretnék egy imát mondani huligán / csak én nem tudok róla lelki üdvéért, de nem tudom hogy kell / a kiabálók mindig kikészítenek a könyvtárból is kitiltottak mert összekülönböztem / a beszélő jobb a hülye kis tetűvel / ott leülsz és nem jut eszedbe semmi, csak jó azt mondta, na jön a kisebbség művelődni / hogy ott ül veled szemben kisebbség a te nagyseggű öreganyád / eljött érted, felutazott mondtam neki és akkor gondolhatod / rázkódott a buszon, fázott, gondolt rád jött a felügyelő a papírral, antiszociális viselkedés / mégis itt van, láthatod a szemét a rizsa, de nem tehetem lábam a könyvtárba / már nem is emlékeztél milyen nem kaphatok könyvet, már így is túl okos vagyok / kék, ibolyasötét nem tudom, honnan tudják, meg se szólalok / nem bírom nézni túlságosan csendes vagyok / a száját nézem, örökfelvétel a szájáról bánatos, elgondolkodó, kisfinom / beszél, nézem, elképzelem a nyálát, így hív az egyik ő, kikérem magamnak / szájára a számát, a nyelvét is a bőrszínemhez képest / felejts el! ne üvölts! ide ne gyere többet! mit gondolsz, meddig lehet ezt tűrni / küldj egy imakönyvet legközelebb komolyan mondom, már szeretnék cigány lenni / ennek az ostoba lénynek vagy talán az is vagyok / nem tudja, hogy az állatoknak nincs lelkük hogy legalább jogosan bántsanak / mondhasson egy imát a kutyájáért

Részletek a Kőrózsa című alkotásból

A „GYERMEKRAJZOK” ciklusból

Számolom a lépéseket

Mikor idáig érek már
torkomban dobog a szívem,
számolom a lépéseket,

s innen az ötödik ház előtt
úgy megyek el
az ikerablakok alatt,

mintha az egész világon mindenki tudná,
hogyan a hatodik cé-ből
itt lakik Popovics Klári,

akivel együtt
egyszer bőrig-áztunk
az iskola előtt
az esőben.

Opálos üvegajtó mögött

A hosszú Miklucsák bácsi.
Hosszúnadrágja.
Hosszú nadrágtartója.
Pár szál haja.
És rövid élete.
Amint eltűnik a veranda
opálos üvegajtaja mögött.
A hangja recseg.
Még meglibben
a klottból készült,
két fekete könyökvédő,
a hivatalnokok hadseregének
eme egyetlen önvédelmi felszerelése,
aztán már nem látszik
semmi más,
csak Miklucsák bácsi
hosszú-hosszú
nadrágtartója,
fölkasztva egy szegre,
az előszobában,
kissé himbálózva,
ha nyílik az opálos
üvegajtó.

Porzik a fény a korzón

A magyar világgal együtt
vége lett mindennek.

A cigányzenének s az
iparosegyleti bálozásnak.

A főtéri nagykávéház
teraszán néhány évvel később
egyetlen egyszer azért
söröztek még.

Józsika apjával, aki
idegenként érkezett a városba,
korábban légtornász volt
valahol.

Józsika akkor kapott
riasztópisztolyt.

Fénykép is készült róla.
Április van, remeg a söröskancsók habja,
levétetik vele a nagykabátot.

Porzik a fény a korzón.
Pukkan a riasztópisztoly.
Józsika a Kossuth-szobor előtt
lövi a német banditákat.

Szentkirályi bácsi kacag, kacag,
ahogy csak a légtornászok
tudnak.

Édesapám is mosolyog,
de csak úgy,
mint aki megjárta Szibériát.

ONAGY ZOLTÁN ◀

Anton

Különleges bába-füvesasszony és boszorkány. Anyja is, öreganyja is füvesasszony volt. A Lókos-völgy híres füvesasszonya, bábája. Fia a táltosfiú, a front idejéből maradt neki, akkor fogant. Nem szokás. Okos bába magának is elcsinálja a fölös áldást, de ha mégsem, akad szakmabeli, aki megoldja. Nem tudni, a környéket ellepő, a bábaasszonyt megtaláló húsz-harminc, talán ötven szoldát közül ki az apa, de a boszorkány nem perelte a Vörös Hadsereget gyerektartásért, annyi bizonyos.

Anton, a fiú, húsz és még valamennyi éves. Tipikus táltosfiú. Egyik pillanatról a másikra rohamokat képes előidézni, bőre zöldre vált, szárnya nő, kört tesz az akácfa körül, lángot fúj közben. A menekülő fácán megdermed a levegőben, ha szemével ráparancsol, vár, hogy nyakon csapja, egy rántással kikapja tollazatából, hazavigye a lábasba. Mást nem láttál, lehulló fácánt, megmerevedő mezei nyulat, kezes őzet, csak a zöld bőrt, a sárga-fehér szájhabot, de mondják. Elhiszed. Nagyon tud távolba nézni. Elhúzódtok, ha vonul. Mert vonul. Amíg teheti. Mert nem sokáig teheti.

Anton saját útvonalakon jár, saját tervekkel kel útra, abban nem szerepel határállomás, útlevel, nem szerepelnek felügyeleti szervek. Semmi nem szerepel, ami nem a táltosfiú kedvének, ízlésének, terveinek megfelelő. Megy. Aztán megint megy. Mint térdig érő kisgyerekkorától. Hátán rojtos, deréktájon is átköthető vászon hátizsák. Gombát szed, erdei gyümölcsöt, gyógynövényt, gyökeret, mikor mire adnak engedélyt az égiek, mit ad a természet. Agyagért baktat a Pakárokhoz, javítgatja vele az apró vályogház hibáit, máskor sárga földet cipel haza végig a vasút menti gyalogjárón, hogy a földes konyhát legyen mivel felkenni. Antonra hosszú, egészséges, természetközeli, stresszmentes élet vár. Menetel a hajnali harmatban, délelőtti napsütésben, sárban, porban, mikor miben, arcán földöntúli mosoly. Amúgy rendes, vállas fickó, húszas évei elején, csak a szeme különös. Nem lát vele embert, nem néz emberre. Átnéz emberen, ugyanakkor elnéz mellette.

Anton él. Működik. Bele a vakvilágba. Nem rendelkezik sok ismerettel a világról, de annyival eléldgelelhetne a szélén, ha a világ olyan volna. Összeírásra kellene mennie, de nem tudja, mi az, így nem írják össze első körben. Kimarad. Nyolc hónappal később rendőri segédlettel érkezik a helyszínre. Összeírják. Ahogy kell. Anton hazatér, nem változik semmi. Menetel, masíroz, fát szed, gombát, bogyót, bogyógyümölcsöt, halat, vadat. Télen szánkóra szerelt kék vándlingból árulja a lápi csíkot. Aztán vonulnia kellene, de nem vonul. Zsebre vágja a kis barna borítékot, miután átvesszi a postástól, menetel tovább. Száraz ág, gomba, gyökér, bogyógyümölcs, gyalogszedes, hal, csík. Vitorlavászon hátizsák alatt jön, megy. Ahogyan addig is.

A pillanattól kezdve szolgálatmegtagadó.

A helyi szerv, azaz Béri Pali intézkedési körébe tartozik többek közt, embert faragni abból, akit nem tart embernek. Őt választja, Antont, a táltosfiút, hogy rajta mutassa be, a komenizmusban nincs lehetetlen, csak tehetetlen és akaratgyenge faszkalapok. Vereti. Béri Pali rendelkezik funkcionális osztaggal. Nem használ. Nem sajnálják meg, nem indul meg az osztag szíve, ilyenről, hogy szíve volna az osztagnak, senki nem hallott, válogatott, különös anyagból gyúrt fiatal emberek.

De néhány nevelés után nincs mit verni rajta. *Menj a picsába, Pali, mindenbe' van határ*, néznek a főszervre, amikor a rozzant priccs mellett fekvő, összetört csontú táltosfiún neveltetne még és még.

Anker, a bábaasszony boszorkány az első kísérletek után, amely szerint szocialista embertípust faragnának a fiából, Antonból, nem üvölt fájaldalmában, nem átkozódik. Sebteákat főz, csontforrasztó füveket áztat, végzi a gyógyító szertartásokat. Hallgat. Nézi az eget. Istennel tárgyal.

Ruysbroek-töredék

Nem nézhettem meg. Nem engedtek oda. Azon az ajtón nem léphettem be. Azt hitték, nem tudom, mi történik. Hogy meg fog halni a nagyanyám, azt hitték, nem tudom.

Beszélt, de nem értették. Azt hitték, ez nem beszéd. Hogy hörgés. Azt a beszédet nem értették, azokat a szavakat nem. Nem beszéltek azon a nyelven, amelyen akkor ő. Hogy mindenki ezen a nyelven beszél egész életében, csak nem hallani, mert magában mondja, nem tudták.

A kerti fenyőfák hangja volt, a macska tágra nyitott szemei, és ez a beszéd. A fák és a macska értették, ők nem, nekem pedig nem volt szabad hallanom, holott ezen a nyelven beszélek.

Jönnek érte, és azt hiszik, a teste az. Jönnek, hogy elvigyék, amiről azt hiszik, dolguk van vele. Nem tudják, mi ez, hogy mi történik. Azt akarják, ne tudjam én se, hogy ne halljam, amit hallok. Nem akarják, hogy legyen, ami van.

Úgy tesznek, mintha nem lenne az, amit ők is az első perctől fogva tudnak, csak letagadják, ahogy mindig is letagadták. Azt akarják, tagadjam le én is, tanuljam meg letagadni az egészet. Tagadd le az egészet, és akkor az élet, ezt akarták.

Kipirult az arca, nehezen lélegzett, elfehéredett ujjaiával az imakönyvet szorította. Odakint zúgtak a fenyők, ide-oda hullámozott a fény a szobában, a lombok hatalmas árnyéka átsöpört a meszelt falon.

Egy kicsorbult kapa, egy olvasószemüveg, egy valamikor sötétkék, azóta erősen megfakult kötény, és egy cérnavékonyra kopott karikagyűrű.

Béri Pali (*és az osztag, fiatalemberek lévén*) közben rendes családi, emberi életet is él. A szocialista embertípus is eszik, szarik, iszik, vizet, eltemeti apját, elveri az asszonyt, meghágja az asszonyt (meghág más is, ha mód akad), kerítést javít, télelőn vizespohárból issza az újpálinkát, ebben Lenin sem instruál másként. És gyerekei születnek a természet rendje szerint. Béri Pali felesége ikreket szül. A két segéderő is egyet-egyet. A kereszteléssel várnak, a lélek harcol a hagyománnyal, a Párthoz való hűséggel, és a *mi lesz a', hogy lesz a' Pista, ha nem kereszteljük meg a gyereket?* De mindegy volt az ávós-gyerekeknek. Ha megkeresztelték őket, ha nem.

A jó boszorkány egyszer űzi a bajt, másszor hívja, egyszer old, máskor ront. Szedi a harmatot. Gyűjti a békát. Keresi a rozsdás koporsószeget. Sziszeg és figyel, egyezséget köt az ördöggel. Nem látni mást, minthogy egyre vékonyabb és borzasabb, hajnalban indul, hajnalban érkezik. Nem beszél, nem kérdez, nem áll meg sehol fél pillanatra. A falu várakozik. A falu keresztet vet, ha látja árnyát elsuhan-ni. Kettőt, ha magányos varjú lebben károgyva a közelben, ha a csendes éjszakában hegyes forgószerű kavarja az utca porát.

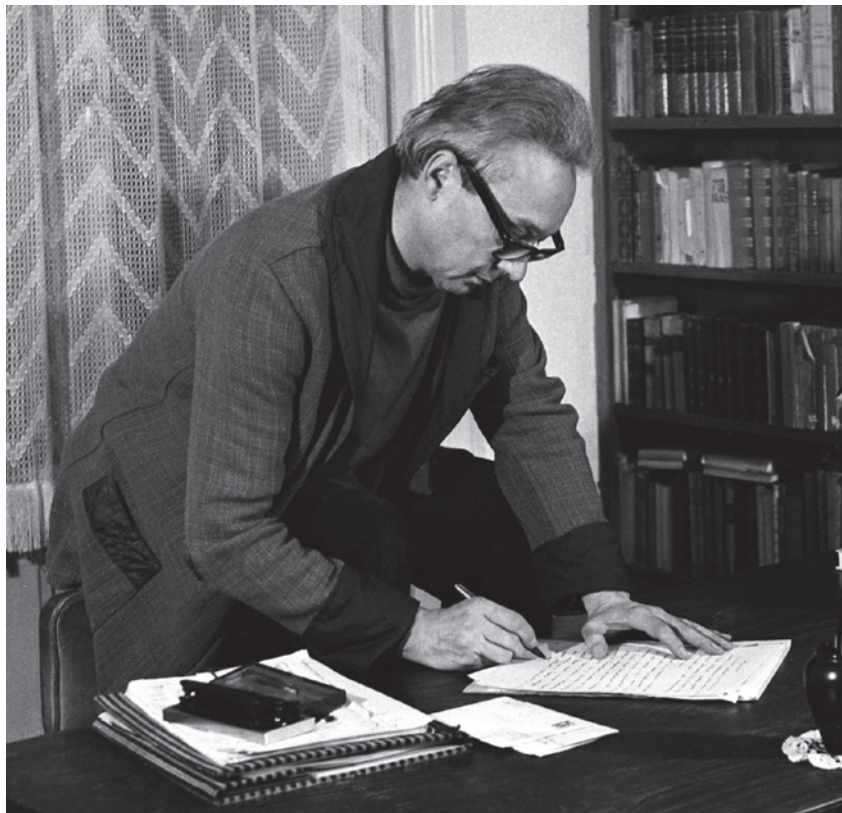
A falu az anya pártján.

Előbb Béri Pali két ikrét *cseréli ki* a kilencedik nap hajnalán. A régi kürtőn át. Helyükre tökfesű, sírós-fosós, rövid lábú, hasas, szőrös, kancsi fattyút, vonyító csimaszokat csempész. A kilencedik napon elfolyik az egyik segédávós gyerekéből a vér, a fülén át. A másik segédávós felesége, aki ismeri a bosszú palóchagyományát, a világ végéig fut a gyerekekkel, senki nem tud róluk többé semmit.

Anton, a táltosfiú újra jár, kicsit biceg eltört lábára, bal sarka mélyebbre süpped a homokba, fejét is furcsán tartja, mint a halászmadár, hátán meg-meglendül a vitorlavászon hátizsák.

A bábaasszony boszorkány nem jár sehová. Csak akkor láthatjátok, amikor reggelente Jánosi pusztára menet benéztek a vágatlan berkenyebozót részén. Ül a keletre néző akáctuskón, háta falnak döntve, arcára árnyékot vet a sarkosra kötött fekete kendő.

Nem tárgyal senkivel. Hallgat. Ha szól, Istennel tárgyal.

Székely János

Az íróasztalnál ül, a támlás szék hátán kuporog. A születésnapjára készített fotósorozatot megtoldtam egy rövid tisztelő írással. „Pózolás közben” volt a címe – ugyanis fényképezés közben megkérdeztem (idézem a cikket):

– Mondd, hol szoktál írni?

– Mit?

– Verset, színdarabot, prózát...

– Én azt már öt éve nem írok. Sem itt, sem máshol.

De azért odalépett íróasztalához, felült a szék támlájára – „ez a legjobb pozíció” mondotta, és gyerekes örömet lelte abban, hogy „pózolás” közben is megörökítem. (E. L.)

Reggeli gyakorlat 2

Azokra a helyekre gondolok, ahonnan
a völgybeli vizek erednek. Innen északra,
néhány kilométerrel feljebb, ha lehet egyáltalán
ilyet mondani, hogy észak, egy olyan tájjal
kapcsolatban, ami csak a lélekben létezik.

A források vize odafent nem emberi
tekintetekben tükröződik. Lefelé egyre
sötétebb lesz, zuhanás a kristályszerkezetbe.
Lefelé a test, fölfelé pedig mindaz, amit
a téli napfény kiold egy maréknyi földből.

Elkeríteni egy akkora helyet, mint a testem,
és azt helyezni át egy olyan világba, amiről
majd szégyen nélkül lehet hallgatni.

Pál Lajos (1938. április 3., Korond)
Gyűjtöttem a költők hangfelvételeit, amelyeken költő barátaim a magnó szalagjára mondták rá verseiket – gondoltam, ez lesz a gyermekeimre testálható igazán értékes dokumentum, hogy „olyan korban éltem én”... Pál Lajos, akkor még Laji elé helyeztem a magnót, és ő bizony mondta legújabb, még kiadatlan költeményeit... Dehogyan mondta, sajátos hangján dűnyögte azokat, igazából csak a ritmusukat lehetett érezni. Barátom kárpótolt egy olajban kivitelezett önarcképével. Olykor elvittem Korondra a hozzánk betévedt külföldi vendégeimet. Kissé bizalmatlanok voltak, Pál Lajos olyan utcában építette fel a házat, ahol jófajta cigány iparosmesterek éltek népes családjukkal, miféle művész az, aki csak ezt engedheti meg magának? De a képmutogatás után szertefoszlottak kételyeik. Mindenáron vásárolni akartak. Árai mérsékeltek voltak. Nem is az árakkal volt a baj, hanem, hogy mit ad el, és mitől nem válik meg. Soha vagy csak kivételes ritkán adott el főműveiből. El is magyarázta, jó korondi iparosmester hagyományait megvilágítva. A festő abból él, hogy eladja a képeit. De minden évben meg kell festenie és őrizni azt a tucatnyi főművét, ami őt rangsorolja. Támpontnak. Tudnia kell, hogy honnét és hová. Kivételes szerencsémnek tartom, hogy nagy kompozícióinak egyikét, a *Koronglót* a szobámban őrizhetem. (E. L.)

Szerelem, fedezékben

Az *Adagietto* már elviharzott, mikor
Gustav először kacsintott Almára.
Ők nem, csak a csókok tudták,
hamar kiszáll a vágyból a nyár.

Madame Courie sem hitte volna,
felfedezése később keserű méz lesz,
a rádium szétmorzsolja a városokat,
s kő kövön nem marad a jóból, rosszból.

Senki soha nem hitt semmiben,
mégis bekövetkezett mindaz,
amiben makacsul nem hittünk:
a sok be nem váltott, cafka ígéret.

Wenn mein Schatz Hochzeit macht (4'01'')

Arra gondoltam ma séta közben,
milyen jó, hogy Te nem vagy
Alma, s én sem Gustav, úgy elhagy
a jövő, láttam múlni a víztükörben.

Ne tartsunk velük, ne legyünk többen,
úgy senki sem az, aki, mert megfagy
a csók, ha hűlni hagyják; hát megvagy,
meg én is, szíven csípett Amor, s ledöbbszent:

Saját hatalma őt is fejbe kólintotta,
felajzott nyílvezzővel vígan döfköd,
bele is pirult, átváltott harsány pirosra.

Sötét bátyja, a Halál is itt van rögtön,
hulla részegen Gustávot és Almát várja.
S mert nincsenek sehol: egymagában dörög.

Száműzetés

A hóhatárral a felhők is összeérnek északon
a nyári hónapokban, s télen úgyse látni messze,
ilyenkor a *honnan* lehetne csak biztos, ha napokig
pehelynyit sem havazna s csupán a szélcsend követne.

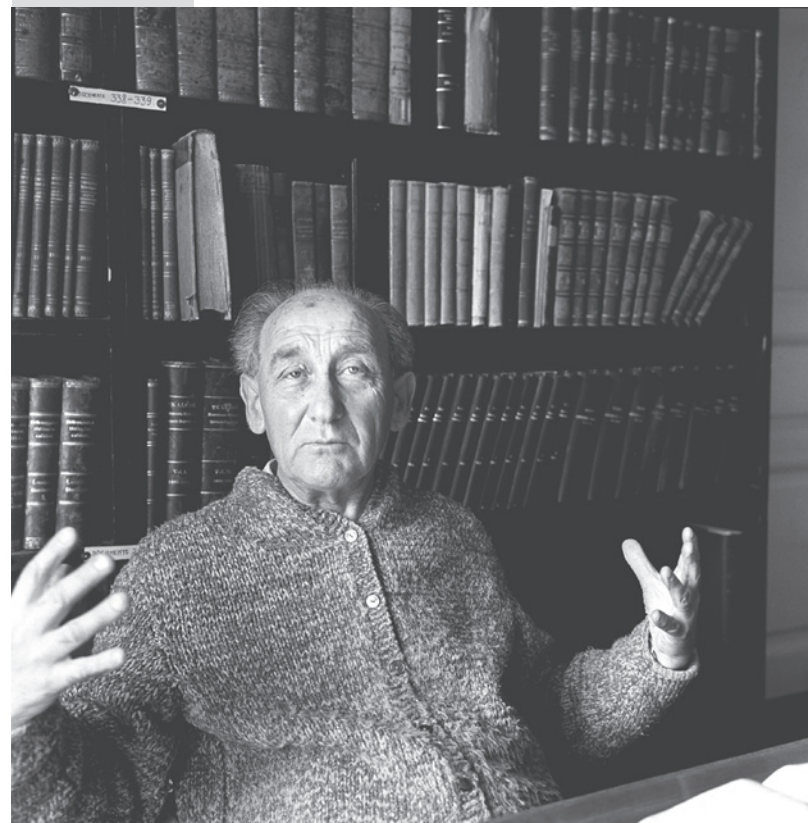
A sivatagban a meleg, mint tükröződő délibáb
aszalja az agyam, s minden homokszem megcsikordul
talpam alatt; bár a nyílt tengeren se jobb: a zaklatott,
bús lélek akkor is eltéved, ha magába fordul.

Zsoldos és rabszolga

Az árut csak a kikötőbe kell levinni,
ahol lemérve, címkézve hajókra rakják.
Ezúttal a szerencsém nem hagyott magamra,
valódi harcost sikerült elejtenem,
így végre adósságaim is rendezni tudom.
Lefelé a folyón a csónakban emelt fővel,
de mozdulatlan ült, csak utánozni tudtam,
mégis elfogni egyszerűbb volt, mint most őrizni.
Átadáskor nem tudtam eldönteni,
hogy melyikünket szánjam jobban,
csak felvettem a zsoldom és a fogadóba indultam.
Hozzám hasonlóan idegenekért ugrál majd,
mert inkább előbb, mint utóbb, de úgyis megtörik,
és nem ura az életének, ahogy én sem a magaménak.

Fekete folyó

Még nem ment le a nap, az ösvényen süttött szembe,
megpihenve a kvarckristályokon, a homokban.
Muszáj volt menni, ha már elindultam.
A fák árnyéka egyenként kúszott közelebb,
s bár hiába nyújtózkodtak, az arcomig nem értek,
ahogy a páncél és a tóga sem szorított már egy ideje.
Csak a dombtetőn mertem visszanézni,
amikor a révész, az érméssel a zsebemben,
már félúton járt a folyón visszafelé.

Szabó T. Attila (1906. január 12., Fehéregyháza – 1997. március 3., Kolozsvár). 1974

Nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató. Az Erdélyben alkotó magyar tudósokkal készülő interjúsorozatomat vele kezdtem, előbb a Levéltárban, majd otthonában fotóztam. Ott jegyeztem fel azt a mondatot, amelyhez a továbbiakban mindig igazodtam, illetve, igazodni igyekeztem. „Az ember életében adódnak olyan helyzetek, amikor úgy véli, tovább a megkezdett úton már nem haladhat. Akkor új ösvényre kell rátérni. Járhatóbbra. Bármilyen áron... Az igazi kutató, ha bizonyos áthághatatlan akadályok elé kerül, amúgy is »átrétegezi magát« ... Azon a területen alkot, ahol erre lehetőség adódik... Hányszor kényszerültem ilyen »átrétegeződésre!«. Közel harminccoldalas interjút készítettem, felére rövidítve jóváhagyásra elküldtem neki. Tovább rövidített, majd az elfogadott szöveget azzal küldte vissza, hogy „inkább ne közöljem”. Persze, megjelent az A HÉT-ben... De, szégyenemre, közvetve emlékeztetett: jobban fényképezek, mint írok. (E. L.)

Vukovári anzix

Ez a vukovári történet Szekszárdon kezdődött 2007. augusztus 24-én, amikor reggel Szindbád allergiától viszkető szemhéjait törölgetve úgy döntött, hogy autót bérel. Délelőtt tízkor indult taxival, s szinte minden autókupecsnél járt, míg végre, úgy délután öt körül, sikerült egy tizenkét éves, 1.6-os Suzuki Swiftet kerítenie. Éjszaka vágott neki a határnak. Eszéknél vette az irányt.

Eszéken, ebben a Kecskemét nagyságú városban, kicsit belelóbálta magát a helyi éjszakai életbe, de semper idem, akárcsak odaát, a határ túloldalán. Részeg fiatalok, hányásfoltok a főtéren és a szűk sikátorokban, korrupt rendőrök, bömbölő sportkocsik, ricsaj és önfeledt zűrzavar. Másfél órát töltött itt, éjszaka, így nem vállalkozhatok a belváros leírására, de nem is tartozik tárgyunkhoz. Mindenesetre, kedves magyar olvasó, érdemes megnézni, alaposan megfigyelni ezt a belvárost kényelmes koradélutáni sétája során. Többek között, találkozhat a Zrínyiekkel is.

Hajnali fél négyre ért Vukovára, ahol a Háború lakott. A helyiek, az időközben visszatelepült vukováriak már hozzászoktak, mint mondták. A szétlőtt épületek, az újjáépülő város, az elesett védők és kivégzettek sírhelyei olyan súlyos jelentéssel neheztedek Szindbádra, mint okos és öntudatos barátnője szavai az éteren átall: „Miért mész te oda? Az emberek nyaralni mennek Horvátországba, nem sírokat és szétbombázott városokat nézegetni!” Reggel fél hatkor, amikor a Duna-parton sétált és barátságos érdeklődéssel figyelte a vukovári horgászok csendes ténykedését, mint láztól kimerült haldoklóba a hirtelen kiüthő hideglelés, éles és hangos csipogással csapott le Isten ítélete Nokia 4520-as típusú telefonjára: „Kedves, én egy életvidám, igazi mai nő vagyok. A jelenben élek, te viszont elvesztél egy idegen múltban, amihez semmi közöd. Ne keress, ha visszajössz, csak ha meggyógyultál!” Talán Abbáziába kellett volna vinnie ezt az életvidám, az egészséges önbizalomtól majd kicsattanó, szüleivel élő, huszonnégy éves, csinos magyar leányt. Mint egykor dédapja a kitagadott Esterházy Máriát.

Négytől ötig, egy órát feküdt embrió pózban a vezetőülésben. Ötkor, az első horgász érkezése csalta ki a Suzuki Swift nevezetű mobil pléhdobozból, ideiglenes hajlékából. Láttá rajta, kicsit meglepődött, nem tudta hova tenni, hogy mit keres egy magyar rendszámú autó a folyóparti lakótelep parkolójában, s még inkább azt a gyűrött pofát, aki csikkel a szájában kívánt neki jó reggelt az anyanyelvén, s mégis kirívóan idegenül. A megtestesült mezítlábas idegen volt, az a tipikus kíváncsi, kérdezősködő, posztmodern garabonciás. Fel-alá jártában, lassan a horgászok is megszáporodtak. Csend volt. A folyó lustán hömpölygött, tovafolyatta tömegét. Neki mégis iszonyú volt az a csend, ami a vukovári horgászoknak már egy bő évtizede visszatért késő nyári szombat reggel, folyóparti, csenddel bugyogó napfelkelte.

Földije, Szaniszló Ferenc, a legbátrabb magyar újságíró, aki a '90-es években megjárta a jugoszláv frontokat, ekképpen, vagy legalábbis hasonlóképpen foglalná össze a vukovári eseményeket, ha egy műsor erejéig visszamehetne az időben a valaha jobb időket élt Panoráma főszerkesztői székébe: A Jugoszláv Néphadsereg Jugoszláv Nemzeti Hadsereggé avanszált szerb reguláris alakulatai és irreguláris szerb csapatok '91. augusztus 24. és november 18. között 87 napon keresztül ostromolták a horvátok lakta, Duna-parti Vukovár városát. Ez volt a horvátországi háború legnagyobb szabású, s legtöbb áldozatot követelő hadművelete. A szerbek 50000 katonával, repülőgépekkel és nehézfegyverzettel támadtak, míg a horvátok 1800 emberrel védekeztek (ebből ezren civil önkéntesek, nagyrészt vukovári lakosok voltak, nem katonák). A védőknek nem voltak tankjaik, repülőgépeik, ágyúik, stb., csak könnyűfegyvereikre, kevés és akadozó fegyverutánpótlásukra, és a mintegy 15000 vukovári polgár számára egy hónapra elegendő élelmiszer-tartalékra, s önnön hősiességükre számíthat-

tak az ostrom három hónapja alatt. Az európaiak, a környező országok cselekvő szolidaritására nem számíhattak. Az ostrom során 1100 vukovári civil s 600 horvát katona vesztette életét, míg a szerbek vesztesége 8000 katona volt. A szerbek végül bevették a szinte teljesen rommá lőtt várost... – ekkor a vukovári kórháznak a városban maradt 260 betegét a kórház pincéjéből egy közeli mezőre vitték, és mindnyájukat kivégezték.

Hat óra körül búcsút intett a vukovári horgászoknak, a vele ébredt folyópartnak, s elindult a város központjába. Egy vadonatúj szálloda előtt parkolt le, ami mellett ott éktelenkedett egy szocreál, kibelezett, lövésnyomoktól elcsúfított, szürke vasbeton épület. Leginkább azt tudta elképzelni, hogy valamikor, nem is olyan régen (másfél évtizede!) ez az épület művelődési központ lehetett, vagy áruház. Az jutott eszébe, s meg is mosolyogta magát, hogy ez a város lebontásra és újjáépítésre vagy felújításra váró épületeivel a hajléktalanok Mekkája lehetne. Igen, de Vukovárban egyetlen hajléktalant sem látott, se éjszaka, se napközben. A felébredt, kipihent városban mindenki tett-vett, sürgött-forgott. A piacon nagy volt a nyüzsgés, be is vásárolt, főleg gyümölcsből. A kioszkosnál már fél hétkor hosszú sorban álltak az emberek, ki a napi sajtóért, ki cigarettáért. A nyugat-európai nyugdíjas turisták hétkor reggeli sétájukra indultak a szálloda halljából. A belvárosi élelmiszerboltokban illedelmesen kerülgettek egymást az emberek vásárlás közben, a büfékben, a sörözőkben és a kávézóknál megindult a helyi társadalmi élet. Szindbád is kiült a napra egy kávézó teraszán, s reggeli kávéját szürcsölgetve merült bele a város eleven lüktetésébe. Olyan volt ez a szombat reggeli vukovári lüktetés, mint maga az élni akarás. A megszakíthatatlan élni akarás. Gyakorlatilag egy percet sem aludt az éjszaka, mégis frissnek, kipihentnek és erősnek érezte magát ettől az érzékei mélyére hatoló, békés lüktetéstől. Kivételes helyzetben volt, valamiféle spirituális mánesesség vonzásában, amitől folyamatosan töltődött, akár egy hálózatra csatolt, újratölthető elem.

Kávéja mellől felállva a Duna felé vette az irányt. A belvárosból három perces, kényelmes sétával elérhető a Nagy Folyó. Elhaladt Tudjman elnök mellszobra előtt, és egy-másfél perc múlva elérte a nagy fehér kőkeresztet, ami a vukovári hadműveletek mementójaként őrködött a folyó horvátországi oldalán, a vukovári parti sétány belvárosi részén. A túloldalon, a folyó szerbiai oldalán valószínűleg egészen mást jelentett ez a kereszt. Itt az 5000 horvát áldozatot, odaát a 8000 elesett szerb katonát. Szindbád nem tudott semleges lenni, a horvát oldalon állt.

A szélvédőn 50 kuna mértékű pénzbírság megfizetésére felszólító cédulát talált – nem vette észre, hogy fizetős övezetben parkol. Mindent igyekezett megfigyelni, vagyis majdnem mindent; ezért is történhetett, hogy a jelzőtáblák, amiket más városokban szófogadó állampolgárhoz illően elsősk között, időben értelmezett, itt egyáltalán nem érdekelték, mint közömbös arcokon, átsiklott rajtuk a tekintete. Ebben a városban akkor csak a Háború érdekelt. Hosszú napokra megfélemlített a nőkről és az álmokról.

Elment a temetőbe. Láttá a sírokat. Látott egy anyát, ki két fekete márvány sírkövet törölgetett. Eltelt tíz perc, félóra, s egy óra is, de az asszony még mindig a halott márványlapokat törölgette. Szindbádnak, ezt látván közről és messziről, Arany mester balladái Ágnes asszonya jutott az eszébe, ki még tán most is a véres inget mossza. Egy húszéves lány és egy huszonhárom éves fiú csontváza feküdt a márványlapok alatt. A lány harc közben esett el, a fiút kivégezték, amikor bevették a várost.

Így történt, hogy Szindbád azon a nyáron kihagyta az Adriát, s inkább ellátogatott az újjáépülő Vukovárba. Eztán már nemcsak Eger volt feketével bekarikázva dédapja régi, színehagyott kalendáriumi térképén, hanem a szlavóniai Vukovár is.

Ezenképpen toldják meg a fiak az apák elfelejtett történeteit. Néha tudják, de legtöbbször nem, s erről nem ad hírt a tv, nem ír az elektronikus böngészde.

Vukovár, 2007 szeptemberében

A sorstól várok valamit

1. Szürke délután

a lét-üregben forgolódva
néha már mindentől viszongok
a szürke délutánban rajtam
karmuk élezik az iszonyok

bajok téglái közé könnyből
a fájdalom friss maltert kavar
s személyiségem épületét
összefogja néhány csönd-csavar

folyton kattog az ember-motor
szívem hol benzines hol dízel
ha túl forró bennem az élet
halántékom hűtöm sejtvízzel

2. Üresség bujkál

lassan termelek valós álmod
ma az egész is csonkán tátog
üresség bujkál szöszben löszben
mintha az öröm félne tőlem

véletlenül vagy készakarva
meg-megsebez a múlás szarva
a hús kevés a szó temérdek
versből készítek ebédet

agyamban még színes a kárpit
de ez kevés tehetek bármit
leállt a sejt-jármű alattam
s az ember-sárban megragadtam

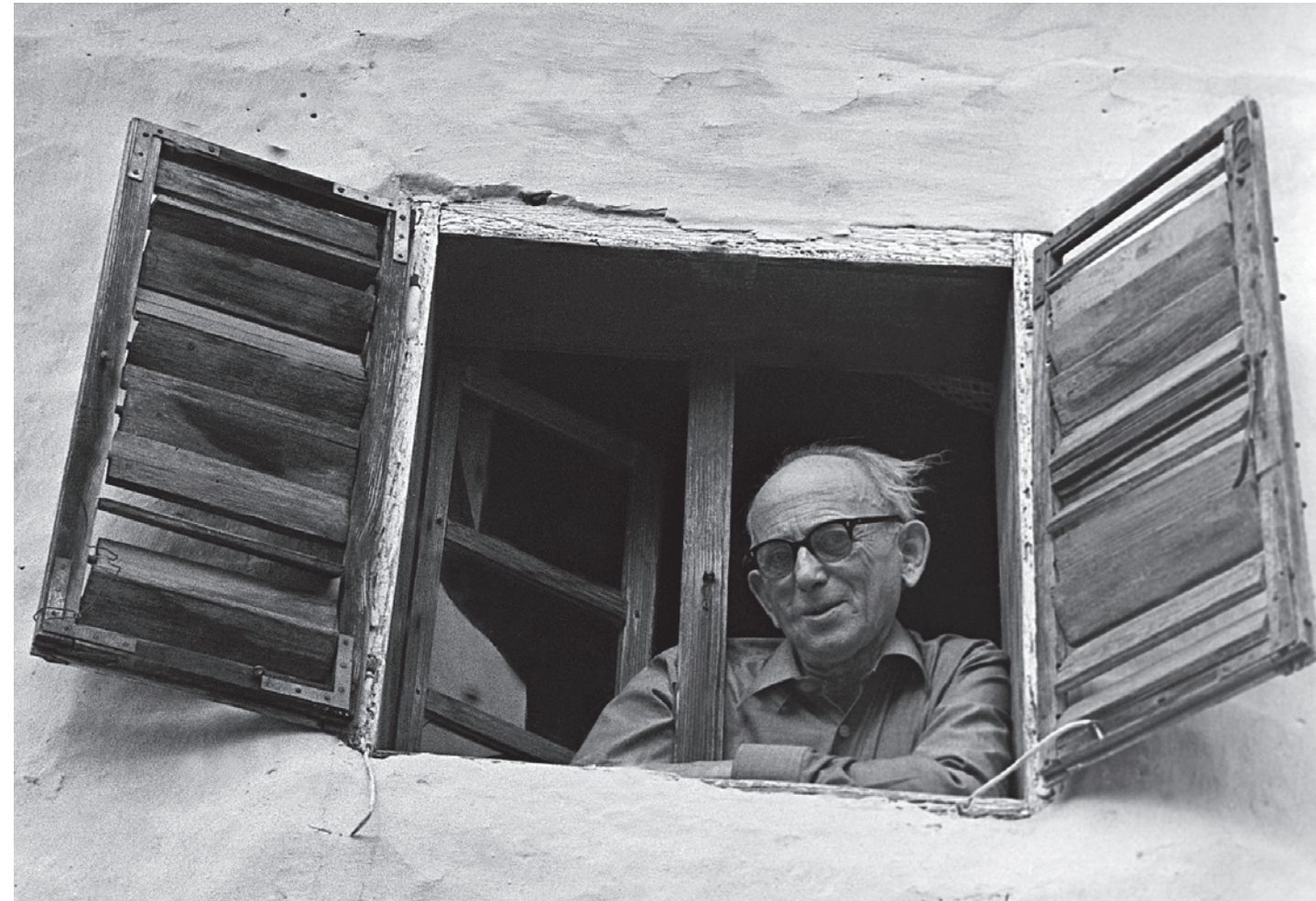
3. Táncol a fa

szívem és lelkem közt apró
jelek ábrándozás nyomok
rohannék a jó felé de
a mindenség csak vánszorog

bármit teszek bárhogy élek
a boldogság rám nem gondol
szegények közé soroltak
nehéz kiállni a sorból

riszálja magát a bokor
táncol a fa ez itt tájshow
s nézi a műsort magával
viaskodó Bíró László

Bözdödi (Jakab) György (1913. március 9, Bözöd – 1989. november 25, Budapest). Szülőházának utcai ablakából hajolt ki Bözdödi, 1973. októberében. Őt gyakran fényképeztem, öreg Dacia autómmal rengeteget fuvaroztam, egyebek között az ágyúöntő Gábor Áron nyomában járva.

Agancsos kóbor állat

Lehunyt szemmel
 egyhelyben álló nézet,
 már arcomat nézve mélyen karcolt
 idézett, törvény, ami a megfestett képmás
 húsába tévedt, de a vászon alig vérzett,
 eladott szám dadogja a belső
 beszédet, hol elhagyott
 szívű ház jelenti
 a tájképet.

Hűlt helyem is
 csak egy van,
 akár hazám,
 fonnyadt
 avar-sárga,
 csordapaták
 tapossák
 a sárba.

A kitérők
 helyén útjaim
 mindig várnak,
 olyan vagyok,
 mint az otthonát
 veszejtő agancsos
 kóbor állat.

Magamtól távoli mélyvilágom

bekopogott minden ajtón
 félve osont
 mert rövide nyírt haja alatt
 a koponyát felnyitották

látszott
 hogy már tele van...
 úgy hagyott nyomott
 rémülete
 mint mélytengeri halak
 a rájuk nehezedő vízben

régen meghalt
 de azóta is lejár
 egy falás kenyérért
 meg tejért

akkoriban zsíros volt a tej,
 vastag volt a föle
 s jólesett fedős-kannából inni
 nem volt ilyen száraz és kemény

most is kopog minden ajtón
 félve oson
 mint magamtól távoli
 mélyvilágom

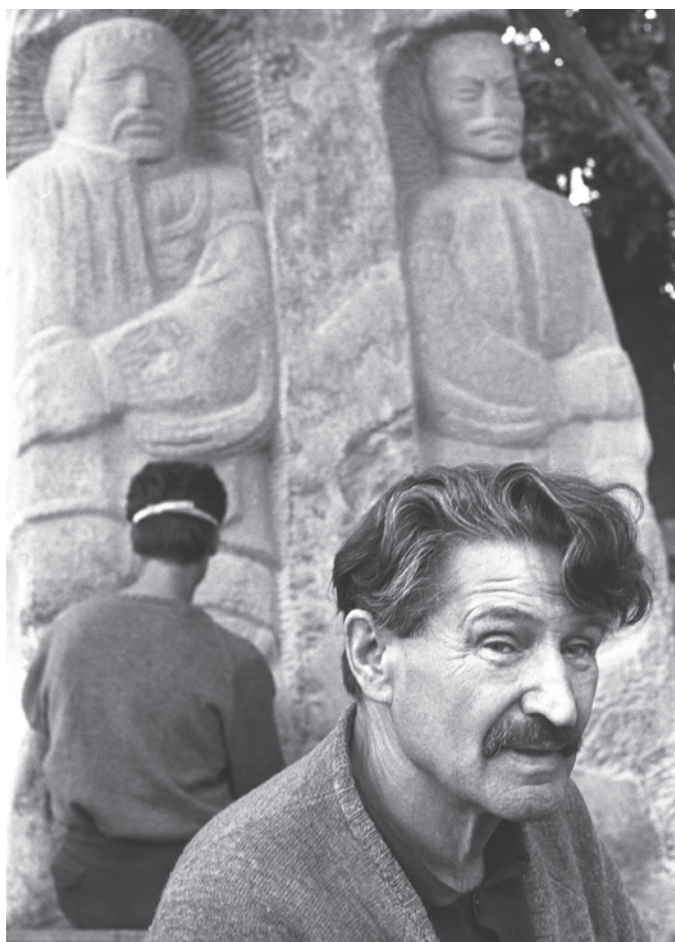
Valami felsőbb

Festéket keres, színt kiben talál,
bennünk talán a zöldet sejtené
még tétován, de majd a tavasz,
majd valami ég, valami felsőbb...
mikor egyre korábban világosodik.

Március idusa ébreszti fényeit,
éppen az elrejtő ház, nappali és a téli
kerten át, színezi az évszakok sorát.

Fent a vérpiros tódul, de a hirtelen
erősödő szél felkapja alóla a felhőt,
vattás-fehér, s akár készülő képed
vásznán a fákon lobogó zöld:
vastagon terül.

Gyönyörködjl – mondtad, ez a kilátás
nyárig. Nyisd ki az ajtót, az aranyeső
virágzik. Innét fested velem tovább
a kikeverhetetlen színek vadnyomát.

Szervátiusz Jenő (1903. július 4., Kolozsvár, – 1983. szeptember 15., Budapest). 1971. Kolozsvári műtermében, közel a Malom-árokhoz, Sárdi, a nagyszerű fényképész társaságában jártam, kettőjüktől „loptam” el annak tudományát, hogyan lehet egy szobrot a nézőpont és a fény segítségével tucatnyi változatban, értelmezésben reprodukálni. Farkaslakán, átutazóban, véletlenül találkoztam vele és fiával. Kegyetlenül tűző napon, ketten birkóztak a hatalmas kötömbbel, beléfáragták székely hitüket, hagyományukat, Tamási Áron iránti kötődésüket. Így, utólag válogatva az ott készített felvételek között, úgy tűnik, nem lehetett véletlen, hogy majd minden felvételem előterében az apa, Szervátiusz Jenő áll. Minden tekintetben ő állt közelebb hozzám. (E. L.)

TOROCZKAY ANDRÁS ◀

Dilemma

Plakát, mosoly mögé bújt
sértődékeny kisfiú.
Hatalmas, hideg síkvidék a szem mögött.
Azon a koratavaszi estén dőlt el a kisvárosban
minden. Mint leomlásra ítélt ház fala.
A fekete golyó, mikor a zöld
posztón gurult, a füstös, sötét helyen.
Lomha jazz szólt, legmélyén dübörgő zúgás.
És akkor legalább milliárdszor
milliárd sejtetek is összezsattant.
Hirtelen Ady jutott eszembe,
de nem Endre, ez csak egy
becenév volt ott, néhány fonéma
véletlen összekoccanása,
néhány egész más felé mutató jel,
semmi súlya az egésznek,
mikor azzal a bosszúhímmel
ott, a Casino hideg kövén táncoltál.
De azt hiszem, akkor dőlt el egy dilemma.
És én csak mosolyogtam,
hogy azt hiszed, már nem
velem vagy. És tévedtem.
Aztán újra tévedtem, mikor te
már régen rájöttél tévedésedre,
és harmadszor is, és ki tudja,
még hányszor, és mióta nem tudjuk
szinkronba hozni tévedéseink.
Csak a hideg mező nő mögöttünk.
És én nem tudom, ki kivel van.

Néma vers

Mikor még nem folyt szét
az arcod ennyire, mikor még
nem folyt ennyire szét gyönyörű
tekinteted, és alakod volt, mikor
testedben még ott volt a lehetőség,
jelentettél valamit. Akkor, azokban
az években, mikor még öregebb
voltál, bölcsőbb is mindannyiunknál,
mikor dohányfüstös pulcsid naponta
nézhettem, jelentettél valamit,
emlékszem. Mostanra már csak
az emlék vagy, csak az emlék
vagy vitákról. Még az a vörös sálas,
török vámpír a Ködlámpa pultjánál
is realisabb, mint te, te csak a múlt
alkatrésze, sorsom, vagy szájalmas,
mindennapos másnapos apokalipszisem
díszlete, együgyű tanúja voltál. Láttad,
leszakadt gombom, de te inkább
résekben sárga cérnacafat lettél,
csak hallgattál, tenni sem tettél
ellene, mindig csak bámultál.
És lassacskán elfelejtelek. Az
az őszibarack is ilyen súlyosan
gurulhatott a villamospadlón
az összesajtolódott, miniatűr
csillagokon keresztül.

AYHAN GÖKHAN ◀

Úton

az ország aminek alig van bevétele
háborús vesztesége elvett területei
ezen az országon utazunk végig
fenyvesek illata gyanta az aszfalt szélén
a hazám mondhatjuk romantikusan
mintha emigrációból ami tíz évig tartott
térnénk haza beteg és fáradt testrészeinkkel
szívünkben alkohol
az ország ahol születtem ahol meghalt az anyám
ahol verset írok billegő asztalomon
ahol csalódások bántalmak érnek
az út alatt kétszer benzinkút
megállunk előkészítjük a reggelinket
nézzük a ránk váró határt
a benzinszagban tejet bont a részvét.

Nagy utazás

Az idegen országról keveset tudtam
a kagylóalakú járdaköveiről
a lányról aki ott él és egy szabadkai borbély második gyermeke
aki az életéből soha nem csinált nagy ügyet
ült a verandán és cigarettázott
a határ mint sikló mozgásba lendült tizenkilencben
erre meg más igazságtalanságokra gondolt
hogy ő a tulajdonságai közül a haragtól félt a legjobban

A lány a hatvannyolcas eseményeket már csak történelemkönyvben
olvashatta utóbb
az apja halálát a kórházi zárójelentésben
egy számára alig érthető nyelven
nem az anyanyelvem, én magyar vagyok! – gondolta a kórház
és a hazavezető út között eltelt idő alatt

A felhők alacsonyan mint a hőmérséklet
összement volna az ég túl szűkösnek bizonyult
a levegő még tiszta látni a napsütést
van madár és van alkonyat
van ember és van reggel
van Isten és van minden más is ami ilyenkor kell
a határtól néhány kilométerre ül a lány a kávéházban
konyak és kávé
konyak és kávé
ejti hangsúlyosan a szavakat

Az idegen országról keveset tudtam.

VERES ISTVÁN ◀

„Az év irodalmi alkotása Szlovákiában” 2008-ban

Galvánelemek és akkumulátorok

Dominika forrásvizet kortyolgat, hosszú szőke haja belelóg a patakba. Mögötte merev tavaszi erdő-részlet, fakadó rügök, talajból hóvirágok, minden mozdulatlan. Hogy a szél fúj-e, azt lehetetlen kideríteni. Mint valami szentimentális német festett idill, amit újabban kirakósjáték formájában is megkaphatunk a plázák játékrészlegén. Dominikát a szülei nyilván nagyon szeretik, ízléses Lacoste és Billabong márkájú ruháit alighanem alaposan kiérdekelte; gondolhatunk itt olyasmire, hogy például miután szülei reggel elfurikáznak munkába, Dominika tejet lötytyent a macskának (Frici), esetleg meghimbálja az erkélyen a papagájkalkitát, hogy Robika és Ricsike alól kipotyogjon a szar. No meg hát a vasárnap délutáni közös vasalások – olyankor látszik ám igazán, hogy egyben a család –, különben meg mosogatás, törölgetés, autókiporszívózás, télen cinkének dió, nagyinak a tolószékbe egy pohár csapvíz, ha szomjas (vagy ha éhes), apunak szülinapra apró figyelmesség, borotvahab vagy szappan, anyu kifizeti. Az egyik szemetek kinyílik, még van idő. A másik csak fél hét előtt fog kinyílni, mielőtt lekapcsoljátok az ébresztőt. Eszetekbe fog jutni, hogy ez egy ígéretes kezdet egy sikeres naphoz, ha úgymond ti keltitek az órát, nem ő titeket. Sikeres nap. El sem tudtok képzelni nőt, aki nem sorolja be a napjait: hasznos nap, haszontalan nap, ilyen vagy amolyan nap... olyan semmilyen nap. Dél előtt szomorú voltam, délután jókedvű. A reggel vidáman indult, de a munkahelyemen leöntöttek tejeskávéval. Két kollégám megdicsérte a fekete-fehér csíkos blúzomat, viszont délutánra beizzadt a hónalj. Nyolctól tízig rám sütött a nap, olyan voltam, mint a szivárvány, délután viszont kénytelen voltam kihányni az ebédre elfogyasztott hamburgert. Rosszul indult a nap, mert nem ízlett a kávé, egy körül azonban már ismét vidám voltam, mert rám köszönt a narancssárga inges férfi a szomszéd irodaházból, aki már régtől szimpatikus. Reggel megszidott a főnök, hogy tegnap elszámoltam valamit, de nem tartott sokáig a rosszkedv, mert felhívtam az avonlédimet, és megrendeltem magamnak az új kétfázisos szempillaspirált. Miután kimáasztok az ágyból, és magatokra rakjátok a papucsaitokat, körbe fogtok tekinteni a szobában, majd odaléptek az ablakhoz. Látni fogjátok, ahogy csöngetve fékez a villamos, mert néhány elvetemült aktatáskás úriember átveret előtte. A tizenkettes. Pont ezen a villamson ültetek ti is, amikor Dominika először kérdezte meg, hogy hogy hívnak, mert – légszi ne haragudj –, a nevedet elfelejtettem. Fő... fő... Franciska? Nem, Friderika mondtátok félszegen, persze, Friderika, ne haragudj, ugyan, semmiség, előfordul. Tanultál? Tanultam. És te? Én is. Remélem, nem lesz nehéz. Te elolvastad a Faustot? Én igen. Miért, te nem? Én nem. Miről szól? Hogy szar az élet, de szerencsére rövid. Ne hülyéskedj, az interneten az volt, hogy középkori történet a jó és a rossz örök párharcáról, most akkor mi van? A kisebbik ablakszárnyat ki fogjátok nyitni, hogy kiszellőzzön a szoba. Jó párás lesz a levegő, olyan igazi október végi köd, az a fajta, amelyikbe röptükben itt-ott bele-tapadnak a galambok. Ilyenkor az ember legfontosabb teendője, hogy a kert végében összeszedje a frissen lepotyogott diót, azt megtörje, nedves héját csíkokban lehúzza, és a tejfehér dióbelet egy kisebb fűrt hamvas, mosatlan fekete otellóval valami öreg, nyikorgó fapadon ülve elfogyassza. Ha az otelló még savanyú, megteszi a szentlőrinci is. Amíg az éjszakai testhajlatok bűze savanyú engesztelhetetlenségével átvergődik a szűnyogháló résein, hozzáláttok a reggelihez. Fehér joghurt kiöntve porcelántálcákba, kisebb barnakenyér-darabokat mártogattok bele. Utána ráadásnak két deci szódavíz. Eszetekbe fog

Kányádi Sándor, (1929. május 10., Nagyalambfalva)

A nevezetes csombordi (Enyed közeli) borászati iskola pincéjében (egykor Kemény-kastély), Csávossi György borász és költő vendégeként kóstoltuk az aranyérmes Plébános borát. Valamikor a hatvanas évek első felében. A fiatalkori képét azért szeretem, mert érezni benne azt a költőt, aki biztos abban, hogy majd „belenő” Arany János kalapjába. (Arany János kalapja. 1955. „Fölpróbáltam. Nyakamig ért./Nagy volt, szörnyen nagy és örök./Néztem, néztem, s tán még el is mosolyodtam:/No de se baj, belenővök.”

(E. L.)

jutni, hogy az éjjel Dominikával álmodtatok, és ő még az álombeli patak partján is csak azt kérdezgette, hogy hogy hívnak, mert – ne haragudj, de megint elfelejtettem. Fő... fő... Flóra? A piszkos kurva anyját neki, annyira ostoba, hogy még azt is elhiszi az ember, hogy nem szándékosan csinálja! Nagyobb baj, hogy a fekete vászoncipőket fogjátok akarni felvenni, abban viszont tegnapelőtt elszakadt a fűző. Kóttok rá egy csomót, aztán kész, a boltban a pult mögött úgyse látja senki, a suliban meg mindenki le van szarva! No de hogy elromlott a kedvetek, a Máriáját a dolgok rendjének, mint egy zsák krumpli, amelyiket kinn felejtettek a napon, és megzöldült. Vagy éppen összetaposták a kecské. Vagy kiverte a csíra. Vagy csak egyszerűen megfélekedtek róla, tavaszra pedig annak rendje és módja szerint meghugyosodott. Bizony, az ilyen sorsra jutott krumpliból már nem lesz hasáburgonya, akármit adunk is hozzá. De ez még nem kell, hogy szomorúságra adjon okot, ti is csak azért lettetek durcásak, mert tudjátok, reggel nem lesz kedvetek bemenni a virágüzletbe, és kettőig ott fuldokolni. Mert, aki a virágillatot egész nap szagolja, annak sok mindenről megváltozik ám a véleménye, többek között a művirágokról. Miközben a csokrokat csináljátok, megtudjátok, hogy már nagyon rászolgáltunk erre a kis napsütésre, ha meg esni fog, akkor meg az esőt érdemeltük ki, ami nagyon kell, mert anélkül nem nő a kukorica. Persze csomóan lesznek olyanok is, akik az ellenkezőjét fogják mondani, fúj ez a buta szél, hiába, ver minket az Isten. Amiben pedig mindenki egyetért, az az, hogy valami nagyon elromlott, mert ilyenkor ugyebár nem ilyen idő szokott lenni, a természet alighanem megbosszulja azt a sok rosszat, amit vele tettünk. Ti meg inkább azt a valakit várnátok, aki végre olyat tud mondani, amit még nem hallottatok. Például, hogy csukd be a szemed kislány, mert szitává lőlek! De hát virágüzleteket nemigen szoktak kirabolni, úgyhogy ennyivel is kisebb az esélyetek. Az unalom meg lassan körétek sűrűsödik, mint a kocsonya. Unatkozó nőkké váltok, mint annyian a Földön. A hatmilliárd embernek több mint a fele nő, ezeknek a fele rendszeresen unatkozik. Az unatkozó nők, a sorsukkal elégedetlen nők, a csalódott nők. Ezek a nők többnyire már túl vannak a harmincon, gyereük nincs, és legkönyebben arról lehet őket felismerni, hogy keresztbe tett lábbal ülnek, naphosszat mást sem csinálnak, mint hogy ajkukat biggyesztgetik, és a pillanatot lesik, amikor rászánhatják magukat egy újabb körömpépítésre. Tekintetük elárulja: nem ezt a sorsot szánták maguknak, nekik mást ígértek. Ha megkérdezik tőlük, van-e szükségük valamire, hosszút sóhajtván azt felelik, nem, köszönik, tízre jön értük a férjük. Pedig nincsen ám nekik férjük, legfeljebb volt, de ez, mint mondani szokás, hosszú történet, és amúgy sem érdekelné senkit. Délben hullafáradt lábakkal strázsáltok a pénztárgép mögött, amikor gyomorforgató ártatlanságának teljes pompájában beállít Dominika. Nem tudjátok, mit fog akarni, nem tudjátok eszébe jut-e majd a nevetek, nem lesz kedvetek beszélgetni vele, alighanem elkülditek a francba. Ő pedig nem fog megsértődni, mert ahhoz túl hülye. Tekintettel arra, hogy kettő felé meg fog fájdulni a fejetek, nem mentek be az egyetemre. A szitáló esőben sétálgattok céltalanul, azon gondolkodva, vajon létezik-e ebben a városban valami, ami titeket érdekelni tudna. Pénz lesz nálatok, készek lesztek akármennyit költeni annak érdekében, hogy megjavuljon a kedvetek, hiába. Egyek valahol egy jót? Igyak egy abszintot? Vegyek magamnak egy kék Garfieldos zoknit? Végül belátjátok, hogy a legjobb lesz, ha megvárjátok, amíg kisüt a nap. Kínlódni fogtok cefetül. Épp egy padon ültök, amikor elmegy mellettetek egy kutyát sétáltató fiatal pár. A kis fekete spániel pedig hozzátok siet, farkát csóválja szorgalmasan, és leül elétek, néz az arcotokba. Pali! Palika! Jössz onnan! Megyünk tovább, na gyere, hallod! Ilyeneket fognak kiabálni a gazdái, ti pedig azon fogtok gondolkodni, hogy lehet-e valaki olyan hülye, hogy a kutyáját Palinak nevezze. Kutyá Pál. Azt a kutyapálját! Milyen nevet adhat ez a macskájának? Józsi? Bár az igazsághoz hozzátartozik, láttatok egyszer egy francia filmet, ahol a macskát Josephnek hívták, a gazdája pedig, egy tizenhat éves fiú Gillespie-lemezeket lopkodott a boltból, és rendszeresen lefeküdt az anyjával. Nem is volt az olyan rossz film, ugye? Ti is pont úgy fogjátok érezni magatokat egész délután, mintha egy filmben szerepelnétek, amit soha nem fog meg nézni senki. Végülis hazajöttök és lefeküdtök aludni. Elalvás előtt azt fogjátok kérdezni magatoktól, miért van az, hogy az utóbbi időben ennyire zavar benneteket ez a Dominika. Semmit nem követett el ellenetek, lehet, senki ellen, mégis meg vagytok tőle zavarodva vagy mi. Nem akar ő rosszat, csak állandóan elfelejti a neveteket, és ez mindig elég bénán jön ki neki. Ennyi a vétke a csajnak, mégis úgy érzitek, hogy soha nem gyűlöltetek ennyire senkit. A szeretetre neveltek pedig annak idején titeket is, szüleitek sokat foglalkoztak veletek, elalvás előtt mindig volt mese, nem voltatok ti az a fajta, akit be-

ültettek reggel a tévé elé, aztán egész napra kuss. Volt egy történet, A nagyravágyó tű, amit apátok majdnem minden héten elmesélt. Andersen írta, borzasztó egy mese volt, mindig féltetek utána, de nálatok nem volt szokás válogatni, hogy api, figyelj, most ne ezt meséld, hanem amazt, mondjuk nem is jutott ilyesmi eszetekbe soha. Meghallgattátok, aztán ha féltetek utána a sötétben, azt úgy vettétek, hogy az már a ti dolgotok. Na meg az etruszkok, persze. Tőlük féltetek a legjobban. Valahol talán a rádióból, vagy a tévéből jegyeztétek meg a nevüket, de amikor valahol rátok jött a félelem, mindig ők jutottak eszetekbe először. Elvisznek az etruszkok. Megsütnek az etruszkok. Élve megesznek az etruszkok. Hajnalban hosszú, néma menetben felvisznek egy hegyre, és mint szűzlányt, feláldoznak a felkelő Nap tiszteletére. Az etruszkok. Akik ugyan a tudomány szerint kihaltak rég, de meg nem erősített források szerint, ha szükséges, néhanapján előmásznak. Van egy másik évfolyamtársnőtök, Melinda, aki történelem szakos és sokat olvasott az etruszkokról, elmondátok neki egyszer ezeket a dolgokat. Jót nevetett, aztán lehajolt, hogy bekösse a cipőfűzőjét, mire véletlenül úgy bevágta a homlokát az egyik asztal szélébe, hogy el kellett sétálnotok vele a kórházba bevarratni a fejét. Mi volt a balaset oka? – kérdezte a nővér, amíg az ügyeletes orvos dolgozott. Az etruszkok – hangzott a higgadt felelet, majd észbe kaptatok, és kijavítottátok valami másra. Baleset. Amúgy nemigen ismertek senkit, aki ezzel a Dominikával kimondottan jóban lenne, mindenkivel csak olyan sziahogyvagy, régláttalak beszélgetéseket folytat. Másoknak is mehet az agyára, nem csoda, hogy ti sem vagytok képesek a szívetekbe zárni. Végül is nincs sok választásotok. Egyszer majd elhívjátok magatokhoz az albérletbe egy teára, persze csak citrommal, mert a cukor hízlal. Kellemesen elbeszélgettek, raktok fel valami zenét, például Mary WhiterSpoont vagy Clasht. Elő fog kerülni az a szülinapi ribizlibor is, ami ugyan már fel van bontva, meginni azonban még nem bírtátok, annyira édes. Dominikának biztosan ízleni fog, ami titeket illet, ásványvízzel hígítjátok a magatokét. Téma témát követ, és ti lassan rájöttek, hogy titeket az isten is arra teremtett, hogy egymás barátnői legyetek. Jóban, rosszban, satöbbi, satöbbi. Már-már egymás karjaiba omoltok, amikor Dominika bejelenti: talán egy kicsit sokat ivott, rosszul érzi magát, nem szokott ilyesmi történni vele, de most sajna... ez van. Nem probléma, előfordul, kellemesen hűvös az idő, mondjátok, megejtünk egy egészségügyi sétát, aztán visszajövünk, és megágyazunk neked a kanapén. Terv elfogadva, elballagtok tehát a lakótelepet szegélyező park irányába, háromnegyed tizenegy múlt öt perccel. A park melletti kihalt telken odavezetitek Dominikát ahhoz az elhagyott, lefedetlen emésztőgödör-nyíláshoz amit néhány hete séta közben fedeztetek fel a bokrok között. Dominika fejére hirtelen egy nejlonszatyrot húztok a vérnyomokat elkerülendő, majd egy üres pezsgőspalackkal fejbe vágjátok. A földön heverő, eszméletlen lány arcát kibontjátok a szatyorból, majd elvesztek egy tubus pillanatragasztót, amiből vékony sávot engedtek az orrlukái peremére, az orrcimpákat pedig összefogjátok. Ugyanígy teszték a szájával is, majd mielőtt még elkezdene rángatózni, egy lökéssel az emésztőgödörbe fordítjátok. A csobbanást már meg sem fogjátok hallani, remegő lábakkal, bár némileg megnyugodva tértek vissza a lakásba, harmadik emelet. Lefekvés előtt még elidőztök az ablaknál, nézitek, ahogy a parkot lassan elárasztja a holdfény, tiszta romantika. Távoli csörgésre lesztek figyelmesek. Elképzelni sem tudjátok, mi lehet az, de egyre közeledik, egyre hangosabb. Végül is az egész szobát, mint valami kinyúlt pulóvert levetitek magatokról és kinyílnak a szemeitek. Fél hét elmúlt. Kimásztok az ágyból, odaléptek az ablakhoz. Nem vagytok meggyőződve róla, hogy ez lenne az a bizonyos sikeres nap. Az éjjel pedig egy csomó mindent elterveztetek. Lehet, hogy korrigálnotok kell majd a programot a pillanatnyi helyzetnek megfelelően. Mellesleg ezt a Dominikát talán életben kéne hagyni, fiatal még, alig élt. Különben is, megölni valakit azért, mert a nevünket néha néha elfelejti, ismerjük be, enyhén szólva túlzás.

Banner Zoltán (1932. július 12.)

Intézmény volt; a kifejezés szabadságának határait tapogató fiatal és kevésbé fiatal képzőművészeink alkotásának befogadásához igyekezett minél szélesebb közönséget kialakítani az *Utunkban* és más erdélyi lapokban. Ha Banner írt rólad, akkor vagy *valaki*. Vagy leszel *valaki*. Másrészt, akiről a folyóiratok írtak, akit értékelték – az bizonyos védettséget vélelmezett a gyanakvó, minden újtó törekvéssel eleve bizalmatlan hatalommal szemben. Egyszerűbben szólva, akinél Banner megfordult, az remélhette, hogy a téli, tavaszi tárlatok zsűrirei elfogadják, sőt vásárolnak is tőle. A mecenatúrát gyakorló állam, de talán még nagyobb mértékben a lassan formálódó új műgyűjtő közönség. Nem volt ez másodrendű szerepvállalás; része volt abban, hogy sokan fiatalok vállalhatták a megélhetés művészetükre alapozó életformáját. (E. L.)

DARVASI FERENC ◀

„bármí történt, az föl van vállalva, azzal szembenézek”

Beszélgetés Kovács Lajos színésszel

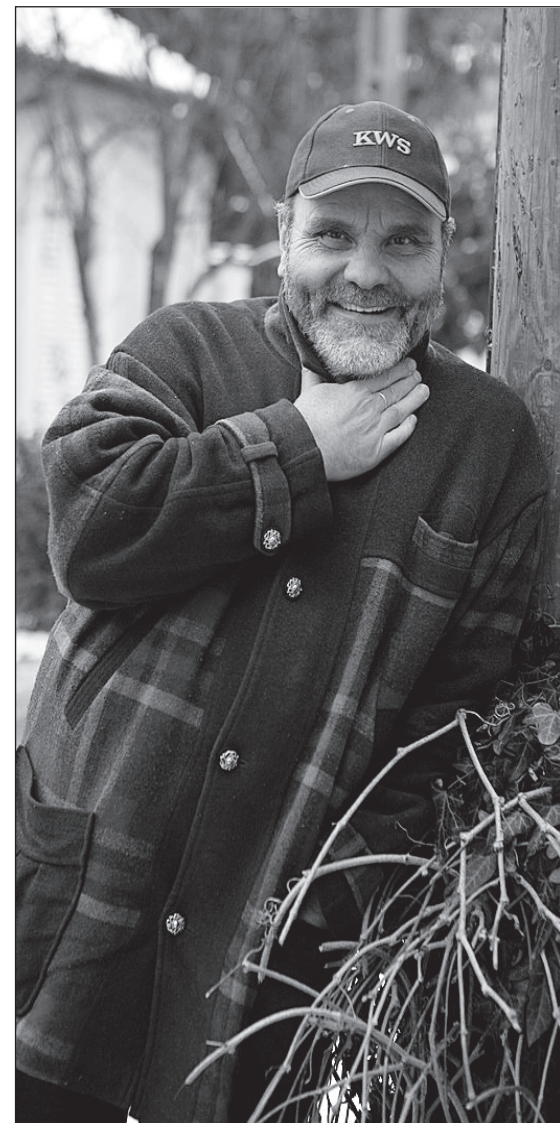
Kovács Lajos 2009. február 9-én töltötte be 65. születésnapját. Kalandosnak nevezhető életét nagy sikerek, de kudarcok is kísérték. A szakmai elismerés mind-eközben nem került el: volt a Filmszemle legjobb férfi karakterszínésze (2003), s a Jászai Mari- és Hekuba-díj, valamint a Filmkritikusok díja (1994) mellett a szaloniki filmfesztivál legjobb férfi alakítása is az övé lett (1994), 2004-ben pedig a Magyar Köztársaság érdemes művésze-nek választották. A kerek születésnap apropóján készítettük vele ezt az interjút, és az örömteli tény miatt, hogy néhány éves kihagyás után újra láthatjuk őt színpadon és filmvászonon egyaránt. A beszélgetés folyamán a szerepformálás rejtelsei, a pályakezdés és a régi munkák, a filmes és a színházi alakítások ugyanúgy szóba kerültek, mint a jövőbeli tervek.

Kezdjük az alapoknál. Miért választottad éppen ezt a pályát? Mikor és minek, illetve kinek a hatására fogant meg benned az ötlet, hogy színész leszel?

Apám meg anyám Bátaszéken a MÁV-kórusban énekeltek, s emellett amatőrszínházat csináltak. Kisgyerekkoromtól láttam őket játszani, nagyon komoly darabokat vettek elő. Anyám végtelenül jó, zenés komika volt, apám pedig egy drámai színész.

Akkor gyakorlatilag természetes volt neked ez a miliő...

Nem, nem volt az. Van, aki azt mondja, hogy ő mindig is érezte, tudta, hogy színész lesz. Én nem. Rendkívül magányos gyerek voltam. Az órákon mindig álmodoztam. Minden a szavalóversenyekkel kezdődött. Elővettem egy verset, és csípőből megcsináltam. Ha nem is értettem, miről szól az adott költemény, tudtam, hogyan kell azt kezelni. Zsinórban nyertem a szavalóversenyeket általános iskolás és gimnazista koromban is. Főleg romantikusokkal, Baján, a gimnáziumban például Schiller *A bűvár* című balladájával. Nézd, a miénk – drága bátyám fogalmazta ezt meg így – egy úgynevezett gyökértelen család. Se nem nemesi, se nem paraszti, se nem iparos família.

A szüleim vasutasok voltak, így az intellektuális vonal hiányzott nálunk. Mint első generációs értelmiségi, a saját tíz körmőmmel kellett mindent kikaparnom magamnak. Az orvosi egyetemre jelentkeztem és a Színművészetre. De azt se tudtam igazából, mi az, hogy színészet, nyilván. Az orvosira nem kerültem be, mert bohócot csináltam magamból és a tanárokból is. Azt kérdezték tőlem a felvételin, milyen lehet az amőba. Én pedig mutattam a kezeimmel, eljátszottam nekik, hogy egy amőba körülbelül milyen. Persze, hogy kirúgtak. Elsőre a Színművészetre sem vettek föl. Ekkor a bátyám felhívott magához Pestre, lakhattam nála, de azt a feltételt szabta, hogy a következő évben jussak be a színiakadémiára. Az alatt az egy év alatt jól helyre tett engem – úgy, hogy összesen három vagy négy mondatot szólt hozzám, meg egy Kassák-könyvet adott a kezembe. Másodjára már felvett Ádám Ottó a Színművészetre.

A főiskola után hogyan kerültél Békéscsabára?

Ezeröttszázan jelentkeztek a Színire, ebből tizenötöt vett föl Ádám, s ebből két év alatt még ötöt eltávolított. Tízen végeztünk, négy lány és hat fiú. Én egy közepes főiskolás voltam. Olyan „bátaszéki”. Hiszen egy 5000 fős településről kerültem be a budapesti elitbe. Így mondom, hogy elit, mert például Szilvássy Annamária nálam oda tartozott, mint osztálytárs. *A szélhámosnő* című film főszerepét már eljátszotta, mire a főiskolára kerültünk. Bementem a moziába, és láttam a vásznon azt a nőt, aki nekem az osztálytársam volt. A többiek mind pestiek voltak, rajtam és a debreceni Uri Pistán kívül. Ők könnyedén, azonnal kaptak szerződést a színházaknál. Ádám Ottó többeket elvitt a Madáchba, Vajda Laci Szolnokra került. Én pedig ott ültem egyedül a Vas utcai diákszállón. Egyszer keresett két férfi a portán, Vass Karsci és Mislai István Békéscsabáról [előbb Mislai, majd Vass töltötte be a '60-as években a békési megyeszékhelyen az igazgatói posztot; s mindketten voltak főrendezők is ugyanitt]. Szerettek volna velem beszélni, elindultunk az Erzsike presszó felé, de egy idő után eltűntek. Megfordultam, és azt láttam, hogy hátulról méricskélnek; megnéznak maguknak, mint egy barmot. Ez nagyon fájt akkor, csak most nevetek rajta. Az Erzsikében azt mondták, leszerződtenek Csabára. Persze nem tudtam, mi az, hogy színház. Egy kis bőrönddel elindultam Bátaszékről, volt akkor még közvetlen vonat, éjszaka érkeztem meg, valamikor '67-ben a békéscsabai állomásra – ami pontosan olyan állapotban van, mint akkor, negyven éve.

Milyen volt a békéscsabai 12 év?

A főiskolán játszottunk Bródyt, vagy Brechtet, akit Ádám Ottó nagyon szeretett. De az nem ugyanaz, mint amikor közönség van bent, ami nekem elsőre nagyon szokatlan volt. Nem ismertem magam, nem tudtam, ki vagyok. Próbáltunk, és én abszolút nem is sejtettem, hogyan és miért kell felmennem a színpad-

ra. Előlről kezdtem mindent. A főiskola akolmelege, biztonsága után aknás lett a terep. De elég hamar észrevettem, hogy nem jól működnek itt a dolgok. Láttam, hogy bizonyos színészek minden darabban ugyanazokat a megoldásokat választják. Aztán ezt szóvá is tettem, ami nem aratott osztatlan sikert. A társulat fele kedvelt engem, a másik fele nem. Nagyon fontos, hogy az embert szeressék. Na, most én nem igazán voltam szeretnivaló, mert még nagyon kerestem a helyem a világban és a színpadon. Ez a kettő, az életem és a színház azonos minőségű dolog volt nekem, egyenlőségjelet tettem ezek közé. De ha sikerült is valamit jól megoldanom, a kollegák azt mondták, Lajos nehéz eset, túl nehéz. Egyre inkább eltávolodtunk velük egymástól, ez nagyon fájt. Sokat csipkedtek a kollegák, de valószínűleg jogosan. Összeröhögtek a hátam mögött, kitiltottak a színészklubból két évre. Attól mégis gyönyörű volt az egész, hogy ekkor születtek a gyerekeim, a feleségem mindenben segített, és a közönség nagyon szeretett. Ellentmondásos és labilis voltam. Főleg a mesejátékokban sikerült olyan speciális játékokat kitalálni, amelyek aztán önbizalmat adtak. Gyűlöltem a közhelyességet, és igyekeztem elkerülni, hogy estéről estére ugyanolyan legyek. Elhíresült rólam, hogy minden alkalommal másmilyen, kiszámíthatatlan vagyok. Pedig ez így nem igaz, mert a szerep alapja ugyanaz volt, csak abból kiindulva tértem el valamennyire. És nem azért, hogy a kollegáimat kikészítsem, játékképtelenné tegyem. Csupán a rutinmegoldásoktól szerettem volna magamat és őket is megkímélni. Mert a rutin nem más, mint felszínesség.

Ezután a szolnoki színházba kerültél, a legendás rendező, Paál István keze alá...

Csabán 12 évig keresgéltem, és igyekeztem megkapaszkodni. Ez sikerült, még ha paradox módon is. Engem tulajdonképpen kirúgott Békéscsabáról Jurka László igazgató. De én ki is akartam rúgani magam egy idő után. Ballasztá vált számomra ez a színház, nem volt fejlődési lehetőség. Éreztem, hogy el kellene innen mennem. De hiába hívott Kaposvárra Zsámbéki Gábor, nem írtam alá a szerződést, a gyerekek miatt, nem akartam a családtól messzire kerülni. Utolsó lehetőségként mentem el Paál Pistához, aki, mikor meglátott, nem szólt semmit, csak átölelt. Kiderült, hogy már ismert Vajda Laci révén, aki azt mondta Istinek: neked egyszer dolgoznod kell Kovács Lajossal! Szolnokon a kezdetektől otthon éreztem magam. Hogy ennek mi volt az oka? A kollegák elsősorban: Andorai Péter, Hollósi Frici, Udvaros Dorottya, Nagy Zoltán, Egri Kati. Akkor a Szigligeti Kaposvárral karöltve a legizgalmasabb és legtöbbet válláló színház volt. Budapestről jöttek le megnézni azokat a darabokat, amiket a fővárosban senki sem mert megrendezni. Paál Pista több Albee-drámát is bemutatott, Beckett-től pedig *A játszma végét*, és még sorolhatnám. Emlékszem, ahogy vége lett egy-egy előadásnak a Szobaszínházban,

az emberek nem álltak föl 20-25 percig. A közönség fele ott maradt, maguk elé néztek az emberek, a földre, mi pedig nem öltöztünk vissza, és bár kicsit zavarban voltunk egymástól, aztán beszélgetni kezdtünk. Nagyon szerettek minket, és mi is a közönségünket. Ezeket az estéket nem felejttem el soha.

Mit tanultál meg elsősorban Paál Istvántól?

Korábban mindig azt hallottam: felelj meg a többieknek, olyan legyél, mint ők! Isti azt mondta: légy önmagad, ezt imádom benned, hogy nem lehet fölcserélni senkivel, ne változtass magadon! Vezető színészként számított rám, velem akart színházat csinálni. Önmagam bátor föl vállallását tanultam meg tőle leginkább. Mindegyik szerep gyönyörűsége volt nála, és Árkosi Árpádnál is. Azt mondják, hogy egy színész általában négy-öt szerepre lehet igazán büszke. Nekem csak Szolnokon legalább tíz ilyen volt. A Ványa bácsi, a Hamlet, Kroetz Meierje, Pirandello IV. Henrikje, Pinter *A születésnapjából* Stanley, vagy az *Emigránsokból* XX. Ezeket eleve nem lehetett máshogy eljátszani, csak önazonosan. Természetesen a rendező szellemi konstrukciója volt az alapja ezeknek az előadásoknak. Paál Isti majdhogynem politikai drámát rendezett a Hamletből – ahol a címszereplő helyett Polonius vált a legfontosabb személlyé, a besúgó. Mi ott életveszélyben dolgoztunk. Tele volt a színház spicikkel. Engem két ízben is megvertek az utcán, látszólag ok nélkül. Az Istinél oltári nagy szerencsém volt amúgy. Mert átkozottul aktuális *Hamletet*, *Ványa bácsit* talált ki, az egzisztenciáról, a kiszolgáltatottságról nagyon autentikusan tudott beszélni. Óriási hittel vettem részt ezekben, úgy éreztem, fontos dolgokat mondunk el bennük a világról. Nagyon sajnálom, hogy Isti meghalt. Vértestvéremnek éreztem, mellettem lakott Szolnokon. Mindig nagyon szeretett. Hogy miért, azt nem tudom. Az természetesen egyáltalán nem garantált, hogy most is vele dolgoznék. Együtt mentünk Szolnokról a veszprémi színházba, de ekkorra sokat változott, engem sem kedvelt már. Mintha ellenségekké váltunk volna. Fél év után el is jöttem onnan. De nagyon hiányzik Isti.

Nemcsak Szász János filmjében, hanem korábban színházban is játszottad Woyzeck szerepét, Árkosi Árpád rendezésében Gödöllőn. Mennyiben volt más a két produkció? Segített a filmnél az, hogy előtte már találkoztál a szereppel?

Az egy nagyon kemény előadás volt. A katona végtelen kiszolgáltatottsága, magánya, víziói, fölfokozott képzelete kerültek a középpontba. Woyzeck nem más, mint egy kísérlet alánya. Egy nagyon fontos különbség volt a film és a színházi előadás befejezése között. A Szkénében fantasztikusan jó díszlettel játszottuk a darabot, Antal Csaba készítette. Volt ott egy gerendákból ácsolt mászófal és egy nádas. A nádasba behúztam a megölt Marie-t, négykézlábra ereszkedtem. A közönség azt láthatta, hogy ez a fickó fokoza-

tosan kutyává vedli magát. Ez az előadás hozzásegített persze, hogy a szerep már nem tűnt számomra idegennek Szászánál. Igaz, mást kellett alakítanom, hiszen Woyzeck itt nem katona, hanem egy bódében lakó pályaoőr. Egyébként a filmben is ugyanolyan kiszolgáltatott a figura. A kapitány másodpercre beosztja Woyzeck napjait, akinek így az élete egyetlen pokoli rohanás. Tiszta szívvel szolgál, miközben kísérletet végeznek rajta. Nehéz szerep volt, nagyon elfáradtam benne. A borotválásnál, ami a film egyik legjobb jelenete lett, amikor kiver a víz, és reszket a kezem – nos, az nem trükkfelvétel.

Honnan merítettél erőt ennek a szerepnek a megformálásához?

Saját magamból, mint ahogy többnyire máskor is. De a származásom is sokat segített. Ismerősként mentem ki a forgatásra. Bátaszéken ott ültem kint, az állomáson folyton, és vártam, hogy anyámék végezzenek a munkával. Közben ezeregy vonatot láttam. Woyzeck kiskorában, mondhatnánk, ha ragaszkodnánk ehhez a fonálhoz, de ez egy ostoba, didaktikus erőlködés volna. Néha gondoltam a felvételek közt apámra – valami hasonlóképp nyomorúságos élete lehetett neki is, negyvenöt évig dolgozott a vasúti segédhivatalban. Ott ültek egy asztalnál anyámmal, egymással szemben. A vasút volt az életük, nem tudtak belőle kikecmeregni. Nem láttak tovább. Rabszolgák voltak. Gyakorta eszembe jut, hogy már amikor elköltöztem otthonról, döntöttem: én nem leszek rabszolga. Dühömnök, lázadásaimnak mindig volt egy olyan háttere, hogy elkerüljem a megalkuvást és a csúrhéhez tartozást. Soha nem is tartoztam sehova.

A fővárosi színházi közönség a kilencvenes évek közepétől, a Bárka Színházban ismerhetett meg téged jobban. Több nagy szerepet játszhattál itt is, többek közt Thomas Bernhard Ritter Dene Vossából (Voss), Harold Pinter Holdfényéből (Andy) és Hazatéréséből (Max). Mennyire vagy elégedett a Bárka Színházban eltöltött éveiddel?

Nagyon rosszul indítottam. A *Ritter Dene Voss*-sal kezdtük, Bagossy Laci rendezésében. Megbuktam, nem bírtam, pszichikailag összeroppantam. Ez a bemutatkozás aztán mélyen bennem élt később. Végig megmaradt bennem. Ide-oda hányódtam, ott is voltam, meg nem is, a *Hazatérés* viszont nagyon jól sikerült. Úgy látszik, Harold Pinter-specialista vagyok. Ösztönösen értem az ő világát. Milyen furcsa metaforikája van a dolognak: 1979-ben, Békéscsaba után *A születésnappal* nyitottam Szolnokon; a Bárkán pedig a *Hazatérés* volt a megérkezésem. De nem akarom ezt misztifikálni, csak tény, hogy így történt. Utána a *Hazatérés* egyik előadására már nem mentem el. Nagyon elfáradtam, több filmet is forgattam, *A fény ösvényeit*, a *Kontrollt*, a *Bolondok énekét*, a *Rinaldót*, az *Argót* – és leálltam a Bárkán. Jött négy év szünet, és most négy-öt filmfőszerep vár, valamint játszom a Pincészházban.

Almási Éva és Kovács Lajos *Az utolsó szivar* pincészínházi előadásában

Fotó: Bazánth Ivola

Több év után tértél vissza a színpadra 2008 őszén. Az utolsó szivar című darabban, Bengt Ahlfors, svéd nyelvű finn író művében alakítod Lars-ot, a kisváros motoros lelkészét. Előbb teljesen harmonikusnak tűnik a figurád, aztán, ahogy hullnak le róla a leplek, egyre vadabb dolgok derülnek ki róla. Nem egy egyszerű szerep...

A negyvenéves főiskolai osztálytalálkozókon mondta Márton András, hogy szívesen látna ebben a darabban. Elküldte a szöveget, ami olvasva nagyon tetszett nekem, mert színes, változatos, humoros a története. Bár nekem akkor minden olyan humorosnak tűnt, boldogan szemléltem a világot, a hasnyálmirigygyulladás utáni „újjaszületést” követően bárminek örülni tudtam volna. Onnan jöttem vissza, ahonnan, megkockáztatom, nem lehet. Isten segítségével, az orvosokéval, a feleségemével, és a saját erőmre támaszkodva visszatértem az életbe. Számomra inkább az volt most a fontos, hogy újra színpadra álltam. És ráadásul olyan kollégával, mint Végvári Tamás, akit valamikor még régen láttam *Az angyalok földje* című filmben, akkor még kissrác lehettem, sehol nem voltam. Imádvá, rajongva néztem őt. 65 évesen mondom ezt, de nem röstellem. És Almási Évát is csodáltam mindig. És az derült ki ezekről a nagy színészekről, hogy baromi egyszerű, tündéri emberek. Úgy mondom, hogy ha nem is tökéletes, de biztató nekem ez az előadás. Azt hittem a próbafolyamat elején, hogy a magánéletemben történeteket „átfolyathatom” a szerepbe. Azt hittem,

ennyi a dolgom. Veszettül ordibáltam a színpadon, és szenvedtem. Vertem a mellem, üvöltöztem, egy állatot lehetett látni – mert előhívtam magamból a lelkipurda-lást, a kínlódásaimat, az operációt. De így nem akart összeállni a szerep. És nem is állhatott, minden este kikészültem volna. Aztán máshogy igyekeztem megközelíteni Lars figuráját. A színház mégiscsak más, mint az élet. Amit magánemberként átéltél, nem tudod hajszálpontosan átírányítani az alakításodba, de lehet, hogy megközelítőleg sem. Mondom ezt éppen én, aki átkozottul belemegyek a szerepekbe, és szeretem tetőtől talpig átélni őket. Persze magát a szerepet kell átélnem, eljátszanom, és nem önmagam, mert-hogy színész vagyok. Ma már úgy vagyok ezzel, hogy eszembe sem jut az általam átélt dolgokat belevinni Lars alakjába. Zsuzsikám [Kovács Lajos felesége] azt mondta, legyen bennem méltóság, kezeljem felnőtt módon a problémát, ne verdessem magam a padlóhoz rikoltva, mert nem vagyok rosszabb a darabban szereplő többi ember egyikénél sem, mindenkinek megvan itt a maga sara. Ez sokat segített.

Az az általános vélekedés rólad, hogy inkább az érzelmeidből dolgozol. Igaznak tartod ezt?

Impulzív színésznek gondolom magam. Nagyon erős érzelmekkel dolgozom. Ez néha gátja is a jó szerepformálásnak nálam. De az érzelmeket állandóan igyekszem kordában tartani. Régebben volt, hogy elvesztettem a kontrollt a szerep felett – amitől az ala-

kításom egyenetlenné vált. Az érzelmeimből nagyon sokat adtam ki, a szakma nem annyira érdekelt. Azt akartam, hogy az érzéseimet, a koncentrációmát lássa a néző.

Hogyan készülsz fel egy szerepre? Mi a munkamódszered? Saját emlékekből, másoktól vett mintákból, mimetikusán építkezel, vagy valami egészen újat, más akarsz elérni?

Ebben a tekintetben Marlon Brandótól, és főleg Jimmy Deantól, valamint a Lee Strassberg iskolától tanultam a legtöbbet. Ugyanaz a szellemiség érhető tetten náluk, mint amiről Paál Isti beszélt: légy önmagad! Na, most ezt könnyű mondani, és azt is, hogy tetőtől talpig legyél jelen egy előadásban – de mit jelent ez konkrétan? Vegyük *Az utolsó szivart*, amiben most játszom. Annyiféleképp el lehetne mondani a szöveget. A kollega és a szituáció nagyon fontosak. Ádám Ottó mondta mindig, hogy csak akkor válaszoljunk a színpadon a partnerünknek, ha valóban meghallottuk és megértettük, mit mond. Márton András látta Al Pacinót dolgozni, szerinte hasonló a munkamódszerem az övéhez a próbákön: áll órákig, és nem szólal meg. Amíg nem jut el a jó megoldáshoz, nem érzi hitelesnek magát egy adott szituációban, addig csak ül magában, és elvan. Végvári Tamás sokat szinkronizálta őt. Azt mondja, előbb mindig kiejt valamilyen hangot Al Pacino, s arról „csúszik rá” az elmondandó szövegre. Engem éppen ezért nem hívnak szinkronizálni. Nem vagyok egy Mécs Károly vagy Básti Lajos. A beszédem nem szabályos, labilisnak tűnik, amit mondok, pedig erősen átgondolom, mi és miért fog elhangzani. Belőlem egyébként mindig nagyon sok erőt vett ki a színház. Akadt olyan év, hogy csak egy főszerepet játszottam. Így volt ez Szolnokon a Hamlettel. Például amikor a *IV. Henriket* egy nap kétszer játszottuk, úgy éreztem, lángol körülöttem a levegő, mikor az előadások után kimentem az utcára. De valójában nincsen módszerem. Minden nap előről kell kezdeni. Most Stohl Bucival [Stohl András] játszottam a *Tűzvonalon* sorozatban, és jó időnek el kellett telnie, mire megfejtettem, hogyan érdemes felé közelíteni. A legfontosabb számomra, hogy megismerjem a másik ember igazi, őszinte énjét. Mert ha valami hazug, onnantól az engem nem érdek. Tehát a módszerem a másik ember megfigyelése. Magamból indulok ki, de az aktuális munkamódszer a másik ember viselkedéséből következik. Mindenkinek nagyjából ugyanazok a problémái. Az alapstruktúránk hasonló. Így a színészen minden lehetőség megvan, hogy, nyilván erős intellektuális nekifeszüléssel, megértsen mondjuk egy verset vagy egy monológot.

Ebből az is következik, hogy mindenféle szerepet kell tudni játszani. De nem mindig figyelnek erre oda a rendezők, igazgatók, és könnyen beskatulyázzák a színészeket. Mintha nálad sem lennének egyensúlyban a (kis és nagy, komikus és tragikus, stb.) szerepek. Még Bérczes

László könyvében, a Talált emberben nyilatkoztad magadról: „Lehetséges, hogy erre a brutális alakra régebben, az eliport, nyomorult országban volt szükség, ennek a végtelen depressziónak lehettem én hiteles képviselője.” A Magyar Színházművészeti Lexikonban imígyen kategorizálták téged: „sorsukkal elégedetlen, kitörni vágyó, ugyanakkor önmaguk gyengeségével is küszködő hőzőket alakít sikerrel.” Nem érzed úgy, hogy viszonylag sok hasonló karaktert kellett megformálnod?

Borzalmasan nagy ripacsnak érzem magam, a szó pozitív értelmében. Ott van például az Argó, én Balogh Tibi alakját is szerettem. Annyira jól éreztem magam benne! Átkozottul szeretek hülyéskedni, valami furcsa, szublimált humorral. Egyensúlyban vannak a szerepeim, úgy érzem. Kaptam ilyen is, olyat is. Az élet is ilyen kettős: sokat szenvedtem ugyan, de mindennek dacára boldognak érzem magam. Mert tudom, hogy szenvedés, küzdelem, konfliktusok nélkül az egész nem ment volna. Szegeden játszottam még '79-ben Albee *Állatkerti történetében*. Többek közt ennek a darabnak a sztorijából is tudom, hogy az embernek nagyon nagy kört kell megtenni ahhoz, hogy aztán hipp-hopp célba érjen. Egyébként mindig kialakul egy erős kép a darabról első olvasatra bennem. És nem ezt a képet próbálom aztán megőrizni, hanem, mint egy elsős elemista, elkezdek tipegni-topogni, több változatot kipróbálok, aztán eltelik a hat hetes próbaidőszak, és egyszer csak ugyanott vagyok, annál a képnél, amit az elején láttam. Elmegyek jobbra-balra, de visszamegyek a kezdeti látomáshoz. Volt egy eset, amikor mindenkit megleptem. Elvesztettem a beszélőképességemet egy évre, majd visszatérésemkor az *Úrhatnám polgár* címszerepét osztották rám Miskolcon. Én már az olvasópróbára úgy mentem, hogy tudtam a szöveget, de nemcsak tudtam, hanem elkezdtem játszani. Felém fordították a kollégák a székeiket, mintha a közönségem lennének. Eljátszottam Jourdaint úgy, ahogy a premieren sem tudtam...

Mi volt ennek az oka?

Az olvasópróba után csak egyre rosszabb lettem. Máskor is történt ilyen. Jól ment a próba, de egy idő után meguntam a szerepet. Nem kaptam hozzá belső impulzusokat. Kellene ilyenkor egy jó rendező, aki le-tol. Ki tudja, egyáltalán jó volt-e az a Jourdain? Attól, hogy a színésztársaimnak érdekes... De egy határozottabb rendező leállított volna, most ne játsszál, olvasópróba van. A rendezői kéz nálam rengeteget számított: ne higgyem azt, hogy valami rögtön jó. Mi jogosít arra föl, hogy azt gondoljam, átkozottul igaz és hiteles, amit gondolok? En nem dolgoztam Babarczy Lászlóval, Ascher Tamással, nem tudom, ők mit hoznának ki belőlem. Még most is, 65 évesen, rejtett, fel nem ismert, és talán soha fel nem táruló tartományaim vannak. Lehet, hogy lenne olyan rendező, aki ki tudná hozni ezeket belőlem. A filmnél Szász Jánosnak sikerült ez. Mint mondtam, Zsámbéki le akart szerződ-

tetni, és akkor nyilván feljöttem volna vele Pestre is, a Katonába – de nem akartam a családot nehéz helyzetbe hozni, hogy tíz felé kelljen a gyerekeknek iskolába járni, örökké költözzünk...

Hogy érzed: színházban vagy filmben tudtad teljesebben megvalósítani önmagad?

Filmben nem futottam ki magam. A *Woyzeck* után sem bombáztak ajánlatokkal, kis szerepeket kaptam csak. Ez nem baj, de azért fáj, hogy ne fájna volna. Például amikor a Kongresszusi Központban megkaptam a Woyzeckért a legjobb férfialakítás díját, ott volt kétezer ember, és nem jött oda senki gratulálni, csak Udvaros Dorottya. Én sem tettem meg mindent a jó szerepekért, vagy nem láttak bennem akkora fantáziát. De Mispál Attila, akinél *A fény ösvényeiben* szerepeltem, azt mondta, hogy jobb vagyok filmben, mint színházban. Ám ő életkoránál fogva nem ismerheti a szolnoki éveket, nem tudja, mi volt ott. A feje tetejére állítottunk mindent, jó értelemben, nagyon komoly színészi, színházi munka folyt ott.

Nem gondolod, hogy más körülmények között esetleg többet is elérhetnél volna a pályán? Ha például nem lettél volna örökléké „bejáró színész”, nem vonatkoztatnád volna folyton a munkahely és az otthon közt; vagy ha a magánéleti problémák jobban elkerülnek...

Ez mind csak „ha”. Egyet tudok: bármi történt, az föl van vállalva, azzal szembenézek. A rosszal is. De mit magyarázok itt én, amikor a főszereplő nem én vagyok, hanem Zsuzsi? Megesett, hogy három hónapig nem jöttem haza Miskolcra, Veszprémből. Vagy reggel estem be, mert tájélozódás volt. Ki az, aki ma vagy bármikor ezt elviseli? Nem annyira rólam van tehát szó. Mert én szétteszem a kezem, és azt mondom, köszönöm, Istenem, hogy kedvedre játszhattam, szenvedhettem. Azért kaptam a szenvedést, hogy erősebb, harcedzettebb legyek. Tökéletesen rendben vagyok most. Elegem lett a letisztázatlan gondolatokból, problémákból. Tökéletesen rendben vagyok; ám úgy érzem, valami még hiányzik. Lehet, hogy ez a négy év kihagyás sok volt. Van még bennem bizonyítási vágy. Meg szeretném még mutatni, mit tudok. Ha tiszta lélekkel és tiszta aggyal állok oda, sikerülhet. De ehhez szükségem van a családomra, néhány jó barátra, megfelelő forgatókönyvekre és rendezőre. Nekem elég egy jó letolás, egy mondat, Szász Jánossal is így dolgoztam. Nagyon szoktam figyelni, annyira, hogy egészen belehajolok a másik ember arcába. Néha félre is értenek ilyenkor.

Hogyan tudnád megfogalmazni, mi az elsődleges feladata a színésznek a színpadon és a filmvásznon?

Mácza János, Kassák lapjainak, a *Tettnek* és a *Mának* a munkatársa, kritikus vélekedett úgy, hogy a színész kísérletet folytat önmagán, mások jelenlétében. Ebbe persze az izmok, a légzés- és a beszédtechnika, a koncentráció fejlesztése is beletartozik. A színész csak annyiban különbözik a hétköznapi embertől, hogy a

közönség előtt megjelenít olyan dolgokat is, amit más titkol, elfojt. A színésznek éppen az az óriási nagy feladata, hogy az ember végtelen tehetségét, kreativitását, színeit, érzelmeit, a többiekhez való viszonyát mutassa meg újra és újra – bármilyen banális is hangzik mindez. És ha valaki ezt jól csinálja, az aztán rögzül is az emlékezetben: Zbigniew Czubulsky nekem, amíg élek, örökké megmarad, de Jimmy Dean is, vagy Gábor Miklós Hamletje, és Latinovits Zoltán versmondása, Szindbád-alakítása úgyszintén. Épp a napokban láttuk az utóbbit, Zsuzsi azt mondta: ha ez a film kikerült volna a nemzetközi színtérre, világszenzáció lenne. És nem egy alkotásunkról el lehet mondani ezt. Páger Antal a világ legjobb színésze. Ha végignézem a filmjeit, az eszem megáll. Amit ez az ember tud... Jobb, mint a franciák egekig ajnározott Jean Gabin-je.

Színházhoz elszersednél-e még teljes évad(ok)ra, vagy már inkább csak egy-egy szerepben játszánál, meghívottként?

Egy nagy műtét után vagyok... Fésős András rendező barátom invitált, és más is. De nem az én terepem ez. Szolnokot szerettem, az elhelyezkedése miatt is, közel volt Pest és Gyula. De a főváros már messze van nekem. Azért vannak még terveim, főleg filmek terén. Remélem, okozok még meglepetést a nézőknek!

Színházi szerepálmod maradt még?

Nem érdemes szerepeken álmodozni. Az ember mindig valamilyen kondíciók közt létezik. A színész általában társulatban él. Olyan emberek közt, akiknek közös elképzeléseik vannak. A rendezőnek megvan a saját színésze, a maga gondolkodásmódja, világképe, módszere... Nekem lehetne szerepálmod, de egyáltalán nem biztos, hogy aktuálisan el is tudnám játszani valahol. Ez csak egy csapaton belül, a többiekkel együtt valósulhatna meg. Vannak olyanok persze, akikben megbízom, és dolgoznék velük. Molnár Gál Péter [színikritikus], ez a tündéri ember azt írta, hogy Kovács szerint a színház egyszemélyes játék. Pedig nem, én csapatjátékos vagyok.

Újra filmezel. A Valami Amerika 2-ben is játszol, valamint az HBO Született lúzer című sorozatában. Júniustól Szász Jánossal forgatjátok A Léderer-ügyet. Mondanál pár mondatot erről a produkcióról és a te szerepedről?

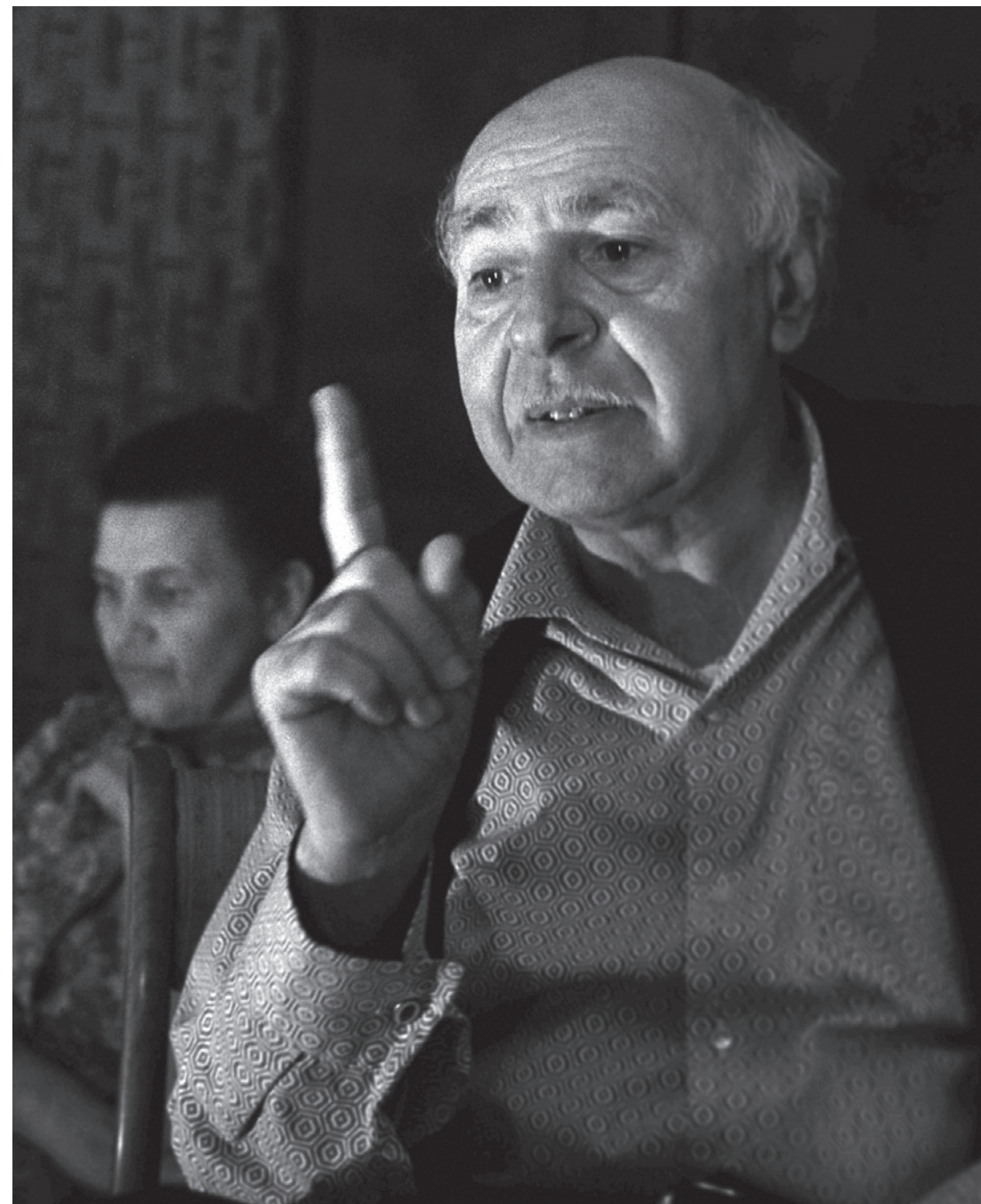
Főiskolán már megrendezte Szász *A Léderer-ügyet*, de most újra belefog. A vizsgafilmben Cserhalmi György játszotta Léderert, én Kudelkát, Hernádi Judit pedig Fekete Máriát – akit most Hámosi Gabriella fog. Én most is Kudelkát játszom, Léderert egy dán színész. Az elmúlt évszázad elején megtörtént esetet dolgoz fel a film. Kudelka egy jól menő vágóhíd dűsgazdag vezetője. Egy igazi úr, ilyet én még nem játszottam. Meglátogatja őt egy régi barátja, Léderer, a feleségével, Máriával. Ad nekik munkát, szállást, aztán a szálak összegabalyodnak. Többet egyelőre nem

szeretnék elmondani, legyen elég most annyi, hogy ez egy háromszögtörténet.

Más filmszerep van kilátásban?

Füredi Zoli producer barátommal lenne májusban egy 25 napos munkánk, ha lesz rá pénz. Tízszertízpercnyi epizódot készítenénk el, Koltai Róberttel ketten játékos szituációkban árulnánk termékeket, Rudolf Péter rendezné. A címe *Night-brigád* lenne. Koltai Robi filmjében is szerepelek majd valószínűleg Pindroch Csaba és Szabó Győző mellett. Ezen kívül Sós Máriánál játszánék még, a *Maszkban*, melynek története egy Kosztolányi novellán alapul. Kürti József [1881–1939; többek közt a Víg- és a

Nemzeti Színház színésze: „[l]endületes, sodró erű játéka a nagy tragikus szerepekben érvényesült, de sikerrel alakította a vj.-ok, a társadalmi drámák és a népszínművek jellegszerepeit is”, írja róla a *Magyar Színházművészeti Lexikon*] életéről szól, de úgy, hogy közben az enyémről is, mint színészéről, ahogy találkoztam Kürti írásaival – és a színész veszedelmesen közel érzi a magáéhoz Kürti életét, gondolatait. Én játszom majd Kürtit és az őt olvasó színészt is. Szellemi, színészi, magánéleti sorsközösség van a két alak, Kürti és köztem. És szó van még Fehér Béla *Filkójának* megfilmesítéséről is, szintén Rudolf Petya rendezésében.

Balogh Edgár (1906. szeptember 7., Temesvár – 1996. június 19., Kolozsvár). A felvétel 1973-ban, Dónáth utcai lakásán készült. (E. L.)

► TARJÁN TAMÁS

Északi macskajáték

Bengt Ahlfors: Az utolsó szivar című darabja a Pinceszínházban

A darab nem arabs, hanem svéd nyelvű finn író tollából való alkotás, az előadás viszont szürke, s ezzel túlbecsülő jelzőt találtunk rá. Persze a budapesti Pinceszínház bemutatójának semmi közét Krúdy Gyula *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című prózaremekéhez. Ha nem röpködnének a szövegben a világirodalom klasszikus epikai műveinek címei – s ha a magyar literátus tudat nem egészítené ki szinte automatikusan, mintegy a premierhez fűzött előzetes, ösztönös szellemi és tematikai reménykedésként az Ahlfors-címet (*Az utolsó szivar*) a Krúdy-cím második felével –, aligha építenénk egy itt semmitmondó, sőt téves „kataloguscédulára”. Annál kevésbé, mert ha valamit, e tragikomédia Örkény István groteszkjét, a *Macskajátékot* juttatja eszünkbe. Három – hetven év körüli – ember szerelmi háromszöge a tárgy (ezúttal két férfi, egy nő felállásban), amelybe a gyámoltalan Örkényszereplőnél magabiztosabb, a saját házassági válságát is kezelni próbáló Egérke cincog bele negyedikként. Északi és délszaki Egérke: a fotóriporter Monica, az „utolsó szivart” elszívó Ragnar hajdani tanítványa rég elhagyta szülővárosát, de most épp végleg visszatérne a napfényes Itáliából, s hazalopná az otthagyt olasz apától való kislányát is.

A produkció a fordító, rendező Márton András érezhető szívügye. Nem akármilyen színészgárdát szerződtek: Végvári Tamást, Almási Évát, Kovács Lajost, Kovács Vandát.

A híres regénycímek egyébként arra szolgálnak, hogy a nyugdíjas iskolaigazgató, a biológus-botanikus Ragnar ráakadjon a szalonban, a kötetek mögött dugdosott prima szivarjaira. Ha valamelyik mögöl a negyvenkét évi házasság során elviselhetetlenül házastárs-sá lett feleség, a könyvtárosságból nyugdíjba vonult Anelli időről időre kibányássza a férj egészségének súlyosan ártó dohányárut – melynek szépsége, egy egzotikus Carmen puha hengergetett formája Ragnar szerint csak a mesterhegedűkéhez hasonlítható –, egy másik könyv, példának okáért *A három testőr* még megóvhatja a becses portékát. Nagy rejtegetés fo-

lyik az 1937-es születésű finn/svéd író, rendező, kábeszerző négy személyes játékában, és nagy keresgélés. Anelli a takarításnak nevezett szekrényrovincskor épp ma (az idehangzó gimnáziumi évzáró – *iuvenes dum sumus* – jelképes napján) bukkant rá a volt diákjai után nosztalgikusan sóhajtozó, saját nyugdíjas kora szabadságából boldogságot csiholni képtelen igazgató revolverére, mely röpke negyvenegy esztendeje maradt rá halott atyjától. (Ha egy szórakoztató színmű elején egy pisztoly... –, akkor a végén az *nem*... Azért mégiscsak elsül: a mennyezetten hagy golyónyomot a vakolat-lepucoló fenyegető lövés.) A fegyver környékén lapuló pornóújságok arról tanúskodnak: Ragnarban még izzik a férfi, bár testi vágyát, egyetlen kivételes alkalmat nem számítva, hosszú esztendőik óta nem hozta neje tudomására.

Nagy csapás ez Annelinek. Szerencsére immár hat éve, a paplakban, az özvegy tiszteletes úr, a hajdan a Ragnarral való házasságot is szentesítő Lars fekete korbáccsal mér heti (vagy sűrűbb) rendszerességgel szexuális kielégülést hozó csapásokat a megbilincsel asszonyra, Betsábeként becézett szeretőjére. Sajnálatos módon a pap imént említett lányának, Monicának a kisgyermek is kutakodós típus, és rálel nagypapa rejtegetett eszköztárára. Szegény halálos beteg Ragnarnak – pár órája csak, hogy kiderült: legfeljebb egy hónapja van hátra – súlyos megrázkódtatás, hogy legjobb barátja, bizalmasa épp Annellivel kefél (mi tudjuk, hogy akár temetés közben, szertartás előtt még harminc másodperccel is, igen jókat). Mert mi sem természetesebb: egy haldoklónak mindent bevallanak a bűnösök. A haldokló már kedvére szivarozhat, konyakozhat, kérhet zsírban tocsogó malacpörköltet: végre nincs eltöltve élvezeteitől. Meg is toldja a hirtelen keserűvé lett e világi üdvösséget egy parancsoló kéréssel: ugyan tartson már a könyvtárszoba szőnyegén Anelli és Lars kiadós szeretkezés-bemutatót, különben akkora botrányt csap a lelkes gyülekezetében, hogy még!

Látszólag szokatlan drámai (tragikomédiai) matéria. 2004-es keletkezési dátumának és itt-ott bedur-

vuló nyelvezetének megfelelően formálódhatott volna belőle radikális, fekete humorú kortárs dráma, amely nem egyszerűen informálgat erről-arról az extrémén vicces, felszínes gördülékenység kedvéért. Például bő fél évtized alatt még a hosszú házasságba fásult Ragnar is csak-csak észrevehette volna, hogy feleségén korbács hagyta hurkák ékeskednek, s a „majomketrec” (vagy, épp ellenkezőleg, a csöndes váltoásaiban máig meghitt kisvárosi háttér) is fontosabb funkcióhoz juthatna a miliőfestésnél. A kommersz időződő mestere – darabjainak egyik vonulata szerint az észak-európai Neil Simon – letérhetett volna a 21. században már „rég” társadalmi dráma, főleg Edward Albee 1960 körüli dramaturgiája (a *Nem félünk a farkastól*, a *Kényes egyensúly*) irányába is, karcosan megújítva azt. E helyett az álságos szuverenitást választotta: a sokszor kiagyalt, ízetlen és ízléstelen, vulgárisan pszichologizáló alakrajzot („az ember sejtjei hétevéként kicserélődnek” stb.), melyre még az időkeretet nézve is nehezen húzza rá a szakadozott darabszerkezet csuklyáját. A finn irodalmat jól ismerő rendező, Márton András pontos, színtelenül választékos magyar nyelven szóltatta meg a tragikomédiát. A játékbéli ismétlésekre kényszerítő tartalmi és stílári repetíciókat bátran kihúzhatta volna.

Rendezésről csak abban az értelemben beszélhetünk, hogy a színészek a textus többé-kevésbé kiolvasható inspirációi szerint mozognak ide-oda. Leülnek, felállnak, mondókájuk akad. Önállóan bábok,

rábízzák magukat a dialógusokra, színi létezésük nincs. Anelli kivisz egy pohár konyakot, melyet egyáltalán nem kellene kivinnie – de el kell távoznia a jelenetből valahogy. Lars üldögél, ruháját babrálja, ha rákerül a sor, mondja a magáét. Az általam látott előadáson Bátorfi Judit mutatósan semmitmondó díszletének kis kanapéja beszakadt két színész alatt. Még véletlenül sem váltottak át a *jellemekből* következő reakcióba, rögtönzésbe. Üldögéltek tovább – lesz, ami lesz. Szerencsére a kanapé roskadtan is kibírta a végéig. De talán jobb is, hogy tényleges rendezés nemigen történt, s csupán eligazító, valamelyest koordináló instruálás eredménye az előadás, mert amikor – például – Ragnar kiragadja az esernyőtartóból az ott sorakozó paraplétát, botokat, talán kardokat is, és indulatában odacsapja valamennyit a földhöz, viszolyogtat a kimódoltság, amely nem következik az addigiakból. Márton jó színész, láttuk már jó rendezését is. Ez nem az. A szolid, kulturált nevetetés csupán percekre dereng föl.

A színészeket nem kímélhetjük meg attól, hogy hozzájuk csomózott szerepükről tudomást vegyünk. Végvári Tamás rutinjának, orgánumának meg sem kottyan, hogy Ragnarból a lehető legsztereotipabb hetvenes férfit, az illuzórikus újrakezdések bártortalan, morgó lázadóját hozza ki. A darab *klúját*, a perverz öreg szerelmeseket csöbe húzó ötletet Végvári jól fedi, bár a bevált komédiaszerzői stiklire a közönség már akkor rájöhet, amikor a trükk még elő sincs készítve.

Végvári Tamás és Kovács Lajos

Fotó: Bazánth Ivola

Naplóforgácsok, színházi forgácsnapló

(Rab ember fiai)

A Jó estét nyár, jó estét szerelem főpróbája nem ragadott magával. Pedig mindent megmozgattak Békéscsabán, hogy nagyot szóljon a darab a színpadon. Szereposztásbeli telitalálatok is voltak, Vadász Gábor, Csomós Lajos, például. Valahogy bágyadtnak tűnt az egész, főleg a zene, amolyan Presser-reszlinek, ahogy ott hallgattam a hetedik sorban.

(Utólagos beszúrás a naplóba, amely nyilván az utólagos beszúrás után íródik majd csak tovább, ezzel jelezvén, hogy lényegét tekintve, csak amolyan pseudo-napló, szóval, se a napló, se a beszúrás nem igazi, jöllehet, elkészülte után igényt tart a valódiságnak legalább a látszatára; amit mondani akartam, mindössze annyi, közel egy évvel a bemutató után, az átborozott stuttgarti éjszakában Presser valamire válaszul hirtelen azt mondja, valószínű, hogy zeneileg a békéscsabai volt a legjobb vidéki előadás eddig a Jó estét nyár-ból. Padlót fogtam, és áldom a lustaságot, hogy nem írtam az előadásról – főleg nem annak zenei részéről.)

Fekete Péter igazgató irodájában, a főpróba után, fekete bőrfotelekben. Addigra rájövök, a színpadi jelrendszer kiszámíthatatlansága miatt vagyok ennyire zavarban az előadással kapcsolatban. Hogy sok az eldöntetlenség a jelek viszonyában. Együtt, egyszerre mozog az üres színpad és a dízőzhöz felfutó lámpasorral ellátott lépcsősor, a lépcsősor alatt pedig kisrealista kisember-lakás nyílik ki a nézők felé, maga a játék is mintha a tizenkilencedik század végi naturalista színpadot modelleznél. Külön-külön érdekes valamennyi megoldás, együtt, egyszerre aggályos. Fekete bólogat. Nem igazán tetszik neki, amit meg kell értek, végül is az ő színházában készül egy produkció bemutatódni, és jön valaki, a küszöb átlépése pillanatán alig innen, és esetlegesen hülyeségeket beszél.

Mi lenne, élénkül fel átmeneti kelletlenségéből, ha segítenél évadot csinálni? Hallgatok. Mi lenne, folytatja a kígyóbűvölő szelíd agresszivitásával, ha magyar évadot csinálnánk a következő évadban? Remek ötlet, kapom fel a fejemet – elsőre. Veszélyes játék

– köszörülgetem a torkomat, valamivel később. Kinek mit jelent a magyar évad? Akik a kizáráson szeretnek lovagolni, most lóra pattanhatnak. Nem keresnek-e ebben nacionalista gesztusokat? Kik, miért, minek? Elhúszom a számat, ennyire talán nem hülyült el körülöttünk a kis magyar világ, kis magyar pseudo-valóság. S nem fogják-e ezt meglovagolni olyanok, akik minden kimondott magyarra kaszát-kapát ragadva vonulnak napkelet felől napnyugat felé? Szinte szégyellem végiggondolni, amit végig kell gondolnom, pedig nem lenne szabad még csak egy percig sem eltűnődni rajta.

Végül is, miért ne, vesz erőt rajtam a kalandvágy. Bele kell vágni. Az asztala mögé húzódik, begyűjtja a laptopját. Na, akkor mondjad! Mit? A szerzőket és címeiket. Mondom.

Bornemissza, Magyar Elektra. Várj, int, beírja, keres, elmondja, hol, mikor, kik csinálták meg. Mondjad! Csokonai – valamelyik. Várj. Beírja, keres, elmondja, hol, mikor, kik csinálták meg, melyiket. Mondjad! Katona, A rózsza, vagy a tapasztalatlan légy a pókok között. Várj! Beírja, keres, elmondja, hol, mikor, kik csinálták meg. Mondjad! Lehetne egy Szomor... Hermelin... vagy Szép Ernő Patikája... Esetleg egy Molnár Ferenc... Írja, közben jár az agya, látom. Akár egészen máson is járhat.

Gyerekdarab kellene. Magyar. Ami nem a János vitéz, meg nem a Lúdas Matyi. Hallgatok. Túl sok a lehetőség, és ehhez képest semmi sem jut eszembe, még a saját gyerekdarabjaim se. Ő ajánlja egyik darabomat, amit azonnal visszautasítok – nem arra kért, hogy magamat adjam el a tanácsadás ürügyén. Valami adaptáció, az nem lenne rossz. Valami ismert gyerekönyvet fölrakni, tér vissza a foteljébe az igazgató. Nekem a Csínom Palkó jár az eszembe, teszi hozzá, elunva a csendet. Csak a szememmel jelzem, hogy nem tudom, miről van szó. Farkas Ferenc zenéje. Hallgatok. Nagyzenekarral. Nagyon fog szólni. Felnőtteknek is. Kellene még valami, mondja. Sultz Sanyi Kőmanóját javaslom, melyet Zalaegerszegen, a

Almási Éva a második részre kezdi érezni, hogy nem a nyugdíjas könyvtáros, hanem az ételtől utolsó testi jussait követelő nő katonás keménységéből indítva érdemes az idősök közt legmarkánsabb egyéniség, Anneli néha kedvesen kislányos-kacér élvezetvágyát kibontania.

Bátorfi Judit jelmezvilága (Anneli, Lars érkezésekor felvett estélyi otthonkája, Monica tübitekája) szembeszökően jó: impulzívabban árad belőlük a karakter, mint a színművészekből. Kovács Lajos a pap, a gyászoló özvegy (és az ifjúkora óta megszállottan motorozó férfi) harley-davidsonos feketéjét kapta, s hordhatja kedvenc kalóz-fejkendőjét is. Mint mondja, a teológia a hivatása, az acélparipa a passziója. Fordítva nehezebben menne – teszi – hozzá: a teológia mint hobbi... Vajon elhunyt asszonyát is bilincsek közt szerette? Vagy Anneli vette rá hatvan fölött, hogy csapjanak alaposabb bevásárlást egy szexshopban? (Netán Ragnarnak réges-rég elő kellett volna kapnia otthon a korbácsot, s akkor nem itt tartanának a feleségével?) Kovács a figura másságát elhárítja játéktól (a püspökének mindenről beszámoló vétkes parázna természetét viszont kapkodós vetkőzéseivel, egyik lá-

bán cipő, másik lábán zokni kibukdácsolásaival vállalja). A leggyávább öreg nevetséges kisszerűségére és hazug pasztoralására koncentrált, a valamelyest feljavuló második részben elmerészkedik a groteszk irányába, munkája finomodik. Darabbeli gyermekét (nyilván ötleletes szereposztó fogásként) saját színésznő lánya, Kovács Vanda alakítja. Sajna Monica, Anneli lassacskán középkorú keresztlánya (aki Ragnart máig Ragnar bácsizza) csak a cselekmény be-, le- és kibonyolításában részes katalizátor. Az öregek legalább érdekesek, mert öregek. Kovács Vanda Monicája érdektelen, mert fiatal, és csak épp válófélben van, illetve talán nem is válik. Ahlfors írói szíve engedékeny: Lars püfölheti tovább a válásra hat éve kész Annelit (a dolog ellen a megértő Monicának sincs kifogása, hiszen első a papa egyensúlya), Ragnar pedig öt évtized után ellátogathat a főtéri virágboltba, melynek tulajdonosnőjét ifjan nem volt mersze lefektetni.

Az előadás legőszintébb pillanata mégis a halványok közt is leghalványabb Kovács Vanda nevéhez fűződött. Mikor a díszletajtó a háta mögött magától, ok nélkül kinyílt, harminc másodpernyi tétovázás után neki volt bátorsága bevágni.

Kovács Vanda

Fotó: Bazánth Ivola

Griff Bábszínházban szándékoztam volna bemutatásra javasolni, ha mondjuk, a javaslattétel előtt olyan fél évvel ki nem rúgtak volna bennünket az ottani drága provinciális lelkek és színház körüli hiénák. Bólint.

Valami adaptáció is kellene, tér vissza az előbbi gondolatához. Tudom, mire gondol. A névre, amelyre be is jön a néző. Számtalan felkérést kaptam az elmúlt másfél évtizedben, főleg gyerekszínházaktól, írjak Andersen-meséből, Grimm-meséből darabot. Mert ők nem írtak darabot, csak meséket. Kell a nevük, ha az Andersent, vagy a Grimm testvéreket meglátja a szülő, az óvónő, a tanító vagy tanár néni, mindjárt indítást érez – és garanciát – arra, hogy elhozza a gyereket, a gyerekeit. Mellette akár ott árválkodhat, a gondolatjel után, a színpadra átúró, tehát a munka dandárját elvégző író, dramaturg neve is...

Kor, kérdezem. Kor? Mikor? Bólintok. Móra. Mi Móra? Mórát kellene visszahozni a köztudatba. Kis csönd. Nyilván a Kincskereső kisködmön jár az eszében. Az tényleg nem a színpadra adaptálók álma. Van egy kisregénye, rögtönzők a magam számára is, a Rab ember fiai. Apafi fejedelem kora, ha jól emlékszem. Erdély aranykorának a vége-tája. Rossz a fejedelem, de rossz a kor is. Gyerekek a főszereplői, Isten szigete, lép, bolyongás, Pipitér nevű öregember, törökvilág, németvilág... Tetszik, mondja Fekete. Hozzuk vissza

azt a Mórát! Kivel írassuk át? Van még idő eldönteni, mondom. Írd meg te, javasolja. Te értesz a gyerekdarabokhoz. Talán, habozok. Megbeszéltük, mondja. A magyar évadra még visszatérünk. Láss hozzá!

*

Az Andrassy úti antikváriumban két vézna Móra-kötetet veszek. Egyikben a Rab ember fiai. A koszlott barna vászonborítókön kazettás templommennyezetek hangulatát földidéző sok-képes illusztrációk.

Olvasom az előszót, melyből kiderül, hogy Apafi bármekkora fejedelem volt is, nem mérte, na jó, szerepel megengedő módon az ige, nem mérhette fel a proletariátus társadalomátalakító szerepét, mert még, pechjére, némi sugallattal, születési és kormányzási hibájából adódóan, nem volt proletariátus, ezért mindenféle jött-ment arisztokráciára és nemességre támaszkodott, ahelyett, hogy a jobbágyságba és a paraszti osztályba helyezte volna bele tövig a bizalmát. Elmosolyodom, elundorodom, lapozok, elolvasom a könyvet.

Meg kell állapítsam, rendkívül ostoba javaslat volt tőlem színpadra küldeni a Rab ember fiait. Még akkor is, ha ifjúsági előadásra kell a tempót visszavenni, avagy rátenni. Szembesülök azzal, hogy maga a mű sokkal rövidebb, mint amekkorára emlékez-

tem. Móra remek elbeszélő, de adomázik, mint az alföldön élő írók nagytöbbsége, így a színpadi műhöz használható alapanyag, lehántva a kitérőket és jellemábrázolási szándékkal rajzolgatott kacskaringókat, jelentősen lecsökken, a felhasználási minimum irányába konvergál.

A lép-történet, mely az egész mű talán nagyobbik felét adja ki, gyakorlatilag néhány hatalmas leírást tartalmaz, alig cselekményesíthető, ezek mellett pár történet-mozzanatot, amelyek megint alig drámásíthatóak. Ami tehát a színpadra átrakható, az alig több egy szűköske felvonásnál.

Mi lenne, ha musicalt, vagy zenés darabot írnék belőle, forgatom a könyvet és az agyamat tanácstalanul. Előzőhöz nem elég mozgalmas a történet, utóbiból meg újabban Dunát lehet rekeszteni, különösen a megélhetési színpadokon. Meg kell viszont hagyni, Móra szellemesen fecseg, van humor a dialógusaiban, sok párbeszéd-törödéket egy az egyben át lehet venni a darabhoz, különös ízt adva ál-archaizáló megszólalásaival a kor nyelvi fordulatainak feltehetőleg majd csöppet sem megfelelni akaró színpadi forgatókönyvek.

Mindenesetre, nem kezdek hozzá az átíráshoz, más dolgok veszik el az időm és az energiáimat. Mondjuk, vissza-visszatérő betegségek, mondjuk, de ne részletezzük. A koszlott barna vászonborítás köteteket lassan betemetik dolgozószobám padlóján az érkező levelek, a polcokról leemelt, és használat után ledobott könyvek, folyóiratok és kéziratok rendezetlen kupacai.

*

2008 őszétől elszegődöm a Békés Megyei Jókai Színházhoz, dramaturgnak. Fekete igazgatóval fönt tárgyalunk, egy apró kávézóhelyen Budán, a Déli pályaudvar magasságában valahol, közel a lakásához, mint később megtudom. Kávét iszik, és kalácsot eszik hozzá, én talán hideg sört veszek magamhoz – születésem óta gyöngém a reggeli hideg sör. Olyankor még nem butít. Nehezen egyezkedünk, neki nincs sok pénze rám, nekem egyáltalán nincs pénzem semmire, talán a reggeli sörre sem, se állásom éppen, se jelentősebb megtakarításom a nyugodt élethez, pénzre van szükségem tehát, nem is annyira állásra, kedv és bizalom mindkettőnkben van a közös munkálkodáshoz.

Valamikor Békéscsabát is megszerettem már, hála talán Merő Béla rendezéseinek, melyeket azért, ha tettem, csak-csak megnéztem az évek során, illetve a Bárka folyóirat által a Megyeri Könyvtárban rendezett irodalmi sorozatnak az ezredforduló táján, amikor is majdnem tucatnyi alkalommal beszélgettem írókkal-költőkkel, illetve beszélgettem velem akkor s azóta is már többször Elek Tibor barátom, a lap jeles főszerkesztője, a liberálisoknak népies, a népieseknek liberális kritikus, irodalomtörténész, gondolkodó ér-

telmiségi, töprengő ítéssz. Végül csak megegyezünk, a hét első felét töltöm majd Békéscsabán, dramaturgiát fogok tanítani a színház Színitanodájában (végül dráma- és színház-történetet, illetve creative writingot), kötetlen munkaidőben, annyit dolgozom, amennyit kell, amennyit kérnek tőlem.

Amikor megérkezem a színházba, nyomban vaskos meglepetés vár. Fekete egyik nyilatkozatának fénymásolata a titkársági előszoba asztalán, egy csokor színházi folyóiratra rádobja. Várakoznom kell, ráhajolok a papírra. Az igazgató arról tájékoztatja az olvasókat az interjúban, hogy az idei magyar évadban lesz egy nagy történelmi dráma is, Rab ember fiai a címe, és Z. T. fogja színpadra írni Móra azonos című ifjúsági regényéből. Megtántorodom. Eddig csak az volt a gondom, hogyan töltsék ki egy ifjúsági egyfelvonásost azzal a csenevész kanavászból, amit a Móra-kisregényből kivonni tudok. De történelmi drámát...? Nagyot...? Hogyan? Összezavarodik a fejemben még az a kevés is, ami addigra tisztázódni látszott.

A valahonnan váratlanul előkerülő Fekete nyugodt, mosolyog. Az a helyzet, hogy ifjúsági előadásunk már van elég, történelmi még nincs az évadra, gondoltam, te ezt meg tudod csinálni, és biztos vagy benne, hogy meg is fogod csinálni, nem is attól félek, hogy te mit írsz, hanem, hogy lesz-e elég színészünk hozzá.

Akkor nem ifjúsági? Ifjúsági is, folytatja a monológját széles mosollyal, ifjúsági közönséget is szervezünk rá, meg családi színházat is, érted, olyan darabot íráj, ami a legszélesebb korosztályok érdeklődésére tart igényt, úgy ifjúsági, hogy felnőtteket is megszólító, komoly történelmi dráma, és úgy történelmi, hogy a gyerekek is élvezhessék délutáni előadásban. Közhelyek randalíroznak a koponyámban, fából vaskarika, a macska, amelyik nem fog egyszerre kint is meg bent egeret...

Január elején szeretnék belőle olvasópróbát tartatni, mondja, február végén bemutatót. Most pedig, vágja el minden méltatlankodás, felszólamlás, kérdés és kételynyilvánítás lehetőségét, essünk neki a Disznójáték szövegek könyvének, én már készítem a díszlet-maketteket, zseniális elgondolásom van, nem tudom, láttad-e Chaplin Modern idők című filmjét, ha láttad, akkor most képzelj magad elé azt a futószalagos jelenetet, amikor a Chaplin...

*

Nem tudom túltenni magam az alapidilemmán. A történelmi dráma tablószerű képződmény, erős színekkel, körvonalakokkal és határozottan megrajzolt, egy tömbből faragott alakokkal, eleve elrajzolt cselekménnyel, az emberi tényezők jelentőségének elvékonyításával; középpontjában a történelem, mint önmagát formáló, öngerjesztő folyamat.

Mit is mond Jan Kott az egyik Shakespeare-tanulmányában? *A történelem a színházban rendszerint*

Vikidál Gyula, Illés Adirán, Szenté Károly, Burányi Árpád, Kovács Edit a próbán

Bökényi Hajnalka szh., Hodu József, Huszár Dóra szh. a próbán

csak nagyszabású díszlet. Háttér, mely előtt a hősök szeretnek, szenvednek vagy gyűlölnek, átéli a maguk egyéni drámáját, dűlőre viszik személyes ügyeiket. Néha még közvetlenül is belekeverednek. [...] Vannak darabok, melyekben a történelem nem háttér, és nem is díszlet, melyekben a történeti alakok jelmezébe bújt színészek eljátszák, vagy inkább elismétlik a történelmet a színpadon. Színészek, akik ismerik a történelmet, megtanulták kívülről, s ritkán esnek ki a Szerepükből. [...] ”

A történelmi dráma harmadik típusát, melyet Shakespeare történelem-kezeléséhez köt, így jellemzi: *A történelem a színpadon játszódik le, de soha nem „játsszák el”. Nem háttér, és nem is díszlet vagy nagyszabású színpadkép. A történelem a tragédia hőse. De miféle tragédiáé? A történelmi tragikumnak két alapvető típusa van. Az egyik azon a meggyőződésen alapul, hogy a történelemnek megvan a maga értelme, a maga objektív feladatait teljesíti, egy meghatározott irányba tart. Ésszerű, vagy legalábbis érthető. [...] A másik válfaja abból a meggyőződésből fakad, hogy a történelemnek nincs értelme és egy helyben áll, vagy folytonosan ismétli kegyetlen ciklusát. Hogy elemi erő, akár a jégeső, a vihar vagy az orkán, mint a születés és a halál.*

Mit is akarok én? Díszlet- vagy háttértörténelmet? Lehetne azt is, ha tisztán ifjúsági darab lenne, amibe bele kell fognom. Elöl a Szitáry-gyerekek, akik az apjukat ki akarják hozni a börtönből, mögöttük a töröktől és némettől szorongatott Erdély, illetve annak fejedelme, a legszívesebben óráival piszmogó, gyakran

kiszámíthatatlan Apafi Mihály. De nem ifjúsági előadást kértek.

Mit is akarok akkor? Megismételni a történelmet maszkos és jelmezes színészekkel a színpadon? Ha tisztán történelmi regényt akarnék írni, ez be is jönne. Elöl Apafi a tanácsnokaival, zajlik a történelem ezerrel, jön a török, jön a német, megy a török, megy a német, kiderül, hogy Erdély aranykora nem is annyira arany, és kornak is meglehetősen zavaros, véres, füstös és fölgújtott falvak lángjaitól, rabszírja fűzött magyar és székely legények nyögésétől és káromkodásától sötétlen csipkézett. De nem tisztán történelmi előadást kértek.

Mit is akarok akkor? Tegyek meg a történelmet a drámám – a drámánk – főszereplőjévé? Aggályos vállalkozás. Mit akar az ember ma egy történelmi drámával? Ez a drámaforma, kényszeres parabola-jellege miatt, mesterkélt megszólalási forma a huszonegyedik század elején (is), máskor is, de míg virágzásakor ott helyi értéke van, itt, nem máskor, anakronisztikus zárvány. A színpadképzések újabkori történetében a rögzített szöveg legmodernebb megvalósításában is túlhaladottnak tűnik fel, a szerzői szöveg, mint olyan, mint az előadás kiindulópontja, elveszíteni kezdi a jelentőségét, jelentését és előadás-generátori funkcióját – a szöveg mainapság a majdani előadás próbái közben, színészek és rendezők és színházi emberek, díszletmunkások és egyéb agyalók beszélásaiból, ötleteiből áll össze, rakódik egymáshoz. Ehhez fokozatban, modernségben, mozgékonyságban, aktualizálhatóság-

ban, emberközelségben nehezen lehet hozzámérni a történelmi drámát, amelyik óhatatlanul archaizál valamilyen fokon vagy szinten, cselekménye mozgásterében leszűkített, hiszen a megtörténtség keretét szab a megtörténhetőség parttalanságának, üzenete, ha van neki, de mert egy nép adott sorspillanatát emeli be a játékba, feltétlenül, akaratlagosság nélkül is van, csak áttételesen, metaforikusan, avagy parabolisztikusan közvetíthető, az illusztratív, illetve didaktikus mozzanatok kikerülhetetlenségének a dilemmái között.

Ráadásul, engem nem is nagyon érdekel a történelem mint olyan, valloam be titokban magamnak, akkor meg, most mi legyen? Ezen a ponton jeleznem kell magamnak, még el sem jutottam odáig, hogy mérlegeljem, meddig távolodhatok el Mórától, avagy, milyen messzire kell eltávolodnom a színpadi forma mássága miatt, meddig tartsam magam a kész mű cselekménymenetének, karakterkészletének, hangütésének, nyelvhasználatának a fogságában (a szerző és mű tisztelete okán).

Merthogy, én nem szeretem az olyan átiratot, amikor a magamét teszem az eredeti mű szerzőjének a neve helyére, csak mert magamat szellemesebbnek, nyelviileg frissebbnek vagy a korízlésnek jobban alányalóbbnak gondolom. Feltétlenül meg akarom tartani Mórát, a lehető legtöbb nyelvi föltalálását átmenteni szándékozom a drámai szövegbe, figuráit lehetőség szerint megőrizni, az általa kidolgozott viszonyrendszereken nem, vagy alig változtatni... Fából vaskarika, egyszerre nem fog kint se bent... Ez kikaptam... vagy be, de rendesen!

*

Elhatározásokat hozok. Szerepeket kell megnövelni! A dráma történelmi jellege miatt. Szereplőket kell csökkenteni! A színház kapacitását figyelembe véve. Helyszínüket kell redukálni! Az átöltözések, színváltások megoldhatósága érdekében. Kielezni a konfliktusokat, ennek érdekében az egyetlen cselszövőt középpontosabb szerepbe belehelyezni! Szövegeket kell adni a megnövelt szerepeknek is! A kisebb szerepeket összevonni, a mozgásokat rövidebbekre fogni, intenzívebbé tenni! A nagyobbik Szitáry-fiú szerepét megnövesztetni, aktivitását biztosítani, több ponton átadni Pipitér központosított szerepét a fiúnak, hogy drámai cselekvő hőst faraghassak belőle... Száll az agyam, szét.

Apafi alakjával kell kezdenem a színpadra át-emelést. Nyilvánvaló, ha történelem, akkor a korszak meghatározó figuráját meg kell jeleníteni a színpadon. Apafiról mit tudhatunk? Az aranykor hanyatlásának a fejedelme. Rossz vezér. Leginkább csak az órákat buzulja, inkább órák lenne, mint Erdély első embere. A török felé kacsintgat, nincs sok választása, a másik oldalon a német van. Szövetségkötés nélkül harapófogó. Több színész is fölmerül Apafi szerepének megformálására. Végül a rendező ímében közli velem a végleges, egyeztetett és szerződötött megoldást: Vikidál Gyula alakítja, vendégművészként, a fejedelmet. Előttem az énekes figurája az István, a királyból, a P. Mobil kétforintos dalosaként, A szívemet dobom eléd-hangbomba eldübörgőjeként, emlékképek peregnak az Eger kis csillagai saját előadásomból, a Dobó térről, ahol Vikidál éneklő Huzella Péter zenéjére Dobó szerepét a Dobó téren. Akkor ismerkedünk meg, a szimpátia és bizalom azóta kölcsönös. Ha jön Gyula, ha Gyula jön, akkor csinálunk Apafiból Vikidál-Apafit. A szöveg felkínálta figura robbanékony lesz, durcás, következtelen, gyerekes, melegsívű, sérülékeny, meggondolatlan, évődő – amolyan jólelkű, bölcs és művelt vadember.

A figura ellentmondásossá formálásával ellene tudok dolgozni a darab tablójellegének, a történelmi dráma kikerülhetetlen közhelyességének, a helyenkénti elkerülhetetlen érzetösségnek, ismét csak a dráma történelemmel érintkezése miatt óhatatlanul felbukkanó romantikának, elérzékenyüléseknek, nagy amplitúdók okozta hatásvadászatnak. Ha tudok. Helyenként röhögök helyette (előtte) a szöveg írásakor, magam előtt látom, magam elé képelem a csak prózát előadó énekest, ahogy fel-alá tempózik a deszkákon (és a civil Vikidált, aki embertelenül kínlódva kínlódik a számára embertelen soknak tűnő szöveggel...). Embert kell faragnom tehát a fejedelemből, a szoborból ki

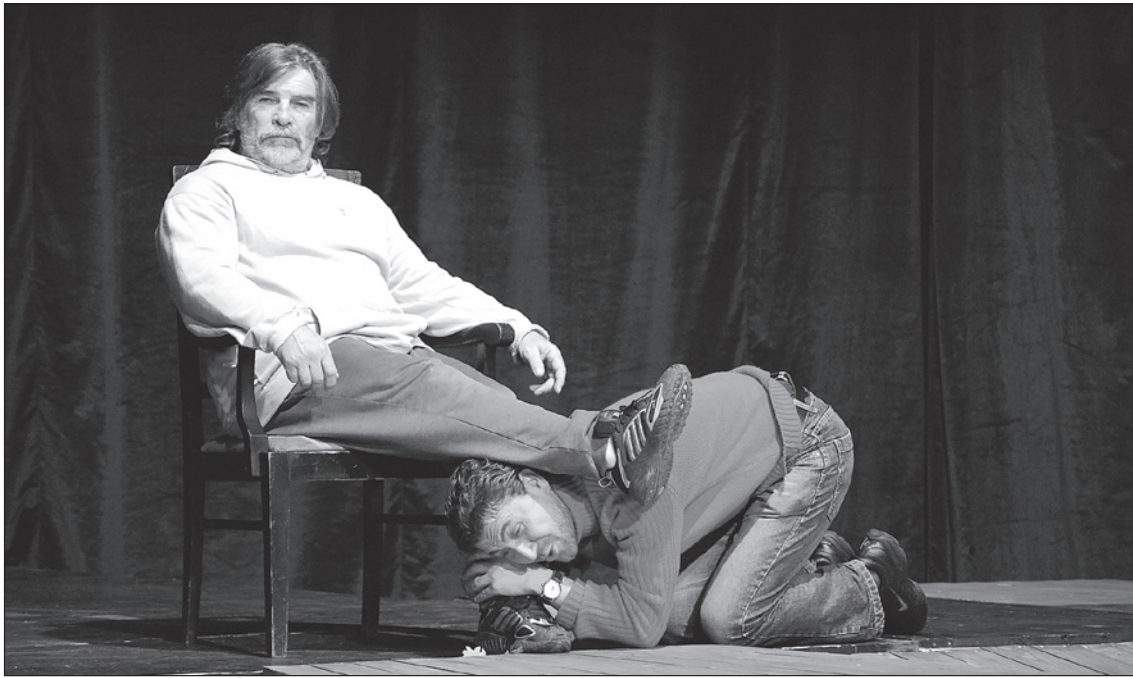
Zalán Tibor az olvasópróbán

kell vonnom a reprodukálható húsvér létezhetett – a nézői tudat majd visszarakja mögé ismét, ha akarja, a bronz installációt.

Ahhoz persze, hogy Apafi szerepe, a figura hajlékonyá, helyenként esendővé változzék, meg kell teremtenem számára az ellenfigurát, akinek a jelenléte valamennyi Apafi-hullámozást fölerősít, értelmez, pontosít és magyaráz a másságával, szelídségével, ki-

belátom, most, ide, mindenképpen gyerekszereplő kell; ezt a békát le kell nyelnem.

A Szitáry-fiúkkal gondban vagyok. Tamásból, a nagyobbik fiúból drámai hőst kell formálnom, a kisebbikből pedig érdekes rezonőrt, bátyjának gyenge, de fontos pillanatokban megkeményedő, a darab végére kétségtelenül és érezhetően megváltozó, valamennyire hasonló mását. Utóbbit sírósságának el-

Vikidál Gyula és Tege Antal a próbán

számítható józanságával. Ehhez a feleség, Bornemiszsa Anna alakja kínálkozik a legkézenfekvőbbben. Az asszony Móránál abszolút mellékszereplő, egy-két ühümön kívül nem nagyon szólal meg, tehát mondatai se nagyon vannak. Megteremttem az alakját, megkeresem hozzá a mondatait, megütköztetem Apafi indulataival, meggondolatlanságaival, gyerekes hőzöngéseivel. Szelíd, kedves, finom figuraként képzelem el; Kovács Editet látom végig mögéje. Finom páros lehet belőlük, a hatalmas hangú, dinamikus Vikidál és a nőiség színházi netovábbja, Kovács Edit!

A gyerekeket, Mihálykát, aki különösen a második felvonásban kap fontos szerepet, hiszen, nélküle nem kerülnék el a Sárvárt elfoglaló gyerekek a fejedelmi retorziót, hiperaktív kisfiúnak képzelem. (A valóságban, állítólag, pocsék fejedelem vált belőle, de gyerekként attól még lehetett csikhalként mozgórángó-sikló, nagyon szerethető és félthető kis figura.) Nem kedvelem a gyerek(színész)eket a színpadon, ahogy a kutyaikat, lovakat és amatőröket sem, és ez nem összehasonlítás volt itt, mert bármelyik előadás legebezzhetőbb pontjává válhat jelenlétük a profin összeszervezett, előadásnak is hívott óraműben. De

túlzásával fogom motiválni, ennek az eltűnése, „kinövése” válthat ki katarzist a nézőkből, illetve, ennek a visszahozása az utolsó jelenetben, amikor viszontlátja a pincebörtönből hunyorogva elővánszorgó apját, kedves és kedvelt és emlékezetes humorpillanatok okozhat.

Tamást olyan nagykamaszból kinövő ifjoncnak kell ábrázolnom, akit a feladat – ki kell erőszakolni az ártatlanul fogva tartott apjuk szabadon bocsátását – váratlanul felnöveszt, invenciózussá tesz, elszánttá, keménnyé, apai szerepbe belenövővé. Jelentős méretű aktivizálását úgy tudom megoldani, hogy az öreg szolga, Pipitér bizonyos döntéseit, ravaszságait, stratégiai lépésekkel felérő csavarjait átadom Tamásnak. Ezzel azt is elérem, hogy Pipitér nem válik mindentudó öregemberré, amolyan Matula bácsivá a Tüskevárból – Seregi rendező, aki gyerekként Tutajos szerepét játszotta az elhíresült sorozatban, maga is küszködhet az azonosságok/hasonlóságok elkerülésének komoly feladatával –, esendőbb figura lesz, a nélkül, hogy elvenném tőle a bölcs öregember titulusát.

Az öreg Cselebi bég figurája remekül meg és körül van írva Móránál, s jöllehet, jelezték, fiatal színész,

Tege Antal fogja játszani, a szerepet szinte egy az egyben át tudom emelni a kisregényből.

Több gondom lesz Piszliczárral, a göröggel. Csomós Lajos is jó választás a figurához. De ezt a fontos dramaturgiai funkciót hordozó szerepet is meg kell növelni, hiszen ő az egyetlen negatív szereplő a galamblelkű Móránál, ráadásul, ő sem echte rossz, az aranyakat például minimum két okból is kilophatja a sólyom szárnya alól: részben megrészegül a pénzhez jutás lehetőségétől, másrészt, amit ő maga is fennhangon elzeng, sajnálja a töröktől a fejedelem arcképével kivert magyar aranyakat. Nem is a szerepnövesztéssel van baj, hanem nyelvezetének a továbbteremtésével. Móra kialakított számára egy sajátos, logikailag nehezen lebontható, ám ezzel együtt, vagy talán épp ezért, rendkívül látványos és mulatságos nyelvet, amelyhez hozzáírni részben istenkísértés, részben szemfényvesztés, harmadrészt verejtékes meló.

Azt találom ki, hogy román végződésekkal is ellátom a roncsolt magyar szavakat, amelyeket pótlólag írok be a szöveggönyvbe. Ennek azért lehet létjogosultsága, mert a görög kereskedő, föl/lehúzódom a mediterrániumból, nyilván élt románok lakta vidékeken is, mielőtt Erdélyben telepedett volna meg – erre utalás hangzik el a regényben, illetve a darabban is. Magyar „nyelve” tehát gátlástalanul keveredhet a románnal, legalább olyan gátlástalansággal, amivel a görög kezeli a becsületet és a vendégszeretetet.

A lánya, Iluci szerepét egyetlen ponton kell megnövelni – a kisebbik Szitáry-gyerekek szövőddő szerelmének fölmutatása okán. Ezzel Szitáry Ádámka eladig ide-oda kallódó figuráját tudom előtérbe hozni, illetve, ettől kezdve a szerelmes legény pozíciójában tartani. Ehhez külön duettet iktatok be számukra az első Piszliczár-látogatási jelenetben. A jelenet lényege: a vitézséget és felnőtt férfiséget csak játszó kamasz Ádámka megriad Iluci tiszta és kerteles nélküli szerelemre-lobbanásától, előbb játssza az esztét, majd szinte elmenekül előle.

Pipitér túlméretezett regénybeli pozícióját vissza kell fognom a motor szerepéből egy, a főhős(öke)t és az ügyüket támogató, hűséges, a háttérből őket okosan mozgó, terelgető szolgává. Maradjon meg bölcs öregembernek, ehhez leveszek regénybeli szüntelen fecsegésből és okoskodásából, cserében szerethetőbb, és nem unalmas figurát formálok belőle. Jancsik Feri ehhez a bölcsesség-közvetítéshez – akár egyetlen tekintet-vetés-sel, akár egyetlen félmondattal – kiváló választás.

Szitáry Kristóf hős törökverő attól lesz ember, elgondolásom szerint, hogy folyamatosan fáradt, és folyamatosan, már-már féláljaltan is kész a fejedelem szolgálatára. Nem túl okos, de becsülettel indulatos ember. Alkata szinte predesztinálja börtönbe kerülését. A nézőtéri kedélyeket azzal lehet borzolni, hogy nem amiatt kerül Hajdár basa börtönébe, mert megsérti a törököt, levágja a pimasz követet stb., hanem,

mert Piszliczár ármánykodásának az áldozata lesz. Bartus Gyula délceg, fiatalos Szitáry megformálására lesz képes.

Hajdár basát szintén közvetlenül át tudom emelni, némi szűrőket használva, a könyvből a színpadra. Mézesmázos török, ahogy a nagykönyvben és a keleti mesékben meg van írva, nem több, nem kevesebb, elég, ha olyan. Hodu Jósának nem lehet gond a szerepet árnyaltan megformálni, nem lesz különösebben komoly feladat a szövegét megírni.

Két katonaszerep és négy rongyos-szerep. Plusz egy majom. Ők vannak még hátra.

A dolmányos hajdú szerepének fontossága a pontos megjelenésekben van – a sárvári tárgyalásnál jelentős humorképző helyzetbe kell hozni. Minden ajtónálló, katona, követ stb. szerepét ebbe a figurába vontam össze, így egy alakon belül sokféle tud lenni. Kíváncsi vagyok, Vadász Gábor hogy érzi magát ebben a látszólag kicsi, de mindenképpen pontosságot és hitelességet megkívánó szerepben. (A rendező végül Udvarhelyi Nándor színtanodást is befonja a játékba katonának, szolgának, gondolom, tisztítani Vadász szerepét, illetve, lehetőséget adni a fiatalembernek egy kis (nagy) színpadi levegő beszippantására. Udvarhelyi a Janus-darabomban már bizonyított, itt is meg fogja állni a helyét.)

Buzáth uram, a Sárvárt eljátszó várkapitány elsősorban a komikum vonalát hozza be a játékba. Ehhez nyelvi állandót találkozik ki neki. A mondatok végére érve automatikusan megismétli a mondatok elejét (ld. Bergson nevetésről írott dolgozatának automatizmusra vonatkozó passzusát!). Így furcsa, dadogásra emlékeztető beszédmodort kap, amelyet, ha jó hangsúlyokkal, gesztusokkal használ és segít meg és/vagy támaszt alá Ács Tibor, sok derűs percet szerezhethet a közönségnek.

A rongyosok hadserege – Seregi rendező szerint – nem állhat négy embernél többől. Ehhez ki kell találnom, miért csak négy gyereknek tudnak összeszedni a hatalmas Ecsedi lápon, illetve, hova lett a többi kis hajléktalan. Azt is meg kell oldanom, hogy a két Szitáry-gyerek, a fejedelem fia, Pipitér és a négy rongyos, összesen hét ember, ebből hat gyerek, hogyan foglalja el, illetve tartja meg később a fontos és hatalmas sárvári várat. Ez már keményebb dió lesz – a cselen belül is valami csejt kell kieszelnem. Megsegítendő, Apafit rögtön a vár alá kell vinni, amikor kiderül, hogy Sárvár elesett, illetve, a várfoglalók vezére a tulajdon fia.

A négy rongyos közül kettőt, a történet érdekességét növelendő, lányszereppé alakítok. Ezzel lehetőséget teremtek a nagyobbik Szitáry fiú szerelmi vonalra helyezéséhez, illetve az álruha, a nő-fiú szerepjátszás-sztereotípiá felidézéséhez, felfrissítéséhez, a lép kalandosságának a fölerősítéséhez. Ráadásul, a két rongyos fickó és a Szitáry-gyerekek között hatalmi,

származási, szokásrendi ellentétek lehetnek, komoly feszültségek keletkezhetnek, melyek akár a verekedésig is elmennek.

Marad a megoldásra váró változtatások között utoljára a majom szerepeltetésének a kérdése – ez az állat fontos szerepet játszik Piszliczár lebuktatásában, illetve, Szitáry Kristóf tisztára moshatóságában. Majmot szőrruhába bújtatott emberrel ábrázolni a színpadon, alighanem kínos komikumhoz elvezető tévedés. Báb- vagy óriásbáb-megoldás ebben az esetben szóba se kerülhet. Marad a szerep átalakítása emberré. A majmot felváltó szereplő csakis néma lehet, ezzel megtartva a regénybeli állat kommunikáció-korlátoltságát. Mivel a majom mozgása izgalmas színpadi jelként kínálkozik a történelmi téma me-revedéseinek ellenpontozására, meg kellett találnom az ezt kiváltó, de e lényegét megtartó megoldást, mely szabados mozgásokat tesz lehetővé a színpadon. Ezért gondoltam ki azt, hogy majom helyett egy bolond-figurát küldök a színpadra, el is nevezem, Toskát, a falubolondját.

Az elnevezés azért fontos, mert a falubolondja stá tus ma sem elmeháborodottat jelent a legtöbb apró településen, hanem olyan embert, aki valamilyen kommunikációs funkciójában akadályozott, terhelt. Toska nem tud beszélni, mozgása összerendezetlen, de becsületes, szeretetre vágyó és igazságérzettel rendelkező lény. (Majd csak a próba-folyamat során derül ki, jóval később, hogy Sás Pétert színészt, standup-művészt szerződtetik a néma szerepre. Vele még Kolibris korszakomban dolgoztam együtt, nyakigláb, vézna, roppant érzékeny és izgalmas figura, gumi-mozgással. Telitalálat.)

Seregi Zoltán, miután vállalkozik a darab megrendezésére, három napig ücsörög a dolgozósobámban Budán, és a szöveg legapróbb részleteit is átbeszéli velem. Fontolgatjuk, mit tud a forgószínpad, mit tudnak a színészek, mit tud a díszlet, mit tud a jelmez; átbeszéljük, ahhoz, hogy itt valaki ezt mondja, milyen színpadi megféleléseknek kell lenniük amott; ahhoz, hogy ott azt mondhasa, milyen színpadi eszközöket kell megteremteni vagy beszerezni; ahhoz, hogy ezt a változást megcsináljuk itt, fel kell adni egy látványosnak tetsző megoldást amott; ehhez az elmozdításhoz fölöslegessé válik egy szitáció-teremtés pár oldallal később...

Neki is, akárcsak nekem, a szöveggönyv kialakításakor, a lápjelenetek összefogása, egyben tartása okozza a legnagyobb gondot. Meg, ugyanitt, az idő-, néha évszaktmúlás színpadi áthidalása, megkerülése, esetleges kiiktatása.

Tőle tudom meg, csak ekkor, azaz, nem sokkal az olvasópróba előtt, hogy Tamás szerepét Sente Károly, elsőéves színházi hangosító szakos hallgatóra osztotta

(ez nem kis bátorság és kockázat a részéről), öccsét, Ádámkát másodéves színészhallgatóm, Burány Árpád fogja játszani, a rongyosokat pedig Gajdacsi Pál és Szabó Lajos fiatal színészek, míg a velük csavargó lányokat Bökényi Hajnalka és Huszár Dóra, ugyancsak másodéves színitanodás hallgatók formálják meg. Fia-tal, energikus csapatot összehozni belőlük a színpadon – ezt remélem, látatlanban. Nekik külön nevet találok ki, ha már csak négyen vannak, és nem lehet velük tömeget eljátszatni. A rend és a színpad kedvéért karakterizálom is őket, hogy érdekessé, akár emlékezetessé válhassanak a nézők számára. Kis szerepek, de fiatal színészeknek, hallgatóknak hálás feladat és jó játék-, illetve megmutatkozási lehetőség lehet.

Ja, és a gyerek, mondja a rendező. Van egy nagyon beleváló gyerekszínészem, az Illés Adrián. Remek kis örökmozgó figura, és nagyon természetes a színpadon. Nem lesz vele gond... Legyen így, gondolom. Ha nagyon természetes lesz a színpadon. De csak akkor. És lőn. És nagyon természetes a színpadon Illés Adrián, Mihályka kisfejedelem szerepében.

Ja, és Iluci? Ő ki lesz, kérdezem, mert hát a Békés Megyei Jókai Színházban igen szép fiatal színésznők és színésznő-jelöltek vannak. Virga Tímea, néz rám olyan feddően a rendező, mintha nekem az eleve tudnom kéne, hogy Iluci szerepét nem oszthatta másra, csak a másodéves színitanodás hallgatóra. Próbálom belelátni Virgába a szerepet. Látom magam előtt, ahogy ott ül a tükrökkel szemben, creative writing órán, és szomorú-mély verseket olvas fel a papírájáról, amikor rá kerül a sor. Komoly – és szép lány, állapítom meg azt, amire nem figyeltem föl eddig, mert az ember nem a diákjai szépségét figyeli, inkább a gondolataikra koncentrálni. Iluci, Virga, Iluci – ízlelgetem a váratlan párosítást. Tetszik. Még jó, hogy vannak rendezők, akik megtalálják a szerepekhez a színészeket!

*

Az olvasópróba első feléről elkésem. Nem egészen tudom, értem, miért történik meg velem, így utólag sem találok rá magyarázatot, de tény, amikor bemegyek a próbaterembe, már javában surrognak a szöveggönyvek, és rázza a nevetés a színészeket, illetve a darabban résztvevő munkatársakat. A párbeszédek élei szórakoztatják őket, illetve a szövegtől elrugaszkodott, határozottan jókedvű beszélők, csavarások, ugratások, ál-méltatlankodások, mű-felháborodások. Megnyugszom, él a színész a szerep közvetlen közelében. Helyén valónak látszik tehát ez a Rab ember fiai-dolog, elfogadják azok, akiknek majd ezzel kell szenvedniük az elkövetkező három hónapban. Hátradőlök, lehunyom a szemem, fel-sóhajtok. A pudingot még csak most kezdjük majd elkevergetni.

ALFÖLDY JENŐ ◀

Lírai enteriőr

Csanádi Imre korai költészetében

Elsőszoba

A deszkapallós *elsőházban*,
kipusztult bútorok helyén
újak somolyognak egy-két éve:
fényezett, kettős hitvesi ág,
tágas tükör, állványon ágaskodó;
tündöklő szekrények,
iparosnál „parancsoltatott”
tisztos hálóberendezés.
Árukat odafönn
a bánya műhelyében
reszelte-kopácsolta össze
a géplakatos vő.
Örvendtes, hogy úgy-ahogy
talpra áll végre a család,
jó tíz évvel a háború után.
Én mégis a régít gyászolom,
a komoly almáriumokat,
a rekeszes sifonokat,
levendula-, birsalma-illatukat,
sublótok üvegpoharainak
vasárnapias ragyogását,
sárgult fényképek klasszikus áhítatát,
dagadt párnákkal tornyosra vetett,
hosszában a fal mellé húzódott
parádés ágyakat –
Engem költöztettek ide,
már mint siheder diákok,
aztán tiszték fészkeltek bele,
aztán két szélfűjta német katona,
aztán egy kucsmás szovjet generális,

A tárgyak valóságfelidéző szerepe

Költészet és természettudomány közt egyebek közt az a különbség, hogy a költészet szintetikus, a természettudomány pedig analitikus természetű. Így van ez akkor is, ha a költő a dolgok részleteibe bocsátkozik: ő az alkotóelemekben is az egészet szemléli, a tudós pedig a nagy összefüggések révén is magát a részletet akarja minél jobban megismerni.

aztán a hosszú hónapokon át
ide-oda tántorgó frontnak
ki-tudja-milyen-mennyi katonája,
velük dúlás, egykedvű garázdaság –
Gyászolom első olvasmányomat,
Petőfi Sándor Összes Kőlteményeit,
ezt a komor zöld kötésbe rekesztett
eleven tüzet,
elmémet gyűjtogatót –
Gyászolom a dohos nagybibliát,
meg amit – szemén rozzant ókulával,
száját mozgatva,
pörgetve kövér könnyeit –
öregszülénk böngészgetett
ráérős ünnepdelutánjain:
az ódon imádságos könyvet –
Gyászolom a kendercérnával összeöltött
tarka újsághétegeket
az ágy-aljának kincsei között –
Nagyapánk katonaképét a falon:
nyakában repülő mente,
kardjával előre suhint,
vágat hatalmas sárga lovon
egész hadsereg szemeláttára –
Gyászolom a szőlőleveles ablakruhát,
a szőke alkonyodás
sugaraival mézessárgán játszó –
Anyám sugárzó-tiszta menyecske-arcát,
gyerekkorom fölperzselt édenét.

1957

Csanádi Imre – ahogy már több vonatkozásban láthattuk – olyan költő, aki a kutató, a rendszerező érdeklődésével figyel meg a dolgokat. Az, hogy a részletekben az egészet látja, számos esztéta szerint a művészi megismerés lényege: a *tipikust* választja ki a dolgok végtelen halmazából. A fontos részmozzanatok érzékletes megjelenítése, megnevezése lényeges mozzanat. A nyelv kínálta szinonimák végigpörgetése az agyban,

s a legjellemzőbb kiválasztása szükséges hozzá. Ez az analízis munkaszakasza. Nem volna ez még költészet, ha egyúttal nem a szintézisteremtés sajátos útja-módja volna, ha nem a lényeg felmutatásának eszköze lenne, ha nem párosulna komplex látásmóddal, és a megtalált elem nem illeszkedne a kompozícióba. Ha az építőkövek válogatását nem a tervszerű építkezésnek rendelné alá. A *műegész* fölötti uralmat nem lehet föladni a tet-szetős részletekért. Csanádi példásan egyensúlyoz a rész és az egész között. Életének krónikáját írva saját közér-zetét, lelki tartalmát fejezi ki, amikor tárgyakat, tájakat vagy embereket jelenít meg a múltból. A gyermekkorából felvillantott emléket jelentőssé avatják a múltból megőrzött benyomások. Marcel Proust érzékenyégére, földidőz erejére emlékeztetnek a korai élményei. Em-líthetném a korai Kosztolányit is, költőként, novellista-ként egyaránt. Családi, szociológiai, kulturális, lélektani és történelmi tartalmat hordoznak a tárgyak. Ennek jellemző példája az *Elsőszoba* (1957), mely gyermekkori otthonát idézi fel, s szellemi érzésének kezdeti szakaszán egész értelmiségi létére nyit ablakot.

Egykori lakóhelyét, a zámolyi szülőház „első-szobáját” örökíti meg a költemény. Arról a helyiségről van szó, amelyet falun *tisztaszobának* is neveznek. Nappal itt ritkán tartózkodtak a régi falusi család tagjai, de ha a gyermek megbetegedett, birtokába vehette az egyébként csak alvásra, ünnepi étkezésre, nagyobb összejövetelekre használt szobát, ahol a család becsben tartott holmiját tartották – tiszta ruhát, ágyneműt, étkészletet, dísz tárgyakat, lányos házban kelengyét. Csanádi Imre sokat betegeskedett gyermekkorában, ezért a késő őszi, téli, télvégi hónapokban gyakran he-tekig foglya volt e feltett szobának. Ezt a „fogságot” szívesen viselte, különösen a betegségből lábadozó-ban: átadhatta magát a betűk és a rajzolás gondjának-örömeinek. Hogy milyen olvasmányokhoz jutott hozzá a szerény körülmények között élő parasztszülők idő-sebb gyermeke a húszas-harmincas években, azt meg-tudhatjuk a versből, melynek leíró tárgyiasságán átút a jól temperált s a vers végére felforrósodó líraiság.

Érzéki közelségbe kerül a versolvasó mindazzal, ami egykor fontos volt a gyereknek. Kissé áhítatos ben-sőséget s némi titkot is éreztet a *komoly almárium és a rekeszes sifon levendula- és birsalma illata, az üvegpo-harakkal teli sublót vasárnapias csillogása, a sárga fényké-pek klasszikus dhiata*.

A falusi „elsőszobát” elkülönítették a zajló min-dennapoktól, rendjét és tisztaságát láthatatlan védő-

ővezet választotta el a konyhától, az udvartól, a gaz-daságtól. A *dagadt párnákkal tornyosra vetett, parádés ágyak* a háziak intim szféráját, a biztonságot és a csa-ládi összetartozást jelképezték. Király és parasztgazda egyaránt vallja világszerte: „az én házam az én vá-ram”. A várnak csak jelképesen nevezhető otthon leg-gondosabban őrzött rejtékét jelentették az ágyneműk és az ünnepi étkezésekre tartogatott edények tárolói. Felnőttek ez a világ, eltér az úri házak gyerekszobá-jától, a játékpolt túlzás, még ha akadt is benne kisko-csi falovakkal. A gyerek számára inkább jövőt sejtető, meghódítandó birodalom.

Életének nagy fordulata volt, amikor diákként ide költöztették, már mint siheder diákot. Hagyták, hogy könyveivel elkülönüljön itt szabadidejében. Ez-után is elvárták, hogy kivegye részét a gazdálkodás-ból – szőlőkötözésből, betakarításból (e munkafolya-matokat említi korai verseiben), de tudomásul vették – nem minden zokszó nélkül ugyan –, hogy legszí-vesebben végzett tevékenysége, a könyvlapozgatás, az olvasás-írás csöndet és zavartalan magányt kíván. A gazdálkodástól eltérő – el is idegenítő –, életformája a Városhoz, az Iskolához, a tanult embert nevelő Szé-kesfehérvárhoz kötötte. Ekkor dőlt el, hogy *Ifiúr* lesz, ahogy egy tizennyolc éves kori szonettjében írta, rá-döbbenve, hogy már a falu öregjei is így szólítják.

E léthelyzet archetipikus megfogalmazása Arany János minden magyar ember számára ismerős versé-ből, a *Családi kör*ből származik: „E fiúból pap lesz, akárki meglássa”. Az enyhe ironia is onnét ered. A költőt dajkáló parasztlakokban már Arany tapasztalata szerint is állandósult a félreértés: a családokban önkéntelenül a pappal azonosították a tanult, könyves embert. Föltételezem, hogy a diákkorában már kivá-lóan verselő Csanádit bosszantotta ez a (református értelmű) papozás, és nemigen változtatott a lelkeszi „karrier” gondolatától való idegenkedésén.

Családon belül csaknem mindenki ismeri a hol kedélyes, hol fullánkös ugratást, főként testvérek között. Úgy vélem, Imre sem igen úszta meg (szinte naponta) néhány keresetlen megjegyzés nélkül, amikor papír fö-lötti pizsmogását (ő így mondta: bíbelődését), gimná-ziumi tankönyveit és fillérenként összekuporgatott ver-seskönyveit emlegették a családban. Hát még, ha négy esztendővel fiatalabb húga történetesen valamelyik sze-relmes versét kaparintotta meg! Ezekről faluszerre pus-mogtak, mert az ilyesféle hírek gyorsabban terjednek a lányok társadalmában, mint a bárányhimlő.¹

Az *elsőszoba* nem csupán a lakóhely rendelte-tését töltötte be. A maga módján ez volt a későbbi, nagy könyvtárbúvó, idővel búvároló, tudós költő első bibliotékája. Irodalmi eszmélkedésének első szenté-lye is a tisztaszoba volt. (Hogy a házuk szomszéd-ságában álló református templom mennyiben volt számára élményadó szellemi forrás a közösen gajdolt zsolnárokkal, az más fejezetre tartozik.) Itt forgatta a majdani költő, első olvasmányát, „Petőfi Sándor Összes költeményeit, / ezt a komor kötésbe rekesztett / eleven tüzet, elmémet gyújtogatót, itt forgatta ő is a dohos nagybibliát, / meg amit – szemén rozszant óku-lával, / száját mozgatva, / pörgetve öreg könnyeit – / öregszülénk böngészgetett / ráérős ünnepdelutánja-in: / az ódon imádságos könyvet”. Nemcsak Petőfi költészete – egy református imakönyv is kincseket rejt, s tár fel annak, aki olyan fogékony a régi ma-gyar versekre – dallamukkal együtt! – mint Csanádi. Korai élményforrásai másra is kiterjedtek – tarka, de érdekességekben bővelkedő olvasmányélményt nyújthatott neki *Tolnai Világlapja* is: „Gyászolom a kendercérnával összeöltött / tarka újságkötegeket / az ágy-aljának kincsei között”. Itt, a család szellemi kincstárában – vagyis az asszonykezek által rendsze-resen portalanított ágyalijában – rejtőzött alighanem a nagyapa, a „könyves” Bagotai Sándor saját készíté-sű beragasztós albuma is, amelyben valamikor újsá-gokból kivágtott versek, újságcikkek, íróportrék, tör-ténelmi alakok képmásai gyűltek össze. A gyermek számára ez is fontos útravaló volt. Látástól-vakulásig dolgozó nagyapja vezette rá akaratlanul Imrét eszmélkedése hajnalán a cédulázás, a szellemi anyag-gyűjtés szokására. A költő életformáját alapozta meg ezzel a fölbecsülhetetlen örökséggel. (Hozzáteszem: a nagy késéssel, ötvenhat évesen képeslap-szerkesz-téshez jutott Csanádi is innét hozta ambícióit: ösz-szeszedni és közzé tenni mindent, ami fontos, érde-kes, közérdeklő és gyakorlatias; mindent, ami az élet, a *valóság* fontos tartozéka, tükre és esszenciája. Sok minden dől el egy született tehetség gyerekkorában a szükségszerűség meg a véletlenség kiszámíthatatlan összejátszásában.)

Önmagában is jelentős a versbeli leírás – de az *Elsőszobában* Csanádi nemcsak a gyermekkorára emlé-kezik, s nem csupán az *éden* elvesztését siratja – si-hederkorára kinő a védettségéből nagyjából mindenki. A háborút idézi fel, amely mindent felforgatott és tönkre tett. Íme az *elsőház* képe negyvennégy vége és negyvenöt koratavasz között: „aztán tisztek fészkel-tek bele, / aztán két szélfújta német katona, / aztán egy kucsomás szovjet generális, / aztán a hosszú hónapok-on át / ide-oda tántorgó frontnak/ ki-tudja-milyen-mennyi katonája, / velük dúlás, garázdaság –”.

Kitüntetett figyelmet szentel a vers az egyik nagy-apa első világháborús emlékképének a falon: „Nyaká-ban mente, / kardjával előre suhint, / vágat hatalmas sárga lovon / egész hadsereg szemeláttára”. – Az élel-mes fényképeszek a fronton kiszolgált katonák számá-ra kulisszaszerű háttérképet festettek díszszemlékkel, délceg huszárokkal, s az érdemeiket szerzett katona fe-jét a jelenet főszereplőjének nyakára montírozták.² Az elégikus nosztalgia a gyermekkor „fölperzselt édenéből” támad föl itt, s megteremti annak a naivitásnak az ér-zelmi fedezetét, ami a felnőtt, sokat megélt költőtől már bajosan volna egy-az-egyben elfogadható.

Csanádi nagy művészettel távolít el minket fel-világosultan a falusi szokásoktól, hiedelmektől – de azért azonosul is velük. Nálunk (nemcsak falun) sok-szor faramuci módon egybeolvadt a negyvennyolcas-negyvenkilences huszár képze az első világháborús huszárral, ahogy összemósódott Rákóczi Ferenc Mária Teréziával, Károlyi Sándor Esze Tamással, majd Kos-suth Lajos Ferenc Józseffel. A lovas regimenttel egybe-illesztett arckép furcsa mód hitelesíti a színes történel-mi káprázatot. Csanádi jól tudta a történelmi leckét. Tisztában volt vele, milyen eltérő világok váltak eggyé a mesterségesen fölkellett illúziókban, s kellő humor-al kezelte ezt az országosan elterjedt furcsaságot.

Az édesanya menyecske-arca zárja a sort, egy szintézisteremtő sor, a versben sokszor elhangzó *gyászolom* ige utolsó vonzata: *gyerekkorom fölperzselt édenét*. A szegénységben rejlő gazdagság siratása ez: a gyermeki világ teljessége, naiv kikezdetlensége. Ami egyúttal álombirodalom – a végtelen vágyak, a korlátozatlan lehetőségek színtere, a világot átfogó gyerekképzelet mozgáster.

Szerkezet, nyelvezet és verselés

Az első szerkezeti egység a szoba 1957-es ál-lapotát idézi. Tömören jellemzi az élelmes, ügyes kezű rokon, a zámolyi bauxitbánya asztalosának vagy ácsának leleményeit, az új bútorozást. Ez a vers jelenideje. A második egység a mintegy huszonöt évvel korábbi enteriőr, a gyermekkor édené. Ebbe a csendéletbe vágja bele a történelem torkolattüzekben megvillanó képeit, a háborúban betanyázó tiszteket, német és orosz katonákat, a szovjet generálist, az egész világháborús dúlást, mely rommá tette az otthont. A következő versrész a szellemi építkezés alapköveit szemlézi, Petőfi Összesét, a nagybibliát, a nagymama imádságos könyvét, az újságkötegeket. Kitér a gyermeki érzelmeit megmozgató részletekre, s nem kerülheti meg az édesanya szeretetteljes arcát. A tárgyilagos hangos induló vers fokról fokra telik meg érzellemmel, és az ismétlődő szavakkal bekö-vetkező lépcsőfokok gondolatrítmusa végül megren-

1 V. ö.: Csoóri Sándor: *Közös szülőföld, közös ég*. „A festői tehetsége mellett másféle képességeiről is lehetett egyet-mást hallani. Ez pedig a versírás volt. Az erről szóló sutyorgások töredékmondait a lánytestvérem ejtegette el előttem. Ő ugyanis meghitt, bizalmas viszonyban állt Imre húgával, Csanádi Máriával, aki ugyancsak szép emberi teremtmény volt, s legalább annyira kíváncsiskodó természet, mint amennyire szép, s így gyakran előfordult, hogy erős szívdobogással bár, de bele-belekukucskáltak Imre versekkel teleírt füzetébe. Bizonyára a versek témája is izgatta őket: miről szólnak, kiről szólnak, van-e közöttük például szerelmes vers, de azt hiszem, még ennél is talányosabb volt a tény maga. A megfújthe-tetlen titok, hogy valaki Zámolyon, a közvetlen közelünkben, verset ír. Verset, akár Petőfi Sándor vagy Arany János.” In pl. *Másodvirágzó – Csanádi Imre emlékezete*. 10–11. old.

2 A családnak sokat jelenthetett Imre gyermekkorában ez a kép, s alighanem akkor is, amikor Csanádit katonaként a fehér-vári lovastüzérekhez osztották be szolgálatra.

dülségében is ódai magasságokba emel, különösen a vers második felében, a *Gyászolom...* kezdetű mondatokban.

Nem csillogtatja itt formaérzékét a költő, különösebb választékokosságra sem törekszik. Nyelve puritán, oldott, a prózához közelítő, legalábbis akkor, ha az antikos-deákos vagy más, zárt formájú verseivel vetjük össze. Több riportszerű verse van, ahol szülőföldjét térképezi föl. Hasonlóan informatív környezettanulmányai születtek a hetvenes években is: fővárosi otthonkeresését és lakótelepi életkörülményeit mutatja be kései, zuglói verseiben.³ Mondhatni: hű krónikása lakóhelyeinek.⁴ Érthető, hogy kevésbé tud elszakadni ebben a műtípusban a közvetlen személyes érdekeltiségtől, mint más tárgyúakban. Az otthon rajzát önéletrajzi elemek, személyes emlékek dúsítják. Ezt a bensőséges kisvilágot az *Elsőszobában* jobban kitölti a líra éltető eleme, az érzelem, anélkül, hogy magáról az érzelemről vallana. (A lakótelepi versek tárgyiasabbak, azok már az *objektív líra* sajátos változataként íródnak.)

Javarészt leírásokból épül a vers. A *leírás* a költészet alapeleme: a tájlíra és az életkép már a régi idők poézisében is ezen nyugszik javarészt. A 19. század második felétől – Vajda Jánosnál, majd Babits és a már említett Kosztolányi műhelyében – a tárgyiaság új érvényt ad a leírásnak. A költő figyelmével kitüntetett tárgyak önmagukban is fokozott lírai kisugárzást nyerne. Az *Elsőszoba* című verset az elégia műfajába emeli az emlékezés, mely nem annyira nosztalgia, mint inkább a gyerekkori „éden” gyászolása.⁵

Hogy miként válhat a szülői ház és a szülőföld szemléje eleven életképek sorozatává, elégikus műltfelidézéssé, arra sokféle példát láthatunk (az említetteken túl) Petőfi tájlírájától Nagy László szírványívélésű poémáig, *A vasárnap gyönyöréig*, Ilyés *Mozgó világáig*, és Csoóri Sándor számos verséig (*Falusi délután*, *Bölcsőhelyem*, *csőben*, *Anyám szavai* stb.). Ezek a művek is a szülőföldről és a családról szólnak, de mennyi más lehetőség, milyen sokféle árnyalat a változások tárgyszerű szemléjében és a gyerekkorral való szembesülésben, az életformabeli változások igenlésében és a múltíratásban, a jövőféltésben – egy egész kultúra elsíratásában! Alig van témakör, amelyben oly gazdag az 1945 utáni magyar líra, mint a paraszti életforma megváltozása, összefonódva a lírai önéletrajzzal, a gyerekkor, a családörténet felmutatásával, az egész vidékre, a természeti környezetre és az egész magyar paraszttársadalomra kiterjedő világával.

Csanádi *Elsőszobája* megfelel a lírai tárgyilagosság huszadik századi kívánalmainak, miközben megtartja a régi vágású leíró költészet jellegzetességeit. Hagyományos az eszközeiben: a kedvtelve részletező leírásban, az érzelmi közvetlenségben, oldottságában. Parlandó-szerű hangvételében már érzünk valami tüntető, huszadik századian merész prózaiságot. Mintha a jobbára szófukar, lakonikusan beszélő költőnek most kissé megeredt volna a nyelve. Ez a *viszonylagos* bőbeszédűség (merthogy a mű alig két oldalra rúg) és ez az ugyancsak relatív prózaiság (merthogy a vers érzelmi kisugárzása rendkívül magas fokú), valamint az egyazon helyszínen történő idősíkváltás a gyerekkori múlt és a férfikori jelen közt – csodálatra méltóan modern, korszerű.

Az *Elsőszoba* a képzőművészetből kölcsönzött szóval *interiőr*, mely először jelen időben, majd a költő gyermekkorában is megjelenik előttünk. Változásáról nincs rossz szava Csanádinak. Jó érzéssel nyugtazza a kisebb-nagyobb átalakításokat, melyeket a régi ház lakói igényeik szerint eszközöltek az építményen. A tisztaszoba leírása, mai és egykori tárgyainak, történelmi hátteret sejtető változásainak földidézése éppen-séggel derűs színezetű. Hangneme Illyés *Mozgó világ* című verséhez hasonlítható. A tizenhatodik sortól kezdve derül ki, hogy nem a szorgalmas család gyarodását nyugtázó életkép, hanem a boldog gyerekkort gyászoló elégia ez.

Az *Elsőszoba* nem bravúrvers, mint az *Egy forrásra*, a *Halottvivők éneke*, a *Mária és Erzsébet* s még sok más Csanádi-vers. De ez is formaművészet. Formája – bizonyos fenntartásokkal – szabad vers. Nyelve nem olyan ódon vagy biblikus, mint a *Bornemisza* vagy mint az *Egy novgorodi Szent György-i-konra*, poétikai formája nem olyan választékos, mint sok más versének. De érvényesül benne a lírai közvettség: tárgyokban, családi relikviákban mutatkozik az önéletrajz, s lenyomataikban a történelem ad magáról jeleket. Paradox módon, a közvettség ellenére olyan közvetlenség hatását kelti, amilyenre nem igen volna mód indirektség nélkül. Nosztalgiája megszépíti, azon valóságos voltukban aranyozza be a nagyobacska diákkori lakószoba tárgyait, az almáriumot, a sífont, a tornyos ágyat. Érzéki közelségbe hozza az „elsőház” levendula- és birsalma-illatát, az ablakfüggönyön átragyogó alkonyi napfényt s vele egy visszahozhatatlan életkorszakot.

A vers mintha négyes-ötödféles jambusnak indulna, de aztán hol így, hol úgy eltér ettől. Nemcsak jambikus sorokat találunk benne, hanem meg-meg-

szaladó verslábakat is, felgyorsuló, majd méltósággal lelassuló ütemeket. Természetes lélegzetvételű, meg-hitt és emelkedett, meghatott humorral átszőtt és elégikusan gyászoló mondatok váltakoznak benne. Nem mutat a mű nagy érzelmi kilengéseket. Inkább a véglegesült érzelmi állapotnak felel meg hangulata: a múlt visszahozhatatlan, a jelent el kell fogadni. A rezignációt nem töri át a meghatottság, de az állandósult emlékek mélyen színezik át.

Az enteriőr mint költői téma

Az életképköltészet virágkora nálunk a 19. század negyvenes-ötvenes évtizede. Fő művelői Csokonai, Petőfi, Arany és kortársaik. A polgárosodó 19. századi költő már megengedhette magának a fényűzést, hogy verset írjon arról a helyről, ahol életének nagy részét tölti: az otthonáról. Az otthon főleg akkor jelent élményt a költőnek, ha sokáig volt kénytelen nélkülözni, ha nagy fáradtsággal, sok nélkülözés árán sikerült megszereznie. Szabó Lőrincnek lesz például nagy élmény 1930 körül az új lakóhely (*Új lakásban*). Az otthonról és a hozzá fűződő érzésekről verset írni a régieknél nem volt elterjedt szokás. Csanádi kedves költője, Bornemisza ugyan megsíratja hiányát: „Vajon s mikor leszön jó Budában lakásom?”; Berzsenyi viszont nem egy lakószobát, hanem egy nyolcszáz holdas birtokot és csinos, több szobás „hajlékot” – egész kis kúriát – ünnepelhet ódaian az *Osztályrészen*. Talán a régiek túlzottan intimnek vagy jelentéktelennek érezték a lakóhelyet, mint költői tárgyat. Petőfi személyessége és költői öntudata kell hozzá, hogy a téma elterjedjen. Igaz, életrajzi okokból még ő sem úgy köszönti a szülői házat, mint egykori otthonát, hiszen apja, foglalkozása révén, meglehetősen gyakran változtatta lakhelyét. A Nyugat költői közül főként Kosztolányi álmodta újra gyerekkori otthonát *A szegény kisgyermek panaszai*-ban. A festészetben először a polgárság tekintette ér-

zelmi ügyének az enteriőrt. Az otthon képe nemcsak környezet a portréhoz, mint korábban, hanem önálló téma is: magán viseli az ember egyéniségének és környezetteremtő életmódjának lenyomatát. A feudális úr csupán reprezentált palotájában, megmutatja gazdagságát és hatalmát – a polgár tevékenykedett vagy elnyújtózott benne.⁶ Az értelmiségi definiálja magát az otthona által, az ifjabb Hans Holbein, Vermeer és Rembrandt óta legalább. A jó enteriőr minden korban olyan, hogy a benne élő ember akkor is jelen van rajta, ha ő maga nem látható (lásd Van Gogh ilyen képeit).

A költői enteriőr hazai kezdeményezője, Petőfi még nem ír önálló verset a lakásbelsőről, de már láthatóan elhelyezi önmagát és családtagjait az otthonban. Csanádi nagyobb jelentőséget tulajdonít a lakóhelynek, mint bármelyik elődje. Sorsának súlyos visszassága, hogy életének jelentős részében otthon-talanul élt. Diákként ágyrajáró egy fehervári fuvarosnál, az érettségi után cselédházban lakik, mint házitanító, katona korában évekig egy laktanya (olykor a büntető kóter) foglya, hadifogolyként három és fél évig lágerlakó, és pesti lakosként is igen sokáig tart, míg nyugvópontra jut. *Hazát keresőben* tölti élete nagy részét (ilyen címmel ír verset 1965-ben), s még 1970-ben is így vall: „Ébredek csak folyvást hazátlanságra. / Alattam mindig billeg a haza. / Egyre inkább nem érek haza. / Pedig minden vágyam a haza – –” (*Ötven körül*). Idős koráig nincs otthon a világban (majd a lakótelepi versek mutatják meg, miként talál haza). A világból való kivetettséghez egyes modern filozófiai irányzatok szerint nem kellenek nagyobb kalandok, különösebb sorsfordulók – ebbe az állapotba mintegy beleszületünk. Csanádinak a történelem is „besegített”, hogy számkivetettnek érezze magát, s az otthon nyújtotta védettségéről mint vágyainak leghőbb tárgyáról s mint az egyik legfőbb hiányról beszéljen.

³ Ld. *A lakótelep élővilága* c. fejezetet.

⁴ Varga Domokos kifejezetten az otthonát kereső embert mutatja be a költő életművében *Csanádi Imre honja e hazában* c. esszéjében. In: *Másodvirágzó*, 256–261. old. Ld. még: V. D.: *Íróiskola*, Hét Krajcár, 2001.

⁵ Az *Elsőszobánál* is egyértelműben elégikus vers a *Gyerek-örömmök elégijá* (1958). Leíró, soroló jellegével inkább *versmemoárnak* tetszik.

⁶ V. ö. az *Írott képek* ciklus *Steenné reggeli toalettje* című versével – ld. az I. köt. *Írott képek II.* c. fejezetében.

▶ KRÁNICZ GÁBOR

Tükör által színről színre

Juhász Ferenc: Pacsirta a szívben

Juhász Ferenc legújabb eposza, a *Pacsirta a szívben* (Kossuth Kiadó, 2008) a Nagyszombati kódexből vett eredeti nyelvű idézettel indul, melynek témája Krisztus keresztfeszítése. A szöveg végigolvasása után egyértelművé válik, hogy a harmadik oldalon található kéziratos idézet tulajdonképpen az egész eposz hypotextusaként határozható meg. Juhász a történet újraírásával ugyanazt a viszonyt valószínűsíti meg, ahogy a kódex írója az evangélium, valamint az evangélium írója a 22. zsoltár szövegét kezeli. Ahhoz, hogy megértsük a kódexíró és az eposz szövege közötti összefüggést, először a legutóbbi hypertextuális összefüggést kell megvizsgálnunk. Hartmut Gesse, amikor megpróbálta rekonstruálni a Jézus keresztfeszítéséről szóló legősibb tudósítást, arra mutatott rá, hogy az összes beszámoló tulajdonképpen a 22. zsoltárból vett idézeten alapul.¹ Az evangélistát erre az eljárásra Jézus kiáltása ösztönözte, ami szintén a zsoltárból vett idézet, azzal a – a jelen szöveg esetében sem mellékes – különbséggel, hogy a zsoltár második verse és a kereszten elhangzó kiáltás két különböző nyelvállapotot tükröz. Jézus kiáltása arámiul hangzik el, ami a héber nyelv dialektusaként ekkor már köznyelvvé vált Júdeában. A zsoltár szövegének nyelve ezzel szemben már olyan, mint egy nyelvemlék. A héber szöveg arámiul bekövetkező citációja így akár a textus aktualizációjaként is felfogható, melynek következtében azonban a két szöveg közötti – felismerhető – intertextuális kapcsolat meggyengül (a keresztfeszített körül állók úgy értik a kiáltást, mintha Jézus Illést hívná, ami valószínűleg a textus fel nem ismerésének a következménye). A kódex és az eposz keresztfeszítés leírása tulajdonképpen ugyanannak a történetnek újabb és újabb kontextusban bekövetkező újraírásai, melyekkel kapcsolatban talán éppen az aktuális nyelvi közeg mutat utat a lehetséges értelmezési horizontok feltárára (képviseelve azt a történeti kontextust, melyben

keletkeztek). Juhász azáltal is egybekapcsolja a két szöveget, hogy mindkettőt a „kódex” (a nyomtatott kódexkiadásokat imitálva) jobb oldalán helyezi el: az író ceruzával írt kézírata így a kódexíró kéziratának a folytatásává válik (erre mutat rá a kötet kissé kaotikus oldalszámozása is). Az eposz szövegében több olyan utalás is van, melyek a 22. zsoltárt, az evangélium tudósítását, vagy a kódex szövegét idézik meg. Ilyen utalás lehet például az ellenséges tömeg: „zsibong köröttem és röhög köröttem a bábész bandza nép, néz, mintha egyetlen óriás szemgolyóvá ragadna össze az üveges, nyálkás, izzadt, nedves embersűrűség.” (Zsolt 22,8: Gúnyolódnak rajtam mind, akik látnak, ajkukat biggyeszti, fejüket csóválják), illetve a kereszt körül álló asszonyok, és köztük a megfeszített anyjának az említése: „És asszony, aki nézel!” (46. o.).

A kódex és az eposz szövegében a szenvedés ábrázolásának külsődlegességét az a beszédmód ellensúlyozza, amely nem az evangéliumhoz, hanem sokkal inkább a 22. zsoltárhoz közelíti mindkét szöveget. Az evangélium írója ugyanis a zsoltár himnikus beszédmódját egy epikus beszédmódba illesztette be. Paul Ricoeur e két beszédmód legnagyobb különbségét abban látja, hogy amíg előbbi Istenhez, addig utóbbi Istenről szól.² A két szöveg szempontjából azonban e különbség abban látható, hogy a keresztfeszítettségről szóló beszámoló a zsoltárban még úgy jelenik meg, mint a szenvedő önmagáról adott leírása. Éppen ezen a ponton válik vitathatóvá, hogy a kódex írója közvetlenül az evangélium történetét írja újra. A kódex szövege úgy írja le Jézus keresztfeszítésének történetét, hogy közben az evangélium hypotextusának a beszédmódját érvényesíti. A keresztfeszítésről a keresztfeszített nézőpontjából és látószögéből értecsülhetünk, akár a 22. zsoltár esetében. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kódex írója, valamint Juhász Ferenc a haldokló diskurzusának a színrevitelével, ah-

hoz a hagyományhoz csatlakozna, mely szerint Jézus végigmondta a zsoltárt a kereszten, de nem is zárhatjuk ki az evangélium hypotextusát, mint lehetséges inspiráló tényezőt. A kiáltás, ahogy a zsoltár második versét idézi meg, nem csak karakterizálja Krisztus szenvedését (egy másik szöveg által), hanem ezzel az utalással egybe is kapcsolja minden olyan emberrel, aki ártatlanul szenved. A zsoltár én pozíciójába való szabad behelyettesíthetőség teszi lehetővé a kódex írója számára, hogy e szenvedést érzékletesebbé tegye, míg az eposz írója a keresztfeszített monológiát ezen a módon saját énjének színrevitelére használja fel. A beszédhelyzet és a téma hasonlóságát leszámítva azonban a kódex szövege meglepően szabadon költi újra a „monológot”, szinte ugyanolyan szabadon, mint ahogy Juhász Ferenc az idézett szakaszt. A kódex szövegének sajátossága két hypotextushoz képest abban ragadható meg, hogy amíg a zsoltár és különösen az evangélium(ok) szövegében alig található a keresztfeszített külső megjelenítésére utaló kép, addig az itt színre vitt leírás szinte

Kossuth Kiadó, Budapest, 2008.

tozódik e szenvedés külsőségeit bemutató képekben, mint amilyen például a szemek meghomályosodása, a testből folyó vér, vagy az arc eltorzulása (elszíneződése). A kódexíró a haldokló Krisztus érzékletes ábrázolásával a gyülekezet szánakozását és büntudatát akarta felébreszteni. Az eposz írója ezt az ábrázolási módot követi és tágitja szinte a végtelenségig. A szövegben megjelenített szenvedő ember önleírásai pontos és érzékletes képet rajzolnak a keresztfeszített szenvedésének külső és belső állapotáról. A különböző testi ürülékekről, és az erre csoportosuló legyekről, valamint a haldokló halálát okozó fulladásról szóló leírások a lehető legpontosabban ábrázolják a keresztfeszített szenvedésének külső jegyeit. A szöveg mégsem válik teljesen naturális leírássá. Az eposz különösen fontos jegye, hogy nem úgy szelídíti meg a keresztfeszítés borzalmát, mint a jelenet különböző naturális elemeit cenzúrázó verbális és képi megjelenítések, hanem a feltároló kép szörnyűségét éppen a képalkotás szépsége ellensúlyozza. Különösen érdekes ebből a szempontból a rovarok leírása, melynek képei úgy hemzsegek a szövegben, mintha ezáltal is arra a parazitátömegre utalnának, ami a keresztfeszített testét ellepi (126. o.):

„...itt lógoz gyémánt-ruhában, zománc ruhában, hártya ruhában, mindenféle állat és rovarszemekből szőtt szemek milliója ingben, hangyákból, szálábúakból, pókokból, fülbemászókból, lótetűkből és

kőrisbogarakból összevarrt herékig érő nyüzsgés-csizmában, csípés-szúrás-marás-harapás-mászás-viszketés-mászkálás-csipkedés harisnyacipőben...”

A rovarok esetében a képalkotásban feltároló szépség folyamatosan ellentmond annak a funkciónak, ahogy ezek az állatok a történetben megjelennek. Másrésről ezek a képek éppen oda nem illésük miatt teszik lehetővé és nagyítják fel a keresztfeszítés naturális részleteit. A rovarokról alkotott képek vakok arra a funkcióra, ahogy ezek a lények az adott pillanatban a szövegben megjelenített énről vonatkoznak. A rovar maga is vak erre a vonatkozásra, ezért nem is ítéhető meg ez alapján, mint ahogy a pacsirta (éneke) is vaknak tűnik a keresztfeszítés brutalitásával szemben. Az élőlények elválasztása attól a funkciótól, ahogy önmagunkra vonatkoztatjuk őket, képezi a félkegyelmű Bolond Istók filozófiájának alapját, amely egyet jelent a metaforikus beszéd szó szerint vételével. Bolond Istók úgy tud rácsodálkozni a világra, hogy nem az egyes teremtmények funkciójára kérdez rá, hanem éppen az adott pillanatra koncentrálna ezt a

teremtettséget határozza meg funkcióként (a Biblia szerint a teremtett világ célja Isten teremtői munkájának dicsőítése, mint Assisi Ferenc Naphímnusában). A teremtett világ ránk vonatkozásán keresztüli megértése teszi lehetetlenné éppen a teremtettség, mint vonatkozás megértését, ami a képteremtés kapcsán azt jelenti, hogy nem a kép funkciója válik fontossá, hanem az, aki, vagy ami a teremtés pillanatában előállt:

Mi hát a Van és mi hát a Nincs? A Nincs, mert csak Teremtő-Mámor a Képzelt Ösgondolat Szívében. A Van, mert rövid lét-jelenléte a Jelenidejű Törvény egyik akarata, megmutatózásmódja, formája, élet-kimutatkozása. (122. o.)

Mindez egybeesik Bolond Istók karakterének leírásával, a félkegyelmű pillanatemberével, aki az eposz szövegében a keresztfeszített monológiában feltároló én egyik legfontosabb megjelenítője. Bolond Istók alakja egyszerre idézi meg Dosztojevszkij hőseit, Miskin herceget, és Szent Ferencet, felerősítve a szövegben reprezentálódó én krisztusi vonásait (Ó, szegény Bolond Istók! A lepkék, pillék, pillangó szerelme voltál! A lepke-világegyetem volt beléd szerelmes Drága Együgyű Szent, Szent-Ferenc-tisztaságú és Szent Ferenc létező-áhitatú népmese-barátom.). Bolond Istók, akinek rovar „közöny-agya” minden mérlegelés nélkül csak azt teszi, amit mondanak neki. (62. o.) Aki nek a gondolkodása olyan, mint a „konkrét költészet, avantgard egyenesség, megfordíthatatlan egynemű sík-

1 Hartmut Gesse: Vom Sinai zum Zion, Alttestamentliche Beiträge zur biblischen Theologie, Chr. Kaiser Verlag München, 1974. 196.o.

2 Paul Ricoeur: A panasz, mint ima, in.: Paul Ricoeur, André LaCocque: Bibliai gondolkodás, fordította: Enyedi Jenő, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. 353.o.

ság”: a költői nyelv ebben az értelemben semmi másért nincs, hanem csakis önmagáért. Olyan, mint a pacsirta éneke a keresztfeszített fölött: nem sirat, nem gúnyol, hanem csupán az, ami: egy pacsirta éneke. Ebben az énekben táru fel az eposz „költészettelfogása”, szemben az értelem működésével, ami megpróbálja a szituációt újból és újból értelmezni a visszaemlékező vallomástevés aktusának színrevitelével.³ Az eposz szövegének egyik legfontosabb eleme – akár a zsoltároké – egy-egy sor állandó visszatérése (gondolatritmus), akár az eposzokban az állandó jelzők, vagy leíró formulák. Az önleírás visszatérő képsorozatai, mint például a pacsirtáról, vagy a keresztfeszítettéről adott beszámoló, folyamatosan megszakítják, illetve visszazökkentik a jelenbe az emlékező-vallomások passzusokat.

A kódexben és az eposzban megfigyelhető önleírás különbsége tárul fel abban, hogy a két szövegnek ki, vagy kik a címzettjei. A kódexben található monológ egyértelműen egy gyülekezetnek, vagy gyülekezeti tagnak szól, míg az eposz a vallomástevés-gyónás kettős címzését hajtja végre (Isten és emberek előtt). A kódex írója csupán ábrázolni akar, míg az eposzban az ábrázoló és vallomástevő-érvelő szövegek egymást váltják. Az eposz elbeszélőjének miértjei, a zsoltár miértjére rímelenek (a lámá kérdőszó nem kauzális, hanem teleologikus értelemben teszi fel a kérdést, tehát mindenképpen egy üdvtörténeti horizontban értelmezhető a kiáltás). A feltett kérdések (ekre) adott válasz elhelyezkedése az eposz szövegében szintén megfigyelhető a panaszszóltárok, így a 22. zsoltár szerkesztési módjának. A zsoltár szövegében az ártatlanul szenvedő ember egy hirtelen fordulattal a panaszkodásról Isten dicséretére vált át. Mindennek oka a zsoltármagyarázók szerint, hogy a könyörgő ember egy teofániában részesült, ami a kérdéseire adott válaszként is felfogható. (A templomban, ahol az ilyen imádságok elmondásának helye volt, gyakran a papok szájából hangzott le ez az orákulumszerű válasz.) Az eposz szövegében ilyen lehetséges válaszként határozható meg a Nagyszombati kódexből másolt hosszabb elmélkedés a halál utáni megdicsőülésről. Az itt található szöveg azonban – ahogy Juhász írja – már le van fordítva mai nyelvünkre, tehát nem újraírás, hanem fordítás. Természetesen a különböző fordításelméletek tekintetében nehezen lehetne e két viszonyt egymástól megkülönböztetni, jelen szöveg esetében azonban a kódex írásainak e kettős kezelése, a szövegekkel szembeni távolságtartás különbségére mutat rá. Az újraírás sokkal közvetlenebb viszonyt feltételez,

mint a fordítás. A fordítás és újraírás arra a különbségre hívhatja fel a figyelmet, ami a kódex két szövege között is megjelenik, mivel a keresztfeszítésről szóló szöveg az evangélium hypertextusa, míg utóbbi egy teológiai probléma kommentárja, metatextusa. Az eposz szövegében a keresztfeszített panaszának az újraírása áll szemben egy olyan kommentárral, amely önmagát a könyörgő kérdésfeltevésére adott lehetséges válaszként határozza meg.

Hogy lesz? Talán úgy, ahogy Szent Anselmus együgyű és boldog látomását és kegyelem-hitét lefordítva magamévá írtam a Nagyszombati Kódexből, a gyönyörű tudás-tudatlanságot, naiv megvilágosodást!

Ez a naiv orákulum jelenik meg a panaszra adott lehetséges válaszként. A saját nyelvre fordítás a szövegben úgy határozódik meg, mint a *magamévá írás* aktuusa. Az így feltáru kapcsolat egy olyan viszonyt jelent a lemásolt szöveggel, ami már kisajátítást is, és éppen a saját nyelvi kontextusba való átfordítás által következik be. Ugyanez a magamévá tétel a keresztfeszítés kódexbeli szövegével kapcsolatban értelmetlenné válik, hiszen ez a szöveg csak akkor tud megigéző hatást kifejteni, ha meghagyjuk eredeti nyelvi közegében (ez egy másik magamévá tétel?), vagy teljes mértékben újraírjuk. A válasz ezzel szemben csak akkor válik elfogadhatóvá, ha ugyanabban a nyelvi közegben kapjuk meg, mint amelyben a kérdést feltettük. De miért a Nagyszombati kódex szövege adja meg, és miért csak egy lehetséges választ?

A *Pacsirta a szívben* szövegében színre vitt monológ időpontja – akár hypotextusáé – természetesen nagypéntek, ami éppen azt a napot előzi meg, amire a kódex neve utal. Az eposz szövegében a kódexből vett elmélkedés abba a hiátusba (Balthasar) íródik be (mind a szöveget megelőző, mind pedig az ezt követő monológban már úgy beszél a keresztfeszített magáról, mint halotról), ami nagypéntek és húsvét között helyezkedik el⁴, éppen ezért csak egy lehetséges válaszként fogható fel. A húsvét ígérete azonban mégis jelen van a szövegben, méghozzá egy éppen az iménti hiátust értelmező jézusi példázat megjelenítésével az eposzt lezáró szakasz metaforáiban:

És ha lesz, aki leveszi keresztem fájáról halott testemet: érzi majd karjaiban, ujjaiiban, hátán, lábainban, mell-izmaiban, hogy oly könnyű lettem, mint egy **mag-nélküli üres kalász**,...

Az üres kalász már a búzaszemek kihullása utáni állapotot jeleníti meg. Jézus az elvetett búzaszemről mondott példázatában saját haláláról és annak értel-

méről beszél így: „Bizony, bizony mondom néktek: ha a búzaszem nem esik a földre, és nem hal meg, egy-maga marad; de ha meghal, sokszoros termést hoz.” Az eposz képe az üres kalászázt a nagyszombati hiátust tükrözi, amikor a mag már bekerült a földre, de még nem indult csírázásnak. A kép egyébként viszszaul a szöveg egy korábbi szakaszára (118. o.), ami éppen a kezdetnek e megjelenítésére fókuszál:

Tudta-e mindezt az Isten? Mikor a Világegyetem-Össejtet a Végtelen Semmibe dobta, mint anyám a rózsakrumplit a frissen-kikapált fekete földgödörbe? A Kezdet Spermaszálat. A pontnag Őscsíra-Egészlet?

Lehetséges-e azonban ezt a hiátust már húsvét – a teremtő megújulás – fényében értelmezni? Húsvét életigenlését a halállal szemben éppen az a pacsirta-Bolond Istók fejezi ki, aki tudomást sem véve élet és halál fogalmáról, mégis az életről énekel. A pacsirta éneke a haldokló felett és a haldokló szívében nem a közöny formájaként jelenik meg, hanem a feltámasztásban vetett hitet fogalmazza meg. Azt a rezignációt, ami a felületes szemlélő számára a keresztfeszítés idején még közönynek tűnik. A hit mindig naivnak látszik, mivel ott lát színről színre, ahol még állítólag csak tükör által lehet és homályosan.

Sütő András (1927. június 17., Pusztakamarás – 2006. szeptember 15., Budapest).

1970-ben szülőháza udvarán fotóztam, egyik kötetének előlapját így dedikálta: „Köszönettel a boglya előtti boglyas felvételért”. Valójában nem szerette a „boglyas” felvételeket. Nem kedvelte „komor lencsepillantásaimat”, már abban az esetben, ha ezek fókuszában ő állt. Fiatal, vonzó és derűs férfinak akart mutatkozni, legalábbis a fényképeken, olyannak, akit majd ötven év múltán az érettségiző lányok kedvtelve nézegetnek, ha a kihúzott tételben róla kellett írni, felelni. Talán ez magyarázza, miért nem ült soha modellt Balázs Imre műtermében. Holott tudta: igazi lényét „a borús fényeket” kedvelő fotográfus tudná visszaadni. De mint annyi alkotónak, neki is hosszú és gyötrelmes évekre volt szüksége, hogy külsejében is belenőjön drámai hőseinek szerepkörébe. Már távol éltem tőle, amikor ezeket a felvételeket elkészíthettem volna. (E. L.)

³ Az eposz pacsirtadala, abban az értelemben is költészettként határozódik meg, hogy különböző költők hangjain szólal meg. A hangimitációk közül természetesen a legfontosabb Petőfi Sándor – a szövegben is meghivatkozott – verse, a *Pacsirtaszót hallok megint*, de hasonlóan fontos szerepet tölt be József Attila *A bűn* (126. o.), illetve – különösen a kérdésfelvetésekkel kapcsolatban – Radnóti Miklós *Negyedik ecloga* című verse. A szívből jövő pacsirtaszó, mint költői diskurzus a költők diskurzusa („Ó, Költő-szívekből épített hajó, Csoda-Noé bárka, hogy rajta lebegjek a világbűn emberiség-rettenet fölött, megmenteni akarván a világot önmagától és kimenteni önmagam önmagamából!) a különböző költőszívek összeragasztásával. (78. o.), ami Ady Endre *Ifjú szívekben élek* című költeményét idézi.

⁴ Hans Urs von Balthasar: A három nap teológiája, Osiris Kiadó, Budapest, 48. o.

▶ BANNER ZOLTÁN

Erdélyi Lajos, most én fotózlak...

(Levél, vegyes technika)

„E sorok írója fotóriporter. Országutak vándora. Mesterségének gyakorlása folyamán az utóbbi évtizedekben gyakran megfordult olyan régi temetőkben – hazánkban (Romániában – B. Z.), Kelet- és Nyugat-Európában –, amelyekre már alig illet az ősi elnevezés, a Béth Hácháim (az Élők Háza) – mert sorvadóban voltak, haldokoltak. (...) A százvezrek, milliók mártírhalálával egyidejűleg pusztultak el a temetők is. Paradox, a történelemben egyedülálló eset: eddigelé, amikor tömegesen aratott a halál, növekedtek, fejlődtek a temetők. De a gázkamrák áldozatait, tömegsírok mártírjait nem hozhatták vissza megpihenni a hazai temetőkhöz, a szülőföldbe.”

Ezekkel a sorokkal kezdődik a *Régi zsidó temetők művészete* című képeskönyv 1980-ban, s Anatole France-ot idézi mottóként: *AZ ŐSÖK SÍRJAI AVATJÁK AZ ORSZÁGOT HAZÁVÁ.*

De a bevezető tanulmány élén van egy ajánlás is: „Anyám, húgom és azok emlékének, akiknek nem adatott meg temetőben pihenni.”

Azt mondja, hogy fotóriporter.

A fotóriporter minden lehet. Lehet csupán szárguldo fotóriporter (s bár minden tudósítása elveszti időszerűségét, neve akkor is fennmarad az újságokban), de lehet művelődéstörténész is, mint Erdélyi Lajos, akiről a hetvenes években egyre inkább nem azt tartottuk fontosnak, hogy fotóriporter, hiszen olyan helyreállítási munkálatokat végzett el, akár egy műemlékrestauráló építész; Orbán Balázs hatalmas Székelyföld-enciklopédiájának a teljes képanyaga már rég múzeumi kacat vagy üvegcserep lenne, ha ő fel nem kutatja s nem készít róluk immár örök életre szóló másolatokat. (*Székelyföld képekben*. Kriterion Bukarest, 1971.). Majd ugyancsak a Kriterion kiadásában közzéteszi azokat az ugyancsak új életre hívott (előhívott) felvételeket, amelyeket az erdélyi Afrika-felfedező, gróf Teleki Sámuel készített 1887–88-ban, az erdélyi földrajztudomány dicsőségére.

Bizonyára Sütő András lapjának, a marosvásárhelyi *Új Élet*nek is kellett a román grande industrie-ről

fenekedő reklámfotókat szállítania, hiszen harminc éven át itt ette „a román kenyeret”. Emlékszel, Laló, hányszor megszólítottak, ha rossz helyen szolgáltunk meg magyarul, hogy tessék románul beszélni, ha a román kenyeret eszed?! Én meg a kolozsvári *Utunk*nál „ettem”, s mivel ott te voltál a „képfelélő”, a szomszédvárban pedig én, olykor ki is voltam szolgáltatva Neked, ha nem küldted idejében, mondjuk, Kemény János portréját valamihez, vagy a Téli Tárlatról a megbeszélte reprot, mondjuk, Balázs Imre vagy Szécsi András legújabb festményéről. Egyébként Marosi Ildikóval, a másik jeles művelődéstörténésszel módszeresen jártatok az írók és képzőművészek műhelyeit, s 1975-ben, a két előbb említett kötet megjelenése közötti félidőben, a *Közelkép*ekben ismerkedhetett az olvasó azoknak az erdélyi íróknak az arcásával, akik akkor csupán őt érdekelték, az erdélyi olvasót. De őket nagyon. Talán akkor utoljára?

Csodálatosak voltak azok a hetvenes évek: naponta veszítettünk egy talpalatnyi földet és naponta nyertünk egy tenyérnyi égboltot. S úgy hittük, ez a boltozat megvéd bennünket a pusztulástól. Mert naponta születtek remekművek irodalomban, képzőművészetben, színházainkban, közművelődésben, a zenei életben nemcsak a világhírű előadók (Ruha István, Ágoston András, Molnár Judit, Kedves Gusztó, Tőzsér Júlia, Kónya Lajos stb.) ünnepeltük, hanem azt is, hogy az öreg zeneszerzők és dirigensek: Nagy István, Demján Vilmos, Márkos Albert, Jodál Gábor, Eisikovits Max stb. mellett, az ő kezük alól egyre-másra érkeznek a fiatalok: Vermes Péter, Terényi Ede, Zoltán Aladár, Birtalan József, Szalay Miklós, Csire József, Csiky Boldizsár stb.; Bandi Dezső apostoli tanfolyamai nyomán pedig új népi és naiv művészet született (ezt a kultúrtörténetet még meg kell írni, a fotók ott várakoznak hozzá, Laló, a Te fotótékádban!).

*

Aztán egyszer csak azt halljuk, hogy Erdélyi Lajos Pesten van.

Aztán egyszer csak azt halljuk, hogy Banner Zoltán Békéscsabán van.

Aztán egyszer csak azt halljuk, hogy Szervátiusz Tibor Budán lakik.

Aztán egyszer csak azt halljuk, hogy Kocsis István, Csiki László, Bodor Ádám, Kenéz Ferenc, Deák Tamás, Panek Zoltán (Páskándi Géza már a hetvenes években) stb. Budapesten van.

Hogy Láng Gusztáv Szombathelyen, Varró János Kecskeméten, Balla Zsófia Pécsen, a szobrász Tornay Endre András Kőszegen, a grafikus Bardócz Lajos Lajosmizsén, Ughy István Pápán, a szeredai szobrászok: Vincefi Sándor Svédországban, Adorján Endre Szekszárdon (Román Viktor már rég Párizsban), a festő Kádár Tibor Veszprémben, Jovián György, Elekes Károly, az egész vásárhelyi MAMŰ, Vilhelm Károly Budapesten, Péterffy Lászlóból szobrász lett „idefenn”, és így tovább, és így tovább.

És akkor mi van? – szól a klasszikus magyar kérdés. Kik ezek? Mit sírtok utánuk? No jó, egynek-kettőnek hallottam már a nevét, de hát az egész emberiség vándorol, helyet cserél, mindenki oda költözik, ahol boldogul.

Nem, kedves olvasó, nem. Erdély kivétel. Erdélyt Példára jelölte ki a Teremtő. Még nem ismerjük a Példa értelmét, de valamennyien érezzük a felelősséget. Nézzük csak Kós Károly újját Erdélyi Laló fényképén! S nem ő az első, aki erre figyelmeztet Élete Művével, de a huszadik századra ennek az ujjnak az épületkő, intézménykő kihullása, igaz, nem pótolhatatlan, hiszen sokkal többen maradtak, mint ahányan eljöttek (s mert most már ők, a maradék is szabadon mozoghatnak, választhatnak maguknak ideiglenes vagy végleges, két-vagy háromlaki státuszt), meg, aztán, persze, régebben tőlünk is mindig elvándoroltak tanulni, feltöltekezni, felfedezni magukat, stb., aztán hazatértek továbbépíteni azt a Házat, amelynek a falában űrt hagytak maguk után.

De akkor, a diktatúra évtizedeiben még tragédia volt minden távozás. Legfőképpen a távozó számára. Mert nem „boldogulni” akartak, hanem azt a rakományt menekíteni, aminek a feldolgozásából a Teremtő rendelete szerint tágítaniuk kell azt a fennebb említett égboltozatot, az erdélyi szellem védőburkolatát, hogy a kihullott kövek helyébe új kövekként falazhassa be magát a következő, s majd a következő alkotónemzedék. És ezért lett tragédia (vagy az ma is) elsősorban a távozóknak, mert Magyarország közállapotai, közérzete, „anyaországi” gondoskodása nem minden esetben, illetve inkább nem használt a rakomány sorsának (hol van például Páskándi, ki törődik az ő gondolataival, látnoki előrelátásaival, például a restaurációról, amelyben benne fetrengünk?! Kocsis István monodrámaíró ki játssza, miután ő a Szentkorona tanának önkéntes apostola lett?, stb.).

*

Erdélyi Lajos, Kányádi Sándor – New York, Times Square, 1981 nyarán. Egy hónappal korábban, egy kolozsvári kávézóban Kányádi mintegy véletlenül, odavetette: hamarosan Amerikában fogok kávézni. Szerényen jeleztem: én is. Sándort talán sértette, hogy ilyen könnyedén veszem tudomásul az ő interkontinentális programját, mert a korábbihoz hasonló hangnemben közölte: magával viszi a feleségét. Mint fentebb: én is... Az egymásra lícitálást félbeszakítottuk, megbeszéltük a randevút, és valóban, hosszan kószáltunk a Cityben. Kerestünk egy kávézót, ahol nem azt a vízízű, negyedliternyi barna folyadékot szolgálják fel, amit tévesen kávénak neveznek. Kitartóak voltunk: a hatodik, talán a hetedik étterembe, cukrászdába léptünk be, míg végül egy olasznál rátaláltunk az igazi presszóra. (E. L.)

És most elnézem ezeket az író- és művészarcképeket (ha egészalakos, akkor is jellemkép), amelyeket több, például budapesti bemutató után a Békéscsabai Körös Irodalmi Társaság meghívására a Békés Megyei Jókai Színház épületében s a *Bárkában* láthatunk. („Fiatalok voltunk mindahányan, s az évek szálltak, mint a percek...”)

Miként írja Radnóti – „másnak térkép e táj”; nekem is, de ezt a térképet én rajzolom, mert vonásaikban olyan utakon barangolhatok, amelyeken sem vonat (irodalomtörténet), sem autóbuszjárat (irodalomkritika) nem közlekedik; az író persze mindig azzal a kockázattal ír (ma már azzal a meggyőződéssel), hogy úgysem olvassák, ezért nyugodt szívvel mondok le arról, hogy kövessenek. Azért jók ezek a fotók, Laló, mert soha senkit sem „állítottál be”, s mivel Te mindenkit olvastál, a többi portréfotósnál érzékenyebben találtad meg s exponáltad azt a pillanatot, amelyben egy novella, vers, regény, esszé (vagy egyéb műtárgy, például Zsögödi Nagy Imre festménye) is „láthatóvá” válik.

Szőnyi-művek újra itthon

Válogatás Szőnyi Zsuzsa, a győri Városi Művészeti Múzeum, valamint a Békés megyei Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményéből¹

Ez a kiállítás művészeti esemény. Elsősorban művészeti esemény, azonban olyan, mely érintkezik a XX. századi magyar történelemmel, sőt világtörténelemmel, politikátörténettel. A könyvekre mondjuk, hogy: „Habent sua fata libelli” vagyis: a könyveknek is megvan a maguk sorsa (Terentianus Maurus). Átvitt, kiterjesztett értelmezésben: mindennek megvan a maga története, sorsa...

Nos, ez bizony így van a képekkel, műtárgyakkal is. Az ókor tárgyai, régészeti emlékei, adott esetben ezer kilométert jártak be, hogy például amerikai múzeumokban kerüljenek közönség elé. Ez nagyjából békés úton történt. De az európai háborúk sok esetben műtárgyakat, teljes gyűjteményeket kényszerítettek hatalmas utakra időbeli és térbeli értelemben egyaránt. Nemrég olvashattunk arról, hogy Leonardo *Hermelines hölgy* című legendás képe hogyan járta be létezése évszázadai alatt Észak-Itáliát, Lengyelországot, Párizst, majd, hogy újra Lengyelországba kerülve (és ott még kockázatos háborús kalandokat átvészelve) végül miként került Krakókba, remélhetően immár végleges helyére.

Mindez a magyar kultúrát, művészetet is érintette, méghozzá évszázadokon keresztül. A második világháború aztán újabb tragikus következményekkel járt. Tudjuk, hogy még mindig mennyi magyar tulajdonú mű van például Oroszországban.

Nos, messziről indultam, de most már ide jutottam, e Szőnyi-kiállításra. Tudjuk, hogy Szőnyi István (1894–1960) családja is a II. világháborút követően szakadt szét. Leányának, Zsuzsának és ifjú férjének, Triznya Mátyásnak menekülnie kellett, többszöri próbálkozás után végül átjutottak a nyugati határon, és 1949-ben Rómában telepedtek le. A tulajdonukban lévő Szőnyi-művek forrása több szálból tevődött össze. Az évek folyamán több kisebb kép, Szőnyi-mű is

kijutott hozzájuk (néha kalandos módon, úgynevezett „illegális” úton, barátok segítőkészségével, vagy épp a legprofánabb módon, Szőnyi István által írt levél mellékleteként). Az aczéli döntési mechanizmus (Aczél György, a néhai MSZMP meghatározó kultúrpolitikus) sajátos huzavonája volt, hogy Szőnyi István halálát követően mely művek kiszállítását engedélyezték a jogos örökösnek. Valamint: maga a Mester is létrehozott kisebb képeket olaszországi utazásai, lányánál tett látogatásai során.

Most ezek a művek hazajöttek! Mindezt a politika tette lehetővé, az, hogy rendszerváltozás történt. Hogy Szőnyi Zsuzsa intenzívebb kapcsolatokat ápol szülőhazájával, s hogy ezt a döntést meghozta: a tulajdonát képező művek itthon is láthatók legyenek! Ez a kollekció ezt a békéscsabai alkalmat megelőzően csak 1994-ben Rómában, Szőnyi István születése centenáriumán, valamint 2007 nyarán – hol is másutt, mint – Zebegényben volt látható, majd Miskolcon, Nyíregyházán és Szolnokon. Bemutatásuk Békéscsabán abszolút kuriózum jellegű.

E művek jellemzően a Mester késői időszakából valók, s ez is különlegessé teszi őket. S különlegessé teszi a kiállítást a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága jó döntése is, hogy a „vendéganyagot” kiegészítette egy-két saját tulajdonában lévő Szőnyi-munkával², valamint egy jeles hagyaték, a Radnai-gyűjtemény Győrben őrzött Szőnyi-műveivel. Jó döntés volt! Ahogy belépünk, azonnal míves rajzokat látunk, melyek itt Békéscsabán is sugározzák alkotójuk kivételes szakmai invencióját, s korai, fiatalkori kimagasló felkészültségét.

Szőnyi István és leánya között bizony hosszú évekig a posta volt a kapcsolat lehetősége, mely útján – mint jeleztem – nemcsak hazai hírek, de művek is kikerültek Rómába, leveleiben ugyanis Szőnyi István

¹ Elhangzott 2009. január 17-én, a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma Múzsák Termében. A *Szőnyi-művek újra itthon* című kiállítás, amelynek kurátora az intézmény művészettörténésze, Gyarmati Gabriella, 2009. március 29-ig látogatható.

² Tíz rézkarral és egy temperaképpel egészítette ki a kollekciót saját gyűjteményéből a múzeum. (A szerk.).

a költő és a költészet elveszítette társadalmi hivatását (hol vannak a mai magyar politika éléről – mindkét oldalon – a költők?), tehát kizárólag személyes ügy, vagyis nincs. Én akkor jártam Erdélyt a műsoraimmal, előadóművészi sikereim csúcsán voltam, telt házak előtt szavaltam, hát visszautasítottam a diagnózist...

Kányádi Sándor ekkoriban, amikor ezt a jelenetet elkaptad Balázs Imre műtermében, akkor készült először Bécsbe, ahol előadást tarthatott az erdélyi magyar irodalomról és kultúráról, engem is bevásárolt egy baráti „zsűribe”, amelynek felolvasta írását. Nagy ügy volt ez akkor! Csodálkoztunk, hogy kiengedték. Aztán éppen az ő javaslatára, két év múlva, egy öttagú Utunk-válogatásban én is, mi is felolvasó körúton vehettünk részt Ausztriában, Szépfalussy István rendezésében.

Te hallottad *Horváth Imre*-estemet, a *Fénylő szavakat*, amelyet anyósommal, Papp Magda énekművésszel és a zenetudós-fuvolista László Ferencsel adtunk elő 1966-ban, amikor Imre bácsi 60 éves lett? Mert akkoriban készülhetett ez a felvétel. Olyan mint az *Önarckép* című négyesorosa:

Milyen régen rajzolgatom magam!

A „portrémon” mindennek nyoma van.

De különös, mind szelídebben élek,

a képmásom, mégis, egyre keményebb.

*Sütő András*nak ez a fiatalkori képe szénaboglyával, önkéntelenül a '60-as évekbeli „népszínművei”, a *Meztelűbas menyasszony*, a *Fecske-szármáy szemöldök*, meg a *Tékozló szerelem* hangulatát idézi számomra, de csak egy pillanatig, mert bennem azzal a szétdúlt, félvak prófétaarccal él mindörökké, amivel halála előtt 2–3 hónappal kinézett az ablakon, amikor átutaztamban bekopogtam, csak hogy éppen köszönjek neki, s tükröként maga elé tartva az én arcomat, felsőhajtott: „Zoli, te milyen fiatal vagy és szép...” Elszégyelltem magamat, hiszen én is elütöttem már akkor a hetvenet.

Zsögödi Nagy Imréről 1963-ban írtam először terjedelmes cikket az *Utunk*-ban, a nagy, kolozsvári viszszatekintő tárlata alkalmából. „Sok mindent lát, de nem mindent...” – hallottam vissza közös ismerősünktől. Mindkettőnk büszkesége miatt haláláig gondolt, most már „mindent tudok”. Róla is, meg a székelly festőiskoláról, amit én neveztem nevén először, de ezt már nem érte meg, pedig nagyon szeretném tudni, mint szólna hozzá.

Szervátiusz-képed tulajdonképpen *A két Szer-vátiusz* (á la „a két Bolyai”); a szembenéző arcokról írtam az első és azóta is utolsó monográfiát; a háttal ülőről, aki most már maga is mindjárt 80 éves, ebben az évben kell megszerkesztenem életmű-kötetét.

És most, látod, felemeli az ujját *Kós Károly*. Mindenkori ráncait fényképezte, milyen jó, hogy Te azt, az INTÉST választottad, amellyel Trianon gyermekeit figyelmezteti a Trianon-ébredtetten Lelkiismeret: „... amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...”.

Páskándi Géza egy osztállyal lennebb járt az akkor éppen Állami Magyar Fiúliceum névre hallgatónak (ma újra) Kölcsey Főgimnáziumban, ahová az 1948-as tanügyi reform jegyében a két szatmári felekezeti elméleti liceumot, a Pázmányt és a Kölcseyt összevonták. (A Pázmányt azóta sem adták vissza gyönyörű szecsesz-sziós épületével együtt a katolikus egyháznak!) Osz-tálytársai ponyvakirálynak becézték, mert órák alatt is a legjobb ponyvákat olvasta. (Mennyivel tartalmasabb és ízesebb mellékterméke volt ez a műfaj az irodalomnak, mint a TV-adók szappanoperái, amelyeket most azok helyett bámul a nép és az ifjúság, s emiatt nekik már Rejtő Jenő is unalmas és magas, amikor így kezdi: – Hol a késem? Válasz: – A hátamban...) Aztán halljuk, hogy egyszer csak felvitték Bukarestbe újságíróiskolába. 1951-ben pedig már, az érettségi előtti utolsó irodalomórán Antal Péter a kortárs erdélyi magyar irodalom nagy ígéretei között említette a nevét. Kiröhögtük. A ponyvakirály? Később, 1955–56-ban néhány hónapig együtt laktunk Kolozsvárott Técsy néni albérleti szobájában az Állomás utca 15. alatt. Nehezen viseltem, hogy éjszakába nyúlóan olvasott vagy írt s főleg cigarettázott a szomszéd ágyban. Éjszaka is zörögtek a mozdonyok, József Attila és Dsida léghőgőben éltünk. 1957-ben már nem laktunk együtt, sőt én akkor éppen Bukarestben dolgoztam, persze, amikor tehettem, itthon voltam Kolozsvárott, s egy márciusi napon abból a kávézóból léptem ki az utcára, az Uránia mozi mellett, ahová ő igyekezett, köszöntünk, mondtunk egymásnak valami ugratást – s amikor belépett, letartóztatták. Este tudtam meg... Egyébként, ahogy így nézlek a Laló felvételén, üzenem Neked, hogy mindent értek, Géza, amit tettél, írtál, ne haragudj, hogy elmeséltem a ponyvakirály-legendát...

Kitűnő a *Balogh Edgár* kézmozdulata, öregem! Így vitatkozott állandóan önmagával és velünk. Bennünket meg tudott győzni, önmagát sohasem, haláláig... 1954-ben harmadéves bölcsész voltam, amikor éppen másodszor engedték szabadon a börtönből (állandóan a Magyar Népi Szövetség „bűnei” miatt zaklatták, pedig éppen ők döntötték el 1946-ban, hogy Észak-Erdély kerüljön vissza Romániához!), mit csináljon vele a hatalom, hát berakták a Bolyai Tudományegyetem bölcsészeti karára, tantárgyat is választhatott magának: régi magyar irodalom. Az első órán névsort olvasott, s be kellett mutatkoznunk: honnan s hová? Hát – azt mondja – (egy-két művészeti írásom már megjelent) ezzel a névvel nem lehet a magyar irodalomba lépni. Nézz, legyen a neve például Banér, vagy Bánér, így magyarosabb... Tiszteltem Őt, mindig, minden naivitása és (esetleges) bűne ellenére is, de ezt a tanácsát nem fogadtam meg.

Székelly János ilyen anygalarcú volt, mint minden nagy gondolkodó. Képzeld, egyszer nyilvánosan vitába szálltam vele. Írt ugyanis egy esszét arról, hogy a költészet meghalt. Persze, igaza volt (lett), hiszen hiába soha ennyi költő és vers a piacon, ő azt látta előre, a '70-es évek elején, ami bekövetkezett, vagyis, hogy

sokszor vázlatokat, krokikat vagy szövegközi rajzokat is küldött leányának. A posta, mint a történelem által elszakított apa és lánya közötti kommunikálás fő eszköze... Ismeretes szituáció a magyar történelemben, de immár a magyar művészet történetében is.

Szőnyi István életútját e kiállításon nem kell felelevenítenünk, hiszen ez megtörténik itt a kiállításon is igényes tájékoztató táblán – helyesen –, s tán inkább a művekre kell figyelmünket fókuszálni, mégis fontos lehet egy-két körülmény. Például az, hogy a születési év is milyen jeles évjáratot jelez egyben. 1894-ben született Szőnyi István mellett Aba-Novák Vilmos, Derkovits Gyula, Haranghy Jenő vagy Molnár-C. Pál is. Egy évvel előtte Bortnyik Sándor vagy Zsögödi Nagy Imre, egy évvel utána Bernáth Aurél vagy Moholy-Nagy László... Ontotta a kor a tehetségeket, akik közül ki itthon vált művésszé, ki Európában, ki hagyományt ápolt és vitt tovább, ki a radikális megújítás útjára lépett. Ráadásul ma január 17-ét írunk, s ma van tehát Szőnyi István születésének 115. évfordulója!

Szőnyi nagy tehetség volt, s pályáját két mester határozta meg tanulmányai során: Ferenczy Károly és később Réti István. Fontos volt számára Nagybánya, de művésszé a Képzőművészeti Főiskola elvégzése útján vált. Hamar kitűnt monumentális aktjaival, heroikus arcképeivel. Már igen fiatalon nagy hatással volt kor- és pályatársaira. Zebegényben 1923-ban járt először, s már 1924-ben lakóhelyévé is választotta a községet, mely választás életre szóló volt. Tagja volt a kor minden jelentős szakmai szervezetének, így a jeles Szinyei Társaságnak, a KUT-nak, a Gresham-körnek. 1937-től haláláig tanára a Magyar Képzőművészeti Főiskolának. Munkásságában, művészi pályáján túl, nagy érték elméleti, szakírói tevékenysége, *A kép* című kis könyve és *A képzőművészet iskolája* című kiadvány meghatározó fejezeteinek megírása, melyek ma is jeles szakmai forrásmunkák.

Kortársai sokat elemezték munkásságát, melyek közül most hadd villantsam fel egy-két jeles személyiség megfogalmazásait, olyanokat, melyek összefüggésbe hozhatók e kiállítással, fontos tanulságokkal.

Kállai Ernő (1890–1954) még igen fiatalon, harmincöt évesen jelentette meg – 1925-ben – az azóta is alapműnek számító *Új magyar piktúra* című könyvét. Ebben *Az expresszív naturalizmus* című fejezetben foglalkozik Szőnyi munkásságával, jelezve először, hogy rá Uitz Béla hatott, majd így folytatja: „Szőnyi, aki ezt a hatást egyéni irányban fejlesztette tovább és viszont a maga részéről vált kiindulópontjává, valósággal hallgatólag elismert mesterévé egy egész festői iskolának (Aba-Novák, Jándi, Deli Antal, Goebel, Korda Vince stb.). Már ez a rohamos népszerűség is bizonyítja, hogy olyan festői stílusról van szó, mely mélyen a magyar temperamentum közkeletű érzésvilágában gyökerezik.” Amikor Kállai ezt írta, Szőnyi harminckét

éves volt! És már meghatározó mester. S ami fontos: a magyar temperamentumra való utalás. Igen. Szőnyi egész művészete mélyen magyar, de sosem hivalkodóan magamutogató.

Rabinovszky Máriausz (1895–1953) a kiváló művészettörténész egy-két évvel később, 1929-ben a *Nyugatban* így ír a művészről: „Szőnyi István igazolt minden várakozást, melyet művészetének barátai tehetségéhez fűztek, és meghazudtolta az agályok nagyobb részét, mellyel a barátok tehetségét féltették. Nincs ma még egy festőnk, aki méretben, gazdagságban Szőnyihez hasonló teljesítményre volna képes.” Ugyanebben az írásban később ez olvasható: „Szőnyinél (...) elevenné válik a »magyar tradíció«, elevenné válik oly rejtetten, oly szervesen, hogy aki nem akarja, nem is kell, hogy észrevegye.” Rabinovszky gondolatai is fontosak. Jelzik Szőnyi korai meghatározó szerepét, s azt a finom nemzeti jellegzetességet, amire előbb is utaltunk.

Oltványi Imre (1893–1963) a kitűnő, széles látókörű művészeti író 1935-ben a *Válasz* című folyóiratban így ír: „A színek felé való igazodásban megszűnt a kompozíció hovatovább szkematikus merevsége is. Egy új Szőnyi bontakozott ki: meggyőzőbb erejű és kötetlenebb. Ezt a változást zebegényi tartózkodása váltotta ki. Nagybánya után került Szőnyi másodszor a természet közelébe. Szemmel láthatóan izgalmas birkózásra kelt a természet szuggesztív közvetlenségével...”. Oltványi jelzi Szőnyi zebegényi letelepedésének fontosságát, s hogy az oly figurális művészből miként lett eleven természetábrázoló. Oltványi egyébként mély fájdalommal siratta Szőnyit halálakor, művészetét mindig nagyra becsülte.

Lyka Károly (1869–1965) a magyar művészet-történet-írás jeles nesztora 1956-ban jelentette meg a *Festészetünk a két világháború között* című munkát. Itt írja Szőnyiről: „Amit ez az egyszerű falusi élet, ez a messze nyúló táj eléje tárt, sohasem kerül képeire a maga aprólékos okmányyszerűségében. Tehetségén átsűrődve csaknem látomásszerű művészeté válik. Mindig a valóság tükrözése egy kimagasló tehetségben, telve az élet melegével. Innen költőisége. Fő jellegzetessége leginkább az, hogy a kép a maga egészében mint szétbonthatatlan egység, finoman leszűrt jelenség marad. Innen a nagy művészi érdekessége és értéke.” Gyönyörűen fogalmaz Lyka, amikor Szőnyi képeit nem okmányyszerűen aprólékos műveknek tartja. Ezt lemérhetjük ezen a kiállításon is. Szőnyi levegős könnyedségét, finomságát, melyben valóban „finoman leszűrt” lesz a látvány.

Barcsay Jenő (1900–1988), aki csak hat évvel volt fiatalabb Szőnyinél, *Munkám, sorsom, emlékeztem* című nagy értékű forrásmunkájában, kéziratban fennmaradt önéletírásában, melyet 2000-ben a Magyar Képzőművészeti Főiskola jelentetett meg Károlyi Zsigmond szövegszerkesztésében, egy helyen így ír:

„Szívesen beszélék Szőnyiről, mert a piketúráját nagyon szeretem, az embert is ismerem. Mindig is nagyon átéreztem a művészetét, különösen az első időszakára gondolok most, a monumentális korszakára...” Majd később: „Ha megkérdeznék tőlem hatott-e rám valaki, azt kellene mondanom, hogy Szőnyi ilyen kolléga volt. Szerettem volna olyat csinálni, mint ő. De hát neki óriási tudása volt már akkor.” Itt Barcsay a húszas évek Szőnyi munkásságára gondol; sorai azért fontosak, mert rávilágítanak Szőnyi nagy hatására, melyet kortársaira gyakorolt.

Végül hadd idézzünk röviden Szőnyi egyik legkiválóbb ismerőjétől, barátjától, tisztelőjétől és tanártársától, Végvári Lajos művészettörténészről, aki sokat publikált a Mesterről. Többek között ő írta Szőnyi István hatvanadik születésnapja alkalmából a Múcsarnokban megrendezett gyűjteményes kiállítás katalógusának előszavát (1954-ben). Végvári professzor alaposan elemezve az életutat, záró soraihoz közelítve így ír Szőnyiről: Humánus felfogása, a színekkel való mesteri kifejező képessége, hazaszeretete, legnagyobb huszadik századi mestereink közé emelik.” Nos, ez a békéscsabai kiállítás is igazolja Végvári Lajos szavait.

Szőnyi István életművével a művészettörténet-írás jelesei foglalkoztak még Pataky Dénestől Genthon Istvánig és Szabó Júliától Köpöczi Rózsáig. Köpöczi ma is intenzíven kutatja az életművet, s épp a közeljövőben jelenteti meg a Szőnyi István levelezését tartalmazó, jeles forrásértékkel is rendelkező kiadványt, melyhez szintén hatalmas segítséget nyújtott a Mester leánya, Szőnyi Zsuzsa.

Szőnyi István: Önarckép kalappal (1921; rézkarc, papír; 158x122 mm; jelezve balra fent: Szőnyi 1921; Békés Megye Önkormányzata / Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma; leltári szám: 70.105.1; fotó: Petrovski Zoltán)

szította őket ott Szőnyi, hogy mi teremtette meg a szőnyis atmoszférát ama bizonyos legendás római otthonban a falakon, a „Triznya kocsmában”, ahol a magyar szellemi élet, értelmiség jelesei találtak menedékhelyre évtizedeken keresztül, ha Rómában jártak...

Jó, hogy ezek a művek most hazatértek. Köszönet elsősorban Szőnyi Zsuzsának, hogy e művek bemutatását lehetővé tette, s köszönet a múzeumnak a kiállítás esztétikus megrendezéséért, külön is a kiállítást rendező művészettörténésznek, Gyarmati Gabriellának.

„Habent sua fata libelli.” A könyveknek – és mindennek – megvan a maguk sorsa. Jó, hogy e műveknek így alakult a sorsuk, hogy Rómából visszatértek Magyarországra, most Békéscsabára. Reméljük, végleges helyüket is immár itthon találják meg, igazi huszadik századi vándorút után...

Mindennek egyesülnie kell, ami szétszakított

Závada Pál: Idegen testünk

Míg az első két Závada-regény, a *Jadviga párnája* és a *Milota* fogadtatása lényegében elismerőnek mondható, *A fényképész utóköra* recepciójában már a kifogások is felmerülnek, amelyek elsősorban a regény politikai vetületét érintik. Závada ezúttal sem tartja távol magát a politikumtól, sőt, az *Idegen testünk* mindkét sűrűsödési pontja (1940, valamint 1946–47) kiválóan alkalmas arra, hogy a két világháború közötti, a második világháború alatti, valamint az 1945 utáni Magyarország politika-, eszme- és mentalitástörténeti diskurzusának heterogenitását demonstrálja. Míg *A fényképész utóköra* az 1942 és 1992 közötti ötven évet beszél el, addig az új regény fókuszpontjába az 1940-es országyarapítás kerül, ám a folyamatos vissza- és előretalások révén a regényidő kitágul, megvilágítva az előző évtizedek és a következő esztendőik történetét. 1940 szeptemberének kivétele, mámoros estéjén, Erdély fővárosának „a nemzet ölébe való visszatértenek, újjászületésnek” napján jönnek össze egy csülkös bablevésre Weiner Janka Fővám téri műteremlakásában a rokonok és barátok egy másnap reggelig tartó poharazgatásra és eszmecsere. Mintha színpadra lépnének, betoppannak a vendégek, van, aki meghívásra jön, és van, aki váratlanul érkezik. Itt van Janka divatáru-boltos unokanővére, Gábor Dezsőné Kul-

csár Emma (akinek férje zsidó munkaszolgálatos Miskolcon, később pedig Ukrajnába kerül) és fia, Palcsi. Tiszteletét teszi a Raposka házaspár (Károly, Janka egykori vőlegénye és felesége, a mindig féltékeny Sári), betoppan a két német származású Flamm fivér, Johannka (vagyis „a kis Flamm”, aki a sajtókamaránál kap állást, miközben a költészet bűvkörébe kerül, és a merészen izgalmas, új eszmék villanyozzák föl), majd bátyja, Imre, a nevét Flóriánra magyarosító alezredes, „a revízió bennfentese és tótumfaktuma”. Megérkezik Weiner Jakab (a „virtigli nemzetközi kommunista”, aki ’45 után a kommunista párt vezetésében tüsténkedik) és Weiner Ottó (református papnövendék). Itt van Urbán Vince katonai tudósító („egy ágrólszakadt unokatestvér csak, akit mint félárva csupa jóindulatból bocsátanak be a Flamm gyerekek közé”) és barátja, Futár Endre (akinek modellje Koroda Miklós, a nagy sikerű Reviczky-regény szerzője), gyönyörű feleségével, Anikóval. Ugyancsak Janka vendégei között találjuk az előző regényből már ismert Dohányos Lászlót, aki társadalomkutató szociográfus, majd több kormányban vállalt miniszteri pozíciót (Závada kétségtelenül Erdei Ferencről mintázta alakját), valamint Iharos Bálintot. És hogy ki ez a Janka, a társaság központi alakja? A félig zsidó származású nő Máté

Olga tanítványaként sajátítja el a fényképezés fogásait, ám hamar rá kell döbbsennie, hogy „ami azt illeti, hát énbelőlem se lesz valami nagy művész”, s „jobb, ha megmaradok inkább a portréfényképezés mester-ségénél”. (134.) Janka kegyeért versengenek a társaság férfitagjai, megszólalásait elsősorban az irányítja, hogy neki imponáljanak. (Ugyanis csaknem valamennyiüket érzelem fűzi az asszonyhoz, aki Imre és Raposka menyasszonya volt annak idején, később Dohányos szeretője lesz, míg Johannka és Urbán Vince érzései viszonzatlanul maradnak.) A Jankánál összegyűlt vendégsereg jól reprezentálja a II. világháború előtti Magyarország társadalmi-politikai sokszínűségét, az eszmék, nézetek sokféleségét és azok ellentmondásait, ütközéseit. „A frizurákat ékesítő hajdíszek és virágok színpompája nemzetiszín-pompa, a dekolázsokban a bimbók feslése csupa kokárdaszírombontogatás, de még a comb-fölvillantóan libbenő szoknyák is akárha szélfútt lobogók hármashullámaikat vetnék, mert ma éjjel minden mámoros üzekedés egy-egy anyanemzettest öle-közepibe röpít.” (16.) Így látatja Urbán Vince tudósítása a Kolozsvár visszatérte alkal-mából rendezett népünnepélyen történeteket, azokat az eseményeket, melyek az említett társaság valamennyi tagját foglalkoztatják. Szó esik ezen kívül a revíziós politikáról,

Mikó Imre (1911. március 27., Bánffihunyad – 1977. március 21., Kolozsvár). 1974, Kolozsvár, Feleki-tető

A műfordító, jogász és politikus író az egykori, kolozsvári New York kávéház Egyetem-utcai frontjának parányi üzlethelyiségében ismertem meg. A pult mögött állt, egyetemi kurzusok gépelt, sokszorosított példányait árulta. Ő, az egykori királyi román parlament, majd Budapesten a magyar Felsőház képviselője, tagja. Az Orbán Balázs Székelyföldi fotográfiáit bemutató albumom készítéséhez kértem a segítségét – ő állította össze a nagy utazó bibliográfiáját. Egy évvel később, 1971-ben levélben értesített: végre kiszabadult a pult mögötti kalodából, a Kritérium Kiadó szerkesztője; örömmel jelentheti: első feladata kötetünk szerkesztése. Évekkel később Mikó Imrével és Dávid Gyulával hármasban jártuk végig Petőfi erdélyi útjainak még fellelhető nyomait, ők írták, én fényképeztem a *Petőfi Erdélyben* című kötetet. Az 1974-ben készült interjúhoz készített sorozat után úgy véltem, elkélne még egy, a nyakkendő merevségétől szabaduló, az Árpád-csúcs alatt található feleki kerek kövek világában szabadon lélegező Mikó Imre portré. Sokan ebben a sivár és mégis izgalmas, a sértett, felszaggatott hegyoldal arcúlatát felmutató feleki kerek kövek világában vélték felismerni Imre életútjának áttételes tükörképét. (E. L.)

szövetségi kapcsolatunkról, Németország háborús esélyeiről és természetesen a nemzet idegen testeiről, különösen a zsidókról. Az iménti idézet máris rávilágít a cím értelmezési lehetőségeire, amely egyik szinten a szétszakított nemzettestek újbóli egyesülésére utal, másfelől azt világítja meg, ahogyan bizonyos körök az egyesülés helyett ki akarják vetni a nemzet testéből az idegen elemeket.

Az új Závada-regény bonyolult struktúrája komoly kihívás elé állítja olvasóját, amely azonban a szerző korábbi munkáinak ismeretében nem meglepő, amennyiben a cselekmény linearitásának megtörése, az idősíkok gyakori változtatása, a különböző szövegrétegek egymás mellé helyezése alapvető prózapoétikai eljárásaként mutatkozik. Mindehhez kapcsolódik az a többes szám első személyű beszédmód formájában artikulálódó, rögzített beszédpozíció helyett állandó nézőpontváltásokkal operáló narratológiai megoldás, amelyet már *A fényképész utókorában* is láthattunk. Závada ráadásul tovább bonyolítja az előző könyvben alkalmazott narrációt, ugyanis a nézőpontváltások még élesebbek, még gyakrabban, nemegyszer egy mondaton belül következnek be oly módon, hogy egy adott mondat egyes szám első személyben, valamely szereplő szövegével indul, majd egy többes szám első személyű kórus veszi át a szót, és saját szemszögéből világítja meg az addig elhangzottakat. Az így megkonstruált szövegekben kifejeződő grammatikai „mi” mindig egy kisebb vagy nagyobb csoport, közösség nevében jut szóhoz, s a kollektivitás hangsúlyai az elbeszélés során folyamatosan áthelyeződnek. A „beszélő vagy beszélők a háttérből mozgatják is az eseményeket, gyakran a jelenetek megrendezésében is részt vesznek, szereplői is az egyes epizódoknak, ugyanakkor a háttérből figyelik, kihallgatják, meglesik a figurákat.” (Károlyi Csaba: *Késő bánat*. Élet és Irodalom, 2004. november. 12.)

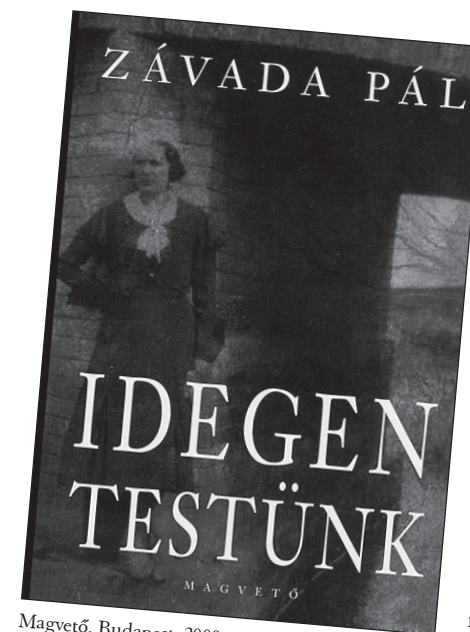
A magán- valamint a köztörténetek elbeszélésekor egyaránt ez a kórusretorika, az omnipotens elbeszélői szólam jut érvényre. Segítségével válik igazán érzékelhetővé a megidézett kor említett társadalmi, politikai és eszmei kontextusának rétegzettségé. Mi vagyunk azok a svábok, akiket a háború után kipaterolnak, mi vagyunk a gettóba vonuló zsidók, de egyúttal az üldözök is mi vagyunk. Mi vagyunk persze azok is, akik máig nem néztek szembe a mögöttünk hagyott század traumáival. A regény szembe-síti olvasóját az emlékezethiányos elhallgatásokkal, hamis tudatokkal terhelt műltszemlélettel, azzal a felfogással, amely szerint sokkal egyszerűbb a szőnyeg alá söpörni a problémákat, mint a talán kínosabbnak, kellemetlenebbnek tűnő szembenézést választani. Závada – ebből a szempontból mindenképpen provokatívnak tekinthető – módszerének legfőbb tétje éppen itt kereshető: kiközösíti a befogadót az említett passzív szemléletből, és ehelyett arra készíti, hogy behelyezkedjen a folyamatosan változó szólamokba, s különböző regisztereket magára próbálva osztozzon a felelősségben. Radnóti Sándor pontosan kimutatja *A fényképész utókor* elemzésében, ám az *Idegen testünk*re is érvényesen, hogyan tükrözi az említett grammatikai alakzat a regény morális rétegét, amely felveti „minden magyar nyelvű beszélő – elsősorban az elit – morális felelősségét (...) egy beszédmód kialakulásában és fennmaradásában. Távol áll ez a gondolat a kollektív felelősség hangsúlyozásától, amely éppen ebben a kontextusban baljós, hiszen a náci kollektív bűnt tulajdonítottak a zsidóknak, a győztesek pedig a németeknek és a magyaroknak. De ha nincs is a kollektív felelősségre vonhatóság értelmében kollektív bűn, a kollektív felelősség tudata individuális érzésként megjelenhet. Felelősséget érezhetek mint magyar ember – mint a magyar társadalom tagja, aki részesül annak történel-

mi és szociokulturális örökségében – olyan beidegződésekért, amelyeknek eredetéhez születésem és származásom véletlene okából nincs közöm.” (Radnóti Sándor: *Egy magyar kérdés*. Jelenkor, 2005. 7–8.)

„Ahogy gyarapodik édes hazánk anyanemzette, úgy szaporodnak a mi drága jó zsidaink is, nagyjából a duplájukra” – olvashatjuk a regényben. (252.) Habár a kórusretorika látszólag negligálja a közvetlen írói állásfoglalást, a hangsúlyok elhelyezése által mégiscsak kiolvasható, hogy az *Idegen testünk* elsősorban a zsidókérdésre fókuszál. (Emellett persze a kirekesztés általános processzusaira is rávilágít, hiszen amint változik a nézőpont, más és más embercsoportok, így akár a német származásúak, kerülnek megbélyegzésre, s az üldözökből néhány év leforgása alatt könnyen üldözöttek lehetnek.) A zsidókhöz, a zsidósághoz való viszony meghatározó a legtöbb szereplő számára. Gondoljunk csak a félzsidó Weinerekre, vagy arra, hogy Raposka Károly legnagyobb problémája a Jankával eltöltött éjszaka után éppen a lány fél-izraelita eredete. Johannka pedig hosszas monológiájában hangsúlyozza, mennyire fenyegeti a magyar viselkedést, szellemet és erkölcsöt a zsidóság sajátos habitusa, ideológiája és morálja, olyannyira, hogy „a magyar karaktertől merőben idegen mentalitás már a nemzet tartópilléreit, az arisztokráciát és a középosztályt is veszélyezteti”. (193.) (Ne feledjük, mindeközben egy félig zsidó származású nőért rajong, és ő lesz az, aki – Emma közbenjárására – megmenti a nyilasok által fogva tartott Jankát.) Ugyanez a Flamm János néhány évvel később mint a sajtókamara kijelölt szakértője szövegezi meg azt az 1944-es miniszterelnöki rendeletet, mely a hazai és külföldi zsidó szerzők műveinek forgalomból való kivonásáról intézkedik, s ugyancsak az ő irányítása mellett kerül sor a beszolgáltatott könyvek bezúzására. A kis Flamm el-

tévelyedésért Janka magát okolja: „énmiattam torzult el, mert ifjúkorunktól kezdve rosszul kezeltem Johannka reménytelenül egyoldalú érzéseit, magyarul ő az én pedagógiai csődöm...” (379.) Závada tehát annak folyamatát kísérli meg bemutatni, mivé fajul a faji alapú gondolkodásmód, és hogyan válnak veszélyessé a szalonokban, baráti társaságokban kibontakozó kirekesztő és gyűlöletkeltő megnyilvánulások, vagy hová vezethet az, amikor a református elnökpüspök (aki mellesleg a kormányzó személyes bizalmasa) rádióprédikációjában többek között elhangzik, hogy „mennyire visszatetsző is az, hogy míg a tiszta fajiságú magyarnak a sarokba kell húzódnia, addig a kevert vagy idegen fajok ott ugrálnak az asztal tetején”. (164.)

A regény másik sűrűsödési pontja a második világháború utáni néhány esztendőre tehető, amikor az antiszemitizmus újra megerősödik. Kiemelt figyelmet kap a Magyar Testvéri Közösség nevű titkos társaság, „egy magyar érzésen alapuló szervezet, amelynek összetartó eszméje abban áll, hogy Magyarországot meg kell óvni és tisztítani az idegen elemektől”. (97.) A közösség szellemi gyökerei a 18. századi Erdélybe vezethetők vissza, modern kori alapjait az 1920-as években Erdélyből, főleg a Székelyföldről a Trianon utáni Magyarországra települő értelmiségiek rakták le. A mozgalom az ország német megszállásával szétzilálódik, s majd a háború után óvatosan keltik életre. A Magyar Testvéri Közösség koholt vádak alapján történő felgöngyölítése, a több mint kétszáz vádlott perbe fogása lett ürügye 1947-ben a legnagyobb kormánypárt, a Független Kisgazdapárt politikusi elleni hajszásának, ami végül a kommunista hatalomátvételhez vezetett. (A fent vázolt narráció szerint természetesen mi vagyunk a testvéri közösség tagjai, miként azok is, akik szervezkedéseinket felszámolják és perbe fognak bennünket.) A koncepciók perek mechanizmusa tárul fel a tár-

Magvető, Budapest, 2008

saság tagjai elleni per folyamatában, amint azt a tárgyaláson vádlotként jelenlévő Flórián Imre megállapítja: „Egyébként pedig nekem az a benyomásom, hogy itt nem az igazságot keresik, hanem a bűnösséget akarják bebizonyítani.” (363.) Szent-Lőrinczy vezérőrnagyot heteken keresztül verik annak érdekében, hogy megtörjön, s végül az ő vallomása bizonyul terhelőnek, ennek nyomán születnek meg az ítéletek. Donáth Györgyöt, a szervezkedések vezéralakját kivégzik. A vádlottak között találjuk Iharos Bálintot, majd Urbán Vincét, Flamm Johannkát és Imrét is elfogják. Jakabot, aki befolyásos szerepet tölt be az új hatalmi masinériában, arra kéri húga, segítsen két barátján, mondván, „akik gyerekkoruktól fogva ezer szállal vannak egymáshoz kötve, még ha sok mindenben, sőt perdöntő dolgokban sem értenek egyet soha, segédkezet kell hogy nyújtsanak mégis egymásnak, amikor...” (378.) Jakab erre azzal vág vissza, hogy a kis Flamm „a fajelmélet hazai bajnoka volt, egy nyilas főbrigáns”. Végül óvatos puhatalozásra hajlandó lesz, de ekkor már, ha akarna sem tudna a két Flammon segíteni, ugyanis „egyre közelebb robbannak az aknák”, ahogyan fogalmaz. Flórián Imrét tíz év fegyházbüntetésre íté-

lik, Johannkát – aki vallo-másában próbálja menteni bátyját – a nemzetvesztő nyilas propagagépezet vezető munkatársaként elkövetett háborús bűneért, valamint kémkedésért és köztársaságellenes összeesküvésért kötél általi halálra ítélik és kivégzik.

Az *Idegen testünk* narrációs konstrukciója nem csupán a vélemények, politikai nézetek, eszmék polifon jellegét hivatott demonstrálni, hanem a szereplők magánéletének egyes mozzanatait is más és más megvilágításba helyezi. Hol a családtagok, egykori barátok, iskolatársak szólalnak meg a

regényben, tanúként, megfigyelőként vagy az események aktív részeseként, s a többes szám első személyű beszédmód genezise valahol „a pletyka, a megfigyelői jelentés és a tanúvallomás közti háromszögben” kereshető. (Radnóti, i. m.) A kórus tagjainak azokra a mozzanatokra is van rálátásuk, amelyeknek nem részesei. Amikor Flórián úgy dönt, nem csöngtet be Weiner Simonhoz, mert szerinte csekély a valószínűsége annak, hogy egykori barátja, a világszavargó Jakab itthon legyen és épp nagybátyjánál tartózkodjon, a kórus ebben a kérdésben is biztos tudással rendelkezik: „Hát ebben most igencsak téved – meg is fordul a fejünkben, fölvilágosítsuk-e és ajánljuk-e neki, ugyan nézze már meg azt a teraszt két sarokkal odébb, nem ülnek-e még mindig ott a Weiner fiúk Dohányos László társaságában, de aztán nem avatkozunk bele.” (136.) Arról, mi és hogyan történt Janka és Raposka első kettesben töltött éjszakáján, szintén mindent tudnak, így a legapróbb részletekről is úgy értesülünk, mintha magunk is jelen lennénk. Érdemes megfigyelni a regény olvasásakor, hogy amint átlépünk a magánélet szférájába, rendezetlenséget, bizonytalansá-

got találunk, különösen így van ez a szerelem terén, ahol kibontakozás helyett csapongás, beteljesülés helyett reménytelen vágyakozás válik meghatározóvá. (Itt érhető tetten a cím újabb lehetséges jelentése, amely a kielégülést jelentő emberi testek birtoklásának vágyát hordozza magában, egyúttal utalva arra is, hogy az egyéni sorsok alakulása mily szorosan összefonódik a nemzet történetével.) Egyetlen kivételként említhetjük azokat a betéteket, amelyek Emma és Dezső levelezéséből közölnek részleteket, bemutatóva a házastársi szerelem és hűség példáját, miközben a kor gazdasági és üzleti viszonyaiba is bepillantást nyerünk. A regény ügyesen megoldott zárata is hozzájuk kapcsolódik. Miközben az események megismerésének folyamatában már jóval előrébb jutottunk, az utolsó oldalon visszakanyarodunk a baráti összefüggéshez. A műteremlakás társaságát már a másnap reggeli verőfényt nap sütés köszönti, amikor – miközben Johannak épp azt szónokolja, hogy „a népek sorsközösségében (...) nemcsak a szokásnak, a mítosznak és az erkölcsnek, hanem igenis a művészetnek is érvényre jut a maga faji meghatározottsága!” – belép Dezső, aki ígéretéhez híven hazalógott a munkaszolgálatból, és a hosszú távollét után magához öleli feleségét, akinek haláláról már korábban értesültünk (a nyilasok lőtték le). Látható tehát, hogy amint nem valamilyen eszme képviselésében adnak elő jól megformált monológokat, és a magánélet kerül szóba, a szereplők elbeszélnek egymás mellett. Ilyenkor az is előfordul, hogy a narrációban a bizonyosság helyett még csak a sejtés sincs jelen, s a kórus nem avathatja be az olvasót az eseményekbe, ugyanis maga sem rendelkezik semmilyen információval. Néhány alkalommal a kórus tagjai hangot is adnak beavatottságuk hiányának: „Be kell vallani, minden részletben

magunk se vagyunk bizonyosak” – mondják egy helyen. Az egykori iskolatársak pedig így mesélik körül Janka és Imre szerelmének kibontakozását: „Hogy aztán mi okból szakad át a gát, s voltaképpen mikor és milyen úton-módon keríti hatalmába Flamm Imrét a Janka iránti kívánság, és mindez a lány bebábozódva várakozó szerelmi készségét hogyan is szabadítja ki és repíti föl – be kell vallani, nem tudjuk. Nem vagyunk ott, nem látjuk, ők maguk nem kötik az orunkra, sőt, közvetlen tanúval sem tudunk beszélni – találomra föl-sziccelnünk s aztán kiszíneznünk pedig mivére is kéne.” (130.) Ezzel összefüggésben az is elmondható, hogy az *Idegen testünk* legtöbb szereplője magánemberként meglehetősen jellegtelen, kidolgozatlan figura, Závada hősei sokkal inkább típusokat testesítenek meg. (Mindez egyedül a homoszexuális Weiner Ottóról nem mondható el, aki a református közösség zárt világában és a zsidómentő tevékenységben talál önmagára.) Talán félreértés volna ezt a regény hiányosságaként értelmezni, hiszen a történelem szorításában vergődő ember sorsa tárul itt fel, a szereplők legtöbbször életét a történelem írja fölül, kiét így, kiét úgy. Igaza van Keresztesi Józsefnek, aki szerint „Závadát nyilvánvalóan nem az emberi psziché totalitása érdekli, nem az emberi lélek térképén végbemenő finom határátrendeződések, hanem az egyedi történetekből összeálló – használjunk nagy szavakat? – közös sors. A regényben fölvezetett életutak, ha úgy tetszik, tipikusak (mint ahogy az egyes szereplőknek sincsenek atipikus vonásaik), és mindegyik egyre növekvő sebességgel halad a saját végzete felé. Az *Idegen testünk* sajátos huszadik századi magyar *danse macabre*, amelyet ki a munkaszolgálat, ki a nyilas járőrök fenyegetettségében jár, s számosan akadnak olyanok is, akiket a tánc a vádlottak padjához vezet az 1947-es magyar közösségi perben.”

(Keresztesi József: *Magyar danse macabre*. Műút, 2008. 9.)

Az *Idegen testünk* eddigi recenziói elsősorban a regény modorosságát, didaktikusságát teszik szóvá, nem is teljesen jogtalanul. De miért ne tekinthetnénk a szituáció mesterkéltségét és színpadiasságát a szerzői koncepció meghatározó részének? A regényben felvetett súlyos problémák aligha lennének előadhatók könnyed csevegés keretében. Véleményem szerint ráadásul a gyors vágások segítségével az említett problémát jórészt sikerült kiküszöbölnie a szerzőnek, vagyis mielőtt túl szábarágóssá válnának a monológok, gyakran nézőpontváltás következik be, s a narrátor a politikai-eszmei kérdések taglalásáról a két család (a Flammok és a Weinerek) történetének felvázolására, vagy a szereplők magánéletének ecsetelésére vált át. Závada egyébként is finoman dolgozza össze a köz- és a magántörténet szálait, jól keveri a történeti dokumentumokat, a különböző feljegyzésekből, levelezésekből, újságcikkekből, törvényekből stb. vett citátumokat. Talán néhány ponton döccsen meg az elbeszélés és válik túlterheltté, s ezáltal kissé unalmasa a regény, de ezen túllendít az a nagyívű, sokszínű panoráma, melyet Závada ismét megrajzolt. Egy hasonló terjedelmű recenzió esetében nyilvánvalóan csak arra van lehetőség, hogy néhány pontban felvillantsuk a regény legfontosabb poétikai és tematikai sajátosságait, s a regény lapjain felvetett, meglehetősen kényes, vitára ingerlő kérdések (azok mellett, amelyekre már utaltam, szó esik többek között a magyar-román viszonyról, identitásproblémáról is) továbbgondolása minden bizonnyal terjedelmesebb cikkek, tanulmányok keretében fog megtörténni. Azt azonban már most érdemes leszögezni, hogy az *Idegen testünk* az apróbb hibák ellenére is nagyon jó regény.

KRUPP JÓZSEF ◀

Elégia, szakadásban

Aczél Géza: (vers)szakadás

Aczél Géza az elmúlt öt évben öt verseskötetet tett közzé. Ez a tény azért érdemel különös figyelmet, mert pályájának ezt megelőző mintegy harminc évében viszont csak négy versgyűjteménye jelent meg: 1975-ben, 1983-ban, 1994-ben, majd egy válogatáskötet 1997-ben. Közben persze kiadott más munkákat is: kismonográfiát Tamkó Sirató Károlyról, nagymonográfiát Kassák Lajosról, tanulmánykötetet az avantgárdról. Megjelentetett egy válogatást is képversekből, sőt, két szakácskönyvet is jegyez. Nem utolsósorban pedig főszerkesztője az *Alföld* folyóiratnak. Ez már önmagában sem volna kevés. Mégis, azt kell mondanunk, Aczél az utóbbi öt-hat évben lett a kortárs magyar irodalom jelentős költőjévé. Mégpedig könyveinek azzal a sorával, melyet az *(ablak)(szakács)* című kötet (Palatinus, 2003) nyitott meg, majd a *(szakma)alkony* (Jelenkor, 2005) és a *(vissza)galopp (lírai utószinkron)* alcímmel, Jelenkor, 2007) folytatott. Ezek közé illeszkedik a szerző összegyűjtött verseit tartalmazó *(fél)édes hendiķep* (Palatinus, 2006), és szorosan ezekhez kapcsolódik a most recenzeálandó *(vers)szakadás* is.

Hogy az említett öt – illetve, ha az összegyűjtött verseket nem soroljuk ide, négy – kötet egységet alkot Aczél Géza költői életművében, nemcsak azt jelenti, hogy egy korábban kötetekkel ritkán

jelentkező költő pályájának olyan szakaszához érkezett, amelyben hamarjában egymás után jelenik meg több könyve. Vagyis nem arról van szó, hogy a megjelenés időbeli közelsége „sodorná” egymás mellé ezeket a könyveket. Nem. Aczél költészete nem is elsősorban az oeuvre hirtelen megnövekedett terjedelme miatt vált *sűrűvé*. Hanem azért, mert a szerző megalkotta azt a költői nyelvet, mely alapján véve meghatározza mind a négy említett kötetét.

De talán helyesebb, ha a „költői nyelv” helyett először a versformáról beszélünk. Meglehetősen kevés olyan költő van a kortárs magyar költészetben, akinél annyira meghatározóvá vált egy sajátos – vagy inkább: saját – versforma használata, mint Aczélnál. Tóth Erzsébet hosszú sorai juthatnak eszünkbe elsőként, aztán Fodor Ákos haikui. És persze Juhász Ferenc, aki egyébként lelkesen méltató utószót írt az *(ablak)(szakács)* hoz – nem mellékesen az ő művésze az egyik viszonyítási pont, melyhez az utóbbi években Aczél Géza költészetét hasonlították a kritikusok. Mi jellemzi tehát azt a versformát, mely, különböző alakváltozatokban bár, az újabb Aczél-kötetek verseinek alapjául szolgál?

Először is a hosszú verssorok. A *(vers)szakadásban* nagyjából huszonöt szótagos egy-egy verssor; vannak olyan darabok a kötetben, melyekben ez a szám inkább a

húsz, máskor inkább a harminc felé közelít. De ha egy versben a húszegy-két szótagos sorok a jellemzőek, akkor nemigen találunk benne a harminc felé közelítőket – és ez persze fordítva is igaz. Más szóval, ha egy szöveg az elején kijelölte a maga terét (hosszúságát), a szövegben megszólaló hang (és a vers befogadója) fölvetett egy *tempót*, akkor az érvényes marad a vers végéig. Összehasonlításképpen: a shakespeare-i szonett egy sora tíz vagy tizenegy szótagból áll, Aczél sorai legalább kétszer ilyen hosszúak. Ez egyrészt nagy figyelmet követel az olvasótól, másrészt azt is jelenti, hogy a *(vers)szakadás* szövegei nagyon tágas terűek, és ezt a tágas teret ki is kell tölteni. Megfordítva: a versek beszélőjének azért van szüksége tág térre, hosszú sorokra, hogy legyen helye annak, amit mondani akar – vagyis hogy elférjenek alapvetően narratív közlései.

A hosszú verssorok tömbyszerű versekké rendeződnek. Ez a tömbyszerűség egyrészt azt jelenti, hogy a szövegek nincsenek strófákra osztva. Aczél Géza minden újabb kötetében megalkot egy jól működő sémát, mely a versek felépítését szabályozza. A *(vers)szakadásban* az az alapelv működik, hogy egy vers körülbelül harminc sorból áll, és így nagyjából betölt egy könyvoldalt. Csak a páratlan oldalakon találhatók szövegek, a párosakat Gyémánt László munkái díszítik. Ezeken az oldalakon a legtöbbször

téglalapokat láthatunk, melyek általában nincsenek lezárva, vagyis nincsen negyedik oldaluk, hanem kifutnak a lapról, és így kinyílnak a könyven túli világ felé; vannak figurális rajzokkal illusztrált oldalak is. A korábbi Aczél-köteteket egyébként Kass János illusztrálta (illetve tervezte borítójukat), aki-ről-akihez az új könyvben a *kass* című vers szól (alcíme: 80).

Azáltal, hogy csak minden második oldalon szerepel vers, és az egyes darabok – szám szerint harminckettő – saját címet kaptak, a kötet hangsúlyosan megkülönbözteti magát a 2007-ben megjelent (*vissza*)galopptól, mely huszonegy számozott, címnélküli „fejezetből” épült föl, és értelmezői verses regénynek tekintették; ezzel szemben a (*vers*)szakadás, miként egy hagyományos verseskötet, önálló költeményekből áll. Az új könyv mégis számos ponton kapcsolódik az előzőhöz, melyet egyébként többen is egyenesen remekműnek minősítettek, és amelyet minden bizonnyal Aczél lírai életműve eddigi csúcspontjának tekinthetünk. Az egyik kapcsolódási pont a versbeszéd hasonneműsége, a másik a tematikai rokonság.

Ami a versbeszédet illeti, hadd utaljak az előbb említett tömörszerűségekre. A szövegeket nem tagolják írásjelek, kivéve a nagyritkán alkalmazott gondolatjelet, amiképpen Aczél nem használ nagy kezdőbetűket sem. Azt, hogy a versekből hiányoznak a beszélő intencióját jelző írásjelek, és a vers mint egy szövegtömb van fölmutatva, értelmezhetnénk úgy is, mint a szövegeknek a szubjektumtól való eltávolítását. Ez az értelmezés azonban csak látszólag volna helytálló. Miként Aczél Géza költészetének az avantgárd keretein belül való értelmezésével is csínján kell bánnunk. Igaza van Dérczy Péternek akkor, amikor azt állítja, hogy az avantgárd szövegalkotás hatása a *korai* Aczélnál leginkább csak a versek beszélőjének háttérbe szorulásán figyelhetők

meg, és inkább a kései Kassák hatott az Aczél-költészetre, mint az avantgárd áradó dikciója; valamint hogy Aczél „tanult” a klasszikus modernségtől és a posztmodernről is. („Egy kívülálló a középpontban”: *Élet és Irodalom*, 2007/7.)

Alexandra Szignatúra Könyvek. 2008.

Bányai János az avantgárd és a „szövegirodalom” egységesítésében látja Aczél Géza költői világának sajátosságát. („Az avantgárd és ami utána következik”: *Híd*, 2007/9.)

Létezik-e avantgárd elégia, elégikus avantgárd? Mert a (*vers*)szakadás egyik alapvonása az elégikusság. Találón írt Angyalosi Gergely a szerzőt hatvanadik születésnapján köszöntő írásában: „A magyar líratörténet született aggastyánjai, örök búcsúzóí közül való ő is...”. („Másodvirágzás és utóérés”: *Élet és Irodalom*, 2007/10.) Az elégikus szubjektum artikulálása/megkonstruálása fontos elem az új könyvben is. Mindjárt a nyitó darabban, a *word*-ben: „az átjáróból szomorúan azért még visszaneztem az álnokul kidobott meghajtó / a szürke betonon fehérén ácsorgott és szerényen nem is sejtve magáról milyen / veszélyes hulladék”. Nem annyira avantgárd hangütés ez – az anyagi világhoz való odafordulás sokkal inkább József Attilát idézi: „ahogy tömör ásványi sók és ronda fémek szorongnak / ismeretlenül benne melyek akár a beléndek ha úgy van kedve bénítják e / langyos létet”. Figyelemreméltó egyébként az *egyed* c. darab József Attila-parafázisa is: „a kirakatnak szélső

székén ültem s figyeltem a nagy üvegtábla mögött miként / úszkál a tömeg”.

Amikor azt mondtam, hogy a (*vers*)szakadás tematikusan is kapcsolódik a (*vissza*)galopphoz, elsősorban azokra a szövegrészekre gondoltam, melyek az önéletrajz kódja szerint is értelmezhetők. Az előző kötet verses regény a lírai beszélő életéről, akit részben nyilván a szerző „képviselőjének” is tekinthetünk. Talán nem véletlenül került az 57. oldalra (a nyitott téglalappal díszített, szöveg nélküli 56. oldal után) a *káderok*: „valószínű egyszer nem figyeltem nagyon hátunk mögött már / régen elzúgott a félig emésztett forradalom...”. A személyes „történelem” más rétegét érinti a *zöltség*, mely az erdőben való gyermekkori játékról mesél, és amely a leginkább Oravecz Imre *Halászóember*ének néhány darabjával rokonítható. Ennek a versnek a zárlatában szerepel a könyv egyik legszebb költői megoldása. Miután az erdőn szerzett tapasztalatait elmesélte, a vers lírai alanya így összegezi: „az egészet / együtt tettem el közös emlékezetnek a rohamozó öregkorra...”. Tehát nem a jelenre vonatkozó állítást tesz, tudniillik, hogy ezekre a dolgokra emlékszik vissza, hanem a gyerekkori énjé felől fogalmazza meg az emlékezés mozzanatát: akkor tette el az emlékeket, mostanra. Nagyon lehet szeretni a (*vers*)szakadást az ehhez hasonló megoldásokért. Vagy például a nagyszerű szóalkotások miatt. Csak jelzésképpen ideírok három verscímet: *ebédség*, *rongyászat*, *szencsiség*.

Mi foglalkoztatja a versekben megszólaló beszélőt, illetve a költemények szerzőjét? Mindenekelőtt a vers. Mi az értelme a költészetnek, hol lehet a helye a költőnek és a versnek? Ezt olvassuk ezekről a kérdésekről a *fosztóban*: „... ez a különös botorkálás azzal vált szép rítussá / egykoron hogy éterien szökkent ha a hatalom érte nyúlt s majd / magát számolja föl

kiüresedve mikor elfogy fölös te-remtő kedve / és akkor már hiába ül modoros ablaküvegekbe fakult pulóverében / a költő hiába telt el laikus testvérek között az a bizonyos emberöltő / nem lesz már az ürge megélhetési költő rezignáltan lenyeli utolsó / italát líráját kidobja az első szemétkosárba s holnapját úgy kezdi / mint az a szemközti ábra ki söpörni indul a város tegnapai szemetét”.

Aczél Gézát az is érdekli, ami manapság viszonylag kevés költőt látszik érdekelni: hogyan jelenhet meg a lírában az a közösség, melyhez az „én” hozzátartozik? Persze nincs itt szó vateszi bátorságról, a képviseleti beszédmód magabiztosságáról. Sokkal inkább reflektáltságról és kérdésről. Így például az *ars poetica* hagyományához kapcsolódó *vers*tanban, melynek beszélője hosszú tőprengés után ehhez az

ironikus képhez jut el: „gyanútlan gyerekek majd rosszaságból / ráülnek a talált költeményre billegő szék ez kérem”. Bölcs belátás kell ahhoz, hogy a lírai alany ekként minősítse a költeményt. Aczél Gézából nem hiányzik a költői bölcsesség. És ami a legfontosabb: bár újabb kötetei hasonló poétikai jegyeket mutatnak, egy irányba tartanak, nyomát sem érezni annak, hogy kifáradásban volna ez a versbeszéd.

Páskándi Géza (1933. május 18., Szatmárhegy – 1995. május 19., Budapest)

Nem voltunk igazán közeli barátok. Ez talán a róla készített fotóimon is tükröződik. Hűvösek és tisztelettudóak. Páskándi *Vendégségét* tartom az erdélyi drámairodalom (egyik) csúcsának, írom ezt illetéktelenségem tudatában is. De van egy terület, ahol Géza mások számára bizonyára ismeretlen oldalát idézhetem meg. Szenvedélyesen rúgta a labdát, én viszont sikeresen ügyködtem a kolozsvári írók és újságírók csapatának szervezésénél. Géza a középcsatár (*a center*) látványos és csillogó posztjára pályázt. Nem törte magát a csapatért. Nem vett részt a támadásépítésben. Ez a többiek feladata. Gólt akart rúgni, mindenáron. Várta, míg valahol az ellenfél tizenhatosa körül utoléri egy passz, és akkor valóban kecses, hajlékony, ha kellett, erőszakos cselekkel tört a kapujuk felé, és be is rúgta a labdát. Véletlenül sem gurította volna oda az esetlegesen jobb, ígéretesebb helyzetben lévő társának. A mérkőzésre neki kellett feltenni a koronát.

(E. L.)

► CSEHY ZOLTÁN

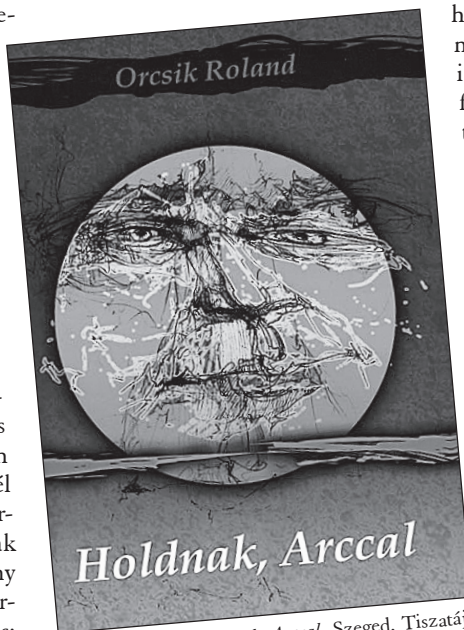

Pornó Eurydiké, Garfield és a turizmus

Orcsik Roland: Holdnak, Arccal

„Egy nemi egyensúlyhiány-nak alárendelt világban a nézésből merített élvezet két részre, aktív/ férfi és passzív/női pólusokra bomlott. A meghatározó férfitelket fantáziáját az a szerint stilizált női alakra projektálja (...) azt is mondhatnánk, hogy a nők meg-néz-endő-ség-et konnotálnak” – kezdi *Vizuális öröm és narratív film* című fejtegetésének *A nő mint kép és a férfi, aki nézi* című fejezetét Laura Mulvey (Muráth Rita ford.). A *Holdnak, Arccal* legjobb és egyszersmind legprovokatívabb szövege, a *Pornó Eurydiké* gyakorlatilag ugyanezeket a problémákat olvassa bele Orpheusz és Eurüdiké mítoszába, s jut egészen más, sok tekintetben Mulvey-nél megrázóbb végeredményre az orpheuszi tekintet tragikumának megvillantásakor. A költemény jól példázza Orcsik mítoszkorrekciós technikáinak lényegét: nálá a mítosz nem visszahelyezkedés, nem is allegorikus jelmez, hanem a jelenben meglátott történelmi vagy mitikus pillanat, mely nem illusztrál vagy elfed, hanem felbukkan, és látványosan eluralkodik. Orpheusz története technicizálódik: a sorsdöntő pillantás „vakuzó” pillantássá válik, Eurydice pedig hol fétisbábu, hol a „videó-képek” álmónője, a „meg-néz-endő-ség-re konnotált” lény, aki a száználmas férfiorgazmusok után eltűnik a virtuális világ poklában,

de egyetlen gombnyomással könnyen visszavezethető onnan. Az idilli görög hon, a mitológiai terep pedig a pornó sivársága. A történet

Orcsik Roland, *Holdnak, Arccal*, Szeged, Tiszatáj könyvek, 2007

vagy maga a táj is visszapergethető, megismételhető: „a visszapergetett képkockákon / a táj fokozatosan elkomorul.” A mítosz költői holdudvara feltérképezhetetlenül tágas, Orcsik ezekre is reflektál a maga szemszögéből: így lesz például a rilkei „lélek tárnamélyéből” a „combok közti / bányamély / előhívatlan / árnyéka”, vagy később a lekapcsolt készülékkel kapcsolatosan „sötét bánya” a „sötét képer-

nyő néma öle”. A testből a szöveg teste formálódik meg, majd bomlik szét: „a boncoló kamera előtt / vakon vonaglik a test, / majd szét-hull, akár a mondatok”. Az anatómusi regiszter bekapcsolása azért is fontos, mert a pornó szelekciós-fókuszáló alaptermészetére mutat rá: a test nem egész, hanem rész, bizonyos részek hatványozott dominanciája, és a bizonyos előre sejtethető cselekménysorozatok koreográfiája sem *mi*-re, hanem a *miként*-re szorítkozik, ha tetszik a *stílusa*. Az aktus mindamellett a női test szexuális alkalmasságának megnyilvánulása csupán. A gépnő (nőgép) működési elve rutin, a bejáratott funkciók, melyek folyamatosan csiszolódtak, s melyeket bárki igénybe vehet. A nőgép technicizált test, többfunkciós bábu, melynek a működtető élvezete a célja. A rendkívül izgatató előjáték, előkészítés a gép bejáratása csupán, a használati utasítás folyamatrajza, a szisztematikus működés lélektelen leírása, melynek folyománya az a futószalagszerűséget idéző aktussorozat, mely a költeményben megbúvó tragikumot is festi. És ebben van a lényeg: a „kiszívott időben” egyszer csak felragyog a mítosz analógiája, mely újradimenzionálja a költeményt: „Sóvárgása nem veszett el, / csak átfogalmazódott.” Az ismétlődés, a mítosz kimeríthetetlensége

ugyanazt a technikát követi, mint a visszapergetett történés technikai csodája, s talán Orcsik azt is sugallja ezzel, hogy ez az irodalom létmódja maga. De képes-e lépést tartani ezzel az emlékezet, és mindekenélőtt a vágy intenzitása?

Mítoszközei helyzet-sorozat a tárgya a *Görögországi töredékek*-nek is, mely afféle költői magán-napló. Veszélyes műfaj, mert könnyen csúszik át valami olyasmibe, amit keresetlenül képeslaplírának nevezhetnénk: egyszerű helyzet-leírásra, melynek mélysége minimális, s üzenete annyi, mint egy reflektorfénybe állított vizuális, emblemikus közhely. Orcsik tudatában van ennek, hiszen az utolsó szöveg a (*képeslap*) alcímet viseli, s a kép és a szöveg radikális elválásáról szól: „a képeslapot legszívesebben / (ha már szív-ügyekről...) / összegyűrném, hadd kopjon / a giccs, maradjon csupasz / az a néhány szó, / amit közös időnk a hátlapra karcolt.” Ez a kifordítás, megfordítás a turista konvencionális viselkedésétől való tudatos elhatárolódás kíván lenni (a fénykép is „belső fényképpé” válik), ám a szöveg nem tudja kikerülni azt a tényt, hogy ami ellenében konstruálódik, épp ne ugyanabból építkezzen. Magyarán: e versek nem képek, hanem csupaszon hagyott hátlapszövegek, nem fotók, hanem belső fotók. Az elhazátlanodott turista merőben másként jelenik meg a *Der letzte tourist in Europa* című epigrammában: „Ott- / Hol, / Se- / Hon.” A szétszabdalt szöveg kombinatorikus olvasatok és értelmezéshetőségek egész sorát villantja fel, maximálisra tágítva a lehetséges behatárolások terét, ennek ellenére viszonylag egyértelmű szöveg: arról szól, amit a *Boldog, szomorú dal* így fogalmaz meg: „Hol lakom? / zero.com.” vagy a *Mentés másként* című szép szöveg a „vagyogok” igébe sűrít bele.

A szerzőnek a legtöbb esetben szerencsésen sikerül elkerülni a „vizuális” buktatót, mégpedig

az ironia beiktatásával és a szövegre vonatkoztatott folytonos önreflexív gesztusokkal, s így hi-telessé válik a patetikus ámulat is („Az Olümposz hófoltos / csúcsai átdöfik a felhőket / s a kár a titánok, / az eget ostromolják.”), és a helyiség illúziója, a szavak próbálgatása („hal, halva”) vagy az időmérték laza átszüremeltetése a szöveg testén (*belső fénykép II.*). (Marginália: most épp Emanuele Casale *Composizione per voce* című 1997-ben komponált remekmű-ve szól, mely pontosan úgy idézi vissza a szicíliai görög karakterű zenei archaizmusokat, ahogy ez a versciklus legjobb pontjain hagyja átszüremelni a görögség esszenciáját magát.)

A paradox igazság, miszerint „Az ógörög költők a szabadságot / kötött formában képzeltek el” jól reflektál arra az elképzelésre, mely a paradoxont vagy az antitézisszerű szembenállást teszi meg számos vers csontvázává. A *Meleg, fekete hó* egyenesen antagonisztikus utatológiák generálásában érdekelt, a két címbeli jelző és a jelzett szó viszonya ezt kicsiben is prezentálja, a nyitó „Idegen városban – ott-hon” tételmondat pedig elmélyíti. Ez a barokk poétikában csúcsra járatott technika azonban általános jelképpé is nő, méghozzá egyenesen identitásbeli kérdéseket implikál. A vers alcíme (Eszék – Esseg – Osijek) a változó idegenségek és otthonosságok intim és közösségi terepeit hozza játékba, és a kisebbségi létesztetika kríziseit teszi tárgyává, különösen a délszláv háború viszonylatában. Világosan kiderül, hogy az identitások egymásba csúszthatók, szennyezettek, sőt kifejezetten ez a szennyezettség vagy átjárás a létmódjuk. Ezt példázza a vers közepe táján bekövetkező nyelvvaltoztatás is („Vreme je da kreneš, / mormolod, / idemo kući, / vagyis haza, kukutyinba”), illetve a hely elbizonytalanítása. A hely és az én összekapcsolhatósága az identitás lényegi részévé válik, ugyanakkor a hely identitása épp

olyannyira csak konstrukció, mint az identitás helye: „Hátizsákban cipeled e vidéket, / mint csiga a házát, / ahol „én” és „te”: / versről versre vándorló / láthatatlan kiindolópont.” Magunkban van-e az identitás („én”) vagy csupán a mindenkori „te” nézőpontja keríti körül? A *Poszt-humusz* cikluscím fő tárgyköre a *Poszt-humusz* változásban nyeri el legvilágosabb körvonalait:

„Feladatom a fordítás, úgy, ahogy. Szóról szóra, szétszóródva, elvagyok turmix szórványomban, kételtűként. Nyelvem városa ez: *grad mog jezika*.”

A fordítás a létezés alapmódzatává válik, s minden megnyilvánulás a nyelvek közti vándorlás, vándoroltatás sikerességének van kitéve. A szöveg-lét itt nem egy divatos irodalomtudományi köz-hely variációja, hanem valóságos, ha tetszik kifejezetten biológiai tény. A szövegben, a folyamatos fordításban ráadásul nem is igazi lét honol, hanem valami olyasmi, amit az „elvagyok” ige fejez ki. Az ellevés nemcsak a létezés vegetáló formája, hanem a foglalatosság folytonossága is, mely afféle bevégezhetetlen feladatot ró a létezésre: önmagunk kétszeres megkonstruálását mások számára. A nyelv városa tükörpozícióba kerül a szerb *grad mog jezika* fordulattal, melyek egyszersmind egymás magyarázatai is. Az *én* és a *ja* viszonya tehát eredendően fordítás kérdés, az idegenség legyűrésére szolgáló mechanizmusok mentőövére vágyik: „Bosnyáku, horvátul, szerbül / vagyis fiktív-jugóul / *ja* jelöli az *én*-t, / mégis fordításra szorul.”

Az *üres tér* című sorozat prózaversei találóan utalnak arra a felismerésre, hogy ha a nyelv szűznemzéssel mintegy újrakreálja magát, a közlés terét tágitás helyett kiüriti. E versek a szójátékok és az asszociativitás technikáján alapuló véletlentesztelő gyakorlatok, ötletjegyzékek, melyekben a gondolat irányát maga a nyelv öngerjesztő játékosága jelöli ki, s e versek sike-

re a láncolatos poentírozás gyakor-
ta kétséges karakterességében mér-
hető. Például: „Görbe (tü)körben.
Köszí. Puszi. Nyuszi. Ül a fűben.
Vár. Egy mondat egy másikat. Vár.
Beleöszül a nyár.”

Sajátos és tendenciózus szö-
vegalkotási technika Orcsiknál a
tautologikus építkezés: több vers is
versszakonként ugyanazzal az őr-
álló szóval indul (*Via Ragusa, Por-
nó Eurydiķe, Nyolcasok sűrűjében,
Sárga vers*), s erre fűződik rá az
ismétlés hevében fortyogó asszo-
ciativitás, a megállíthatatlan ára-
dás, a magömlésszerű kiteljesedés.
A *Nyolcasok sűrűjében* technikája
a nyelvi identitás kérdéskörét is
játékba hozza a hatalmas anafora-
lánc során, hiszen a hatodik vers-
szakban a „Szeretlek” „Volim te”
alakban, azaz szerbül jelenik meg,
a *Sárga vers*ben pedig a záró strofa
eredményez kreatív törést. Mind-
ez is alátámasztja, hogy Orcsik
Roland számára a legapróbb nyel-
vi vagy vizuális mozzanatnak is
poétikai szerepe van. Az ismétlés
szélsőséges, akár blaszfémikus
alakváltozatot is ölthet: „Irigylem a
pornó-színészeket, / tapasztalatuk
(t)rendkívüli, / mint a szenteké, /
amivel alig találkozni / az egyenru-
hákba bújtatott / szifilizációkban,
/ az elfojtott szexus és a szentség
hiányában / csak ismétlés a prédí-
káció, / akár a vágásokkal / trükkö-
sített cumizás.” A visszapergetés,
a modifikálás, az újrakonstruálás
lehetősége az irodalmi élmény esé-
lyeiről szóló befogadói vallomás is
egyben. A pornószínész és a szent
közös nevezőre hozása a szélsősé-
ges antitézisek meghökkentő ki-
egyensúlyozására tett kísérlet: ez a
fajta játék a kötet egészét jellemzi,
ha nem is mindig ilyen kiélezetten.

Külön kötet a kötetben a
Garfield-kommentárok című cik-

lus, melynek alaphangja, tónusa,
nézőpontja alkalmasnak látszik a
bővítésre, sőt akár önálló köteté
transzformálódásra. A rajzfilm és
képregény-figura a „hiperpasszív”
Garfield jó kapcsolódás a populáris
kultúra intellektualizálható szeg-
menséhez, és egy olyan beszéd-
módot működtet, amely a magas
irodalom felől is jól és széles ha-
gyományra támaszkodva teremt
kontextust.

Itt elsősorban Eliot macs-
kaverseivel kell számolnunk: a
Garfield irigykedik című szöveg-
ben közvetlenül is felbukkannak
az Eliot-i figurák (Gömböc, La-
diklaki Kandúr, Vásothkarom és
Enyvestalp), de a közismert mu-
sical is megidéződik, akárcsak a
macskamitológia („szfinx öreg-
anyám”), Baudelaire *A macskák*
című sokat elemzett költeménye,
de talán még Henze *The Eng-
lish Cat* című operája is bekerül a
Garfield-féle macska-kultúrtörté-
net viszonyítási pontjai közé. Ez
a párhuzamos világ, mely a hedo-
nizmus alapjává (Baudelaire-nél:
„a tudományok s a kéj barátai”,
Orcsiknál: „utálom mindazt, ami
izmus. / Max a hedo-, / ez bennem
igen izmos / (pardon: hájas).” a
külvilág irányába ható passzivitást
(Baudelaire-nél: „fázósak s otthon
ülnek”, Orcsiknál: „Nem utazom
sehova. / Ugyanúgy miákolnék Pá-
rizsban is, / mint a szobám kellős
közepén.” vagy: „házas forradal-
márként üldögélek”) teszi meg,
sokszor kriptogrammákba rejti az
átjárást a kötet többi szövege kö-
zött, de a maszkos játékot is felold-
ja, például: „Közben *orrcsiklan-*
dón, / huzatosat pukkantok.” Míg
Baudelaire (a felsorolt megidézett
szövegvilágok közül itt és most
a legkontrasztívabb) mitizálja a
macskát és a maga ősiségében vala-

miféle titkos alkimista jelképpé ne-
mesíti, s a fizikai valóságot, ahogy a
verset aprólékosan elemző Michel
Riffaterre is észlelte, csupán a spi-
ritualizálódás után vonta játékba,
Orcsik a fizikai megragadhatóság
földhöz- és testhez kötöttségéből
indít, s mindvégig esélyt sem ad a
spiritualizálódásnak. Baudelaire
szövegének a Garfield-ciklussal
ellentétben fontos téje továbbá a
nemiség lebegtetése, majd enig-
maszerű felfejtődése: a macska és a
nő metaforikus azonossága. Orcsik
hősenek csak „egy-két napilap /
hátoldala jutott”, s történetei e
képregény-lét minden „mélysége”
mindent kibillentő és szükség-
szerűen a nevetségesbe torkolló.
Garfield képregény-létéből adódik
a poén vagy a concetto kötelező
elvárásaként való megjelenése, nem
csoda hát, ha kommentárjaiban a
poénjait olykor magyarázni kény-
szerül, s e magyarázat a költemény
poétikájának masszív részévé vá-
lik: „(ja, ősi poén, / de most sem-
mi kedvem / újat kiagyalni.” Vagy:
„Addig is untig elég, / hogy a lét,
/ koppintva egy címet: / elviselhe-
tetlenül könnyű.”) Noha a tema-
tikus ív a haláltól, annak testvére-
ig, az álomig erjed: Thanatosz és
Hüpnosz birodalma azonban csak
játéktér, hiszen Garfield léte a kép-
letes léttelenség, a mozgástól való
menekülés, valamiféle szofisztiki-
kus ellenbarokk, kiegyensúlyozott
antidinamizmus maga.

Kérdés, persze, a kötetben
szereplő technika a maszkos já-
ték mellett mennyire tud eleven és
azonos súlyú ellenpontot képezni
a dinamizmust sugalló többi kötet-
egységgel, melyek épp az utazást, a
menekülést, az identitásvesztést, a
tágassá nyitódó teret tematizálják.
Ez már, mint annyi minden más
is, kifejezetten olvasatfüggő.

VINCZE FERENC ◀

Az én nézőpontjai

Győrffy Ákos: Nem mozdul

„A világ abroszán legkritikusabb hely,
Mely a csinos nyugat s a durva kelet közt,
A hatalmas éjszak s tehetetlen dél közt
Középpontban lévén, tisztán kimutatja,
Milyen még az ember s földünk ábrázata.”

Csokonai Vitéz Mihály:
Marosvásárhelyi gondolatok

A mottóként választott Cso-
konai-vers a szemlélődés helyének
kiválasztásával kezdődik, azzal,
ahogy a költeményben megszólá-
ló lírai én kijelöli és fellép arra a
helyre, „Vásárhely kies halmára”,
ahonnan belátja szemével az egész
vidéket. Nemcsak a hely kijelölése
történik meg ezzel a gesztussal,
hanem egyúttal a lírai én helyzete
és magatartása is meghatározásra
kerül: letekintés és mozdulatlanság
jellemzi, csupán a szem és az elme
mozog, melyek befogják a láthatót
és megtapasztalhatót. Mozdulat-
lanság és mozgás, szemlélődés és
tapasztalat. Csokonai szövege nem
véletlen választás, hagyományként,
példaként, akár előzményként te-
kinthető, mikor Győrffy Ákos *Nem
mozdul* című kötetét olvassuk.
Csokonaival ellentétben Győrffy
szövegeiben nem egy jelképes hely
kiválasztása történik meg, hiszen
a helyszínek kijelölése folyamatos:
vízpart, magasles, mező, vagy a
múltba tekintő emlékező helyze-
te. A hely vagy helyszín szorosan
összefonódik a megszólaló ma-
gatartásával: a hang, mely a moz-
dulatlan szemlélő tapasztalatait
elmondja és megfogalmazza. Az
Utána című önreflexív szövegben
ilyennek látjuk a hangot: „Egy
hang, / amit általában hajlamos
vagyok / az ördögnek tulajdoníta-

ni, / mintha súgná, szenvtelenül
/ mondjak ki szörnyűségeket”.
A Mi lenne az című versben pedig
a hely jellemzése: „olyan szavakat,
/ melyeknek csak ezen a helyen,
/ erről a helyről kiabálva / van érte-
lünk...”. Az állandóan váltakozó
helyszínek ellenére mégis fontos
a hely, hiszen egyfelől érvényt sze-
reznek a mondanivaló számára,
másfelől éppen a sokféleség a biz-
tosítóka a sokféle tapasztalatnak.

A vízpart visszatérő hely-
szín, s a víz visszatérő szimbólum,
minduntalan felbukkan mindket-
tő (pl. *Közeli, A halott öböl, Négy
mondat a hegyről és a tóról*). A vég-
telenség és a tükrözés jelentései
kapcsolódnak hozzájuk, az, ahogy
a partról szemlélő megpillantja a
tájat, az eget vagy akár saját ma-
gát a víztükrön. És ez a tükröző-
dés nem csupán a láthatót mutatja
meg, hanem elindítja az emléke-
zés folyamatát is, és egy olyan lírai
én hangját halljuk, aki akár az el-
múltat is fel tudja fejteni a jelen-
ből. Ahogyan a kocsmában a pult-
nak támasztott szarvasbika feje
kapcsán megidéződik a hajnal, az
erdőből felbukkanó agancskorona
rövid pillanata, majd a lövés vil-
lanása (*Ugyanannyira*), úgy tüne-
dezik elő egy megfakult, a nagy-
mamát ábrázoló fénykép kapcsán
a múlt szövedéke, az ismeretlen

katona sírja, az átlőtt sisak, egy
évszám (*A völgy emlékei*). Szintén
visszatérő helyszín az emelke-
dő teteje, a hegy, ahonnan széles
pillantást lehet vetni mind előre,
mind hátra. „Befejezni, mondtam
az emelkedő tetején. Megálltam,
/ lenéztem a nyílegyenes kaptatóra.”
– olvassuk a *Jéghideg rózsagyökök*
című vers felütéseként, ahogyan
az *Akutagava noteszéből* című cik-
lus első darabja is hasonlóan kez-
dődik: „Ha reggelenként nem lát-
ta a túlparti hegyeket / a köd miatt,
megnyugodott.” S ide kapcsolható
a *Leírás* című szöveg kezdete is: „A
menedékház teraszán pipázom.”
Versfelütések, melyek jól láthatóan
egy kiemelkedő ponton jelölik ki a
szemlélődő lírai én helyét, s ez a
pont biztosítja a látás lehetőségét.
A látását, mely nem csak a fizikai
valóság befogását jelenti, hanem
egyúttal az idő legyőzését is. A visz-
szatérő és hasonló helykijelölések
és a lírai én ezekben elfoglalt helye
és magatartása megerősíti a befo-
gadóban a világot befogni, meg-
láttni akaró individuum képzetét.
A kiválasztott helyszínek, a kör-
nyezet – a szövegbeli utalásoknak
is köszönhetően – létrehozzák a
magaslesen ülő vadász alakját: „A
vadak látványa tart életben, mon-
dod / magadnak a vadászlesen.”
(*Akutagava noteszéből*, X.)

A látás helyének kijelölése nemcsak a helyszín és a lírai én szemlélődő magatartása szempontjából fontos; ezzel egyidőben az individuuum egyúttal el is távolítja magától a szemlélődés tárgyát: az embert, az emlékeket, az eseményeket, a történeteket. A tájat viszont nem: a kijelölt helyszínek szinte minden esetben a természetben találhatók, mintha egyedül a természet lenne az, ami nem eltávolítható, vagy amit nem akar eltávolítani („Lehet-e, hogy valaki inkább már táj” – *Táj*). Az emlékekről, emberekről való megszólalás szenvtelen, leírászerű, érzelemmentes. A hang nem azért szólal meg, hogy érzelmeket közvetítsen, hanem hogy leírjon, bemutasson képeket, eseményeket, emlékeket. A befogadó képeket és jeleneteket lát. A kamera semleges, mozdulatlan, csak éppen mindig máshová állítja. Kicsit színházszerű minden, ahogyan a *Nincs, ami* című versben: ott a

színpad, emitt a néző, nincs érintkezés, a kapcsolatot csupán a látás jelenti. Mintha az ember teljesen elidegenedett volna saját világától, mintha már nem akarna és nem is tudna beleszólni az események menetébe. Frontális színház, a néző megkapja a cselekményt, aztán kezdjen vele, amit tud.

Győrffy Ákos kötetének – az eddig elmondottak mellett – egyik legfontosabb eleme a történet. Történeteket látunk, lassú vagy éppen gyors cselekmények követik egymást, s az elbeszélte jeleneteknek hőse, cselekménye, akár még végkifejlete is van. A hang szenvtelen, a lírai én nem akar többet

mondani a látottnál, nem akar értelmezni, csak megmutatni. A történettel megmutatni egy érzést, egy hangulatot, valamit, ami nem látható, nem

Győrffy Ákos: *Nem mozdul*. Budapest, Magvető, 2007.

megragadható. „Azt kéne látnom, ami előttem van, de nem azt látom, / hanem valami egészen más, azt, amit képzelek.” – olvassuk a *Négy mondat a hegyről és a tórol* című versben, melynek szerkezete a tó tükröződését játssza el, ugyanakkor rámutat arra, hogy a megtapasztalt fizikai valóság mögött kezd élni a képzelet. A megmutatott történetek sokasága, azaz súlyos jelenléte megengedi azt a kijelentést, miszerint Győrffy Ákos ezen kötete erősen epikus jellegű. Az emlékek, cselekmények leírásának igénye meghatározza a szövegek megszólalási módját, a lírai én folyamatosan olyan helyzetbe

hozza magát, ahonnan mesélni kell és lehet. És a történetek, ahogy a leírások is, az elgondolkodás lehetőségét hordozzák magukban, azt a lehetőséget, melynek kihasználásával a megjelenített események mögött megláthatunk valami más. Ez a „más” viszont nem elmondva és kimondva jön létre, hanem éppen a kimondatlanság révén: az elmondott történetekben nincs semmi különös, szinte alig történik valami, és mégis erőteljesen érződik az elmondás kényszere. Gyakran rövid, alig bővített mondatok következnek egymás után, melyek rövidségükkel a megszakíttatás érzetét keltik, ugyanakkor folyamatoságuk, fogyni nem akarásuk rámutat az elmondás szükségszerűségére. S éppen a mesélés milyensége az, ami néha fellebbenti a fátylat a hétköznapi történetekről.

„Milyen még az ember s földünk ábrázolja.” – írja Csokonai a mottóul választott versben, s talán így összegezhethetjük Győrffy Ákos kötetéről mondottakat. Egyfelől egy olyan szemlélődő egyén körvonalai bontakoznak ki előttünk, aki nem akar és nem tud beleszólni a körülötte folyó dolgok alakulásába, aki csak szenvtelenül közvetíti a megtörténtekeket. Másfelől a mozdulatlanul álló és tapasztalatokat vadászó megfigyelő alakja válik láthatóvá, aki éppen mozdulatlanságának köszönhetően időt nyer, vagy időt szerez a gondolkodáshoz, és éppen a lesen figyelő vadász némasága és mozdulatlansága az, ami útjára indítja az értelmezést. Mind a megszólaló, mind az olvasóé, hiszen egyik sem mozdul.

HANTI KRISZTINA ◀

Közös dobbanásaink

Tóth Erzsébet: Szívhangok

Íróiskolák már az első órán óva intenek mindenkit a klisék, a légből kapott hasonlatok alkalmazásától, én most mégis ezzel kezdem, s majd folytatom is. Tóth Erzsébet leginkább arra a taxisofőrré hasonlít, aki egy hosszabb külföldi utazás után a lehető legpontosabb összefoglalást tudja adni a távollétünkben bekövetkező változásokról a reptérrel a városba vezető út alatt. Véleményt alkot, kimondja helyettünk a vélt igazságot, és mi akaratlanul hiszünk neki, mert abban a helyzetben ő az egyetlen, akire támaszkodni lehet. Ugyanúgy például, ahogy az aktualitások terén Tóth Erzsébetre lehet támaszkodni. De hát, mégis „... milyen író az, akinek csak forgácsai vannak? Aki csak a tárcáiból éldegél?” (*Félközép*) Azt hiszem, kizárólag mérvadó írószemélyiségeknek, közéleti szereplőknek jut az a kiváltság, hogy tárcát írhatnak a napilapok hasábjain. „Agyad félközép tartományában mindig van tíz-húsz tárcára való készenléten, álmodban is le tudsz pötyögni kettőt-hármat...” (*Félközép*) – szól az idézet magyarul a Magyar Nemzetben, később a Magyar Hírlapban közölt szövegek megszületésére. Úgy tűnik, az író kezében (az esszé mellett) ez a leghatékonyabb eszköz, hogy felemelje a szavát, tetszést és nemtetszést nyilvánítson egy számára jelentős kérdésben. A jó tárca akkor éri el a célját, ha a műfajilag megkövetelt rövidséget és tömörséget a legteljesebben tudja kitölteni a gondolatiság.

Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2008

Tóth Erzsébet évek óta gyakorolja a tárcáírást. Jól tudja, hogyan használja ki a műfaji keretek kínáta lehetőségeket. Rutinosan mindig belecsempész valamilyen könnyed vagy éppen súlyos, „fordulatot”

Tóth Erzsébet
Szívhangok

Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2008

hozó elemet, humort, iróniát, rap-szódíát, női témát és/vagy túlérzékenységet stb., amelyek új mederbe terelik a gondolatok folyamát, és más oldalról világítják meg az addig megfogalmazottakat. Nem kizárólag a napi aktualitások foglalkoztatják, sok történet ösztönzi elmélkedésre a saját múltjából is. A személyes hang, az érzelmgazdagság is alátámasztja azt a kritikus meggyőződést, hogy ezek a tárcák, valójában a publicisztikán túlnövő szépirodalmi igényességgel megírt szövegek. A legmegragadóbb

történetek mindegyike visszaemlékezés az önfeledt gyermekkorra. Például arra, hogy milyennek látta a nagymamát kislánként, majd évekkel később kiszolgáltattan a kórházi betegágyán, kontyától megfosztva. Hogy mit jelentettek számára a nyírségi nyarak – a Sóstó környékével kapcsolatos későbbi élményeiről, újból és újból előkerülő, irodalmi idézetekkel kiegészített érzelmes szövegrészekből kaphatunk képet. Valamennyi egykori személyes történetből összetartó, szeretetben, egymásra figyelésben élő nagycsalád rajzolódik ki. „Engem először nagymamám vitt el a templomba, úgy, hogy már a saját lábamon mentem, négy-öt éves lehettem, a húgom három se volt még talán, ő fogott kézen bennünket, jól bebugyolált kis krampuszokat, el kellett mennünk otthonról, amíg szüleink feldíszítették a fát, és ahogy nekünk mondták: a Jézuska meghozza az ajándékokat.

Nagymama meg elsétált velünk a templomba, odavezetett az oltárhoz, és megmutatta a jászolban fekvő Kisjézust.” (*Mintha csak futna*).

Valójában nehéz eldönteni, mi miatt érdekesebb Tóth Erzsébet tárcáit olvasni, rám (az én elméletektől és még ki tudja, mi mástól torzult kritikus-agyamra) talán a szövegek személyessége jobban hatott, sokkal mélyebben érintett, mint a közéleti hang mondjuk egy kerületi politikai rendezvényen elhangzó ünnepi szónoklat esetén. Az viszont könnyen eldönthető,

hogy „szakmailag” melyik írói magatartás, stílus a divatosabb. Manapság sajnos egyik sem. Ám, amin keresztül meg lehet ragadni ezeket a szépirodalmi igényű tárcákat, az a hétköznapióság. A közönséges halandó, egyszerű olvasó, ha kezébe veszi a napilapot a reggeli gőzölgő kávé és forró pirító mellett ülve (ideális állapot!), esetleg a villamoson zötykölődve, vagy, mint én, a sajtószemle összeállításakor, akaratlanul is azzal szembesül, hogy a tárcaíró helyette szól és érez, helyette és érte hívja fel a figyelmet, olvas be, mutat fityiszt stb., hogy már megint nincs ez így jól! Attól válnak ezek a szövegek emberközelivé és szerethetővé, hogy tulajdonképpen bármelyikünk lehetne nemcsak a szereplőjük, de a megalkotójuk is. „Nem volt időm sokáig örülni, porszívózni kellett.” (*A tavasz első napja*), amit persze senki sem szeret. Ugyanúgy, mint orvoshoz járkálni sem (még akkor sem, ha a megnevezett személy jóképű férfi, mint a szerző történetében), és ott fölösleges kérdésekre válaszolni: „van-e esetleg valamilyen eltitkolt betegsége?”. Kit ne bántott volna már újra és újra egy szakítás emléke és kinek az anyukája ne álmodta volna azt, hogy a tulajdon lányát mutatják a tévében, mondjuk Parti Nagy Lajos helyett, vagy amikor éppen átveszi a Nobel-díjat?

Többször kiderül a lejegyzett élettörténetekből az is, hogy Tóth Erzsébet íróként és emberként is szociálisan érzékeny teremtmény. Amikor saját sorsáról, írói létéről beszél, a szegénység a legtöbbször előkerülő téma, ami aztán átvezet

a nélkülöző pályatársak általános gondjaira: hogy az Írószövetség mosdójában nemcsak papír nincs, de tavaly óta már ellopták a tükröt is; hogy egy könyv kiadása sem a szerzőnek, sem a szponzornak nem éri meg stb. A saját nincstelenségét finom iróniával szemléli (például, amikor azért nem megy el egy fontos rendezvényre, mert nincs pénze buszjegyre), a másokét elkeseredetten. Így az élelmiszert vásárló anyja és fia esetét, akik pironkodva visszateszik a kasszána az üveg almalevet, hiszen arra már nincs keret. Egyszerre szívbe markoló és felháborító az az írás, amelyikben arról számol be, hogy hónapokig nézeget egy vágyott könyvet a kirakatban, és végül a bolt teázó részében olvassa ki. Hasonló érzéseket kelt az olvasóban a *Mazsolafelezők* című tárca, amelyben az író úgy dönt (vagy inkább a körülmények döntenek úgy helyette), hogy a péksütemény felét el kell tenni másnapra. Amint azonban végül kiderül, hogy mindkét fél, s így az egész túrós táská csupán félbe szelt mazsolaszemeket tartalmaz, rögtön ironikusan közelít a témához. Ha mazsolafelezőként dolgozhatna a mazsolafelező gyárban legalább félállásban, talán fel sem tűnne senkinek, hogy alkalom adtán „... egyet-egyet bekap[...]. Egészben!”.

Az egyik szövegben leírja, hogy az agy miként használja védekező mechanizmusként a felejtést, „Teljesen elfelejti az ember a nagyban bántó vagy fájó eseményeket. Úgy tesz, mintha meg sem történt volna.” (*Szürkület*) Tóth Erzsébet íróként hasonlóan alkalmazza a

leheletnyi iróniát az elviselhetőbb, élhetőbb élet módszeraként.

„– Mit is mondtál, mennyi az a sírhelybérlet?

Nyolcvankétezer, és akkor kétezer-tízíg rendben van.

Annyiért inkább szolárium bérletet vennék, és akkor két hónapig rendben vagyok.” (*Sírhely*)

Ha közéleti témáról ír, vagyis aktuális, égető (néha politikai) kérdéseket feszeget mondandójával, a reformálni vágyó népművelő szerepét ölti magára. Bár meg kell jegyezni, hogy egyáltalán nem arról van szó, hogy a konzervatív eszmék megszállottja volna, sokkal inkább úgy lehet fogalmazni, hogy az általános emberi hanyatlás, korcsosulás, és szellemi, erkölcsi romlás ellen emeli föl a szavát. Például, hogy az olimpiai közvetítésben lekeverik a nemzeti himnuszokat, vagy hogy egy nemzeti ünnep alkalmával már nem szokás kitenni a zászlót a házfalakra. Bizonyosságot tesz arról, hogy irodalmi műveltsége mellett, rendkívül tájékozott a világ dolgairól, otthonosan mozog a különféle televíziós csatornák kínálta hír- és showműsorok területén is. A Zsanett-ügy kapcsán így neki elsősorban egy Vörösmarty idézet ugrik be: „S az agg föld tán vendéghaját veszen” (*Vendéghaj, vagy amit akartok*)

Ha végeztünk a reggeli kávéval, ideje végre belátni, hogy Tóth Erzsébet írásainak szellemi következményei vannak. Igazságtartalmuk és hétköznapióságuk miatt sokakat megérintenek. És hozzá az EKG jól látható elváltozást jelez, közös dobbanásokat.

FEKETE J. JÓZSEF ◀

A részvilágok otthontalanságáról

Füzi László: A középpont hiánya

Füzi László öntörvényű jelenségként tételezi az irodalmat, ám akár irodalomtörténészként, akár kritikusként, akár szerkesztőként, akár íróként beszél az irodalomról, soha nem annak autchtion jellegét helyezi előtérbe, hanem együtt kezeli azt az irodalmi alkotás létrejöttében számottevő körülményekkel, tényezőkkel. A történelemmel például, a társadalmi körülményekkel, a szerző személyével, a műnek az életműben elfoglalt helyével, az irodalom társadalmi megbecsülésével, az irodalom és a siker összefüggéseivel – „Siker az irodalomban: a mű, a munka megteremtésének sikere.” (253.) – ne soroljam tovább. A Németh Lászlóról írt monográfiájának címe, *Alkat és mű*, beszédesen utal a mű és a művön kívüli terek egymáshoz közelítési szándékáról. Mielőtt is bárki téves következtetést vonna le a fenti mondatokból, három dologra kell emlékeztetnem: 1. Füzi László minden írásában elkülöníti azt, ami irodalom, azt, ami a mű, attól, ami nem irodalom, de része lehetett az irodalmi mű megképződésében; 2. tudatában van annak, hogy a változások és az átalakulás eseménysorozatában a műről leszakadni látszik mindaz, ami nem irodalom, amit irodalmon kívüli jelenségként érzékelünk, illetve nem óhajtunk róla az irodalom közegében tudomást venni; 3. Füzi azt is pontosan tudja, hogy a szöveg viszont még nem biztos, hogy irodalom, abból, hogy valaki valamit ír, még nem feltétlenül születik mű. Volta-

képpen e három dologról szólnak mostani kötetének esszéi, tanulmányai, írásai, aminek címét – *A középpont hiánya* – Sáfrány Attila ihlető tanulmányának egyik mondatából emelte ki.

A hiány tapasztalata – a huszadik századi, különösen a szerző által kedvelt, a 30-as évek köré sorolható alkotóknak a Semmi egzisztenciális tapasztalatával szembesülő, szembesítő műveinek megerősítése nyomán – élménykörének középpontja (lám, mégiscsak létezik középpont), egyben írásainak vezérmotívuma is. A József Attila, Németh László és Márai Sándor gondolkodói alkatáról írt párhuzamos tanulmányokat egybefogó, *A Semmi közelében* (2003) kötet esetében ez szembeötlő, de ugyanezzel a tematikával találkozunk a három év naplóbejegyzéseit közreadó *Lakatlan sziget I–III.* (2000), a *Maszok, terek* (2005) és a jelen kötet olvasója is. Azzal, hogy az irodalomtudós, a szerkesztő ez utóbbi kötetekben az olvasó, aki ír pozícióját választja, és beszédmódjában a személyes érintettsége megfogalmazásához keres kitölthető tereket. A beszédmóddal együtt a megszólalás műfaja is módosult, a naplófeljegyzés intimitásán át az esszé kételkedések szabdalta tágasságáig. A jelen kötet végén olvasható interjúban Füzi László elmondta, hogy a napló műfaját érzése szerint kimerítette, de nem a világról, nem az irodalomról, nem a művekről nincs több mondanivalója, hanem önmagáról. Viszont azt meg ki állja meg, hogy

ne tegyen fel kérdéseket, ha másnak akár hiába, akkor, de mindennek előtt is: magának. Erre pedig az esszé az ideális műfaj, amiben az író továbbra is magáról beszélhet. A napló ugyanakkor továbbra se elhanyagolandó, ám már nem mint saját alkotás, hanem mint olvasmány. Ehhez a meglátáshoz érdemes lesz visszatérni a kötet kapcsán, hiszen a „más naplója” kapaszkodót nyújthat a történetiségtől elszakadni látszó irodalom megértéséhez egy olyan korban, amelyben végképp hiányozni látszik az a biztos pont, ahonét körbetekintve az életünkkel nézhetnénk szembe. Füzi László a József Attila költészetében megfogalmazott, a költészetével pótolni igyekezett „világhiányát”-tól, Márai Sándor tartalom-igényétől, Cs. Szabó László „még vállalható személyességétől” kiindulva jutott el a felismerésig, hogy „a jelen idejű alkotás és a világ között áthatolhatatlan fal teremődik, a történetiségtől menekülő ember a múlt alkotásait is kizárja a maga világából, kivéve a kincsképző szerepet betöltő alkotásokat, azok azonban ebben a funkciójukban már nem alkotásként léteznek”. (24–25.) Más szóval, a kiüresedett terek helyébe más, ugyancsak kiüresedett helyek kerülnek. Ez tagadhatatlan, de nem feltétlenül szemmel látható folyamat. Az esszéíró számára viszont nyilvánvaló a „változás-sor”, vagy „átalakulás-sorozat”, aminek főbb jellemzői közt jegyzi a világ jelenségeit egymással könnyedén kapcsolatba állító globalizációt, a

történetiség tudatának szétesését, ugyanakkor a történetiség jelenvalósága iránt valami módon mégis csak fennálló igényt is érzékeli, egyebek közt Faludy György példája nyomán, aki nem tanúja volt a történelemnek, hanem a történelem *vele*, az életével egybefonódva történt. A történelem Füzinél soha nem kerül lapszélre, lett légyen szó Camus-ról, Kapuścińskiről, vagy József Attila és Németh László egymáshoz fűződő kapcsolatainak vizsgálatairól, de nem csak irodalomról, hanem a természet- és társadalomtudományok legújabb eredményeiről, amelyeket naprakészen követ. Éberén figyel a társadalmi kohézió szétesésére és a minden szinten megjelenő alulinformáltságra, ebből ere-

Kalligram, Pozsony, 2008

dően egyenesen adja magát az író számára szívszorító kérdés, hogy voltaképpen kinek is ír? Nem Füzi az első, se nem az egyetlen, bizonyára nem is utolsó, aki az önmegszólító gondolkodás – a napló és az esszé – lejegyzésében (is) látja az írás értelmét. Úgy tartja, valami módon vissza kellene kanyarodni az írás ős-elemiségéhez, az origóhoz, „jó lenne túllenni az egész irodalmon, szerkezeten-struktú-

rán, működtetésen, hatalmon és kiszolgáltatottságon, s ismét csak az íráshoz visszajutni” (218.), de a történelem más irányba pofozza az író. Kénytelen szembesülni a válság élményével, ami a hagyományok törésében és a kultúrát egzisztenciális kérdésként kezelő szellemiség pusztulásában vetül ki a mindennapokra.

Ezen szemlélete külön hangsúlyos Németh László életművére vonatkoztatva, hiszen Németh műveinek tanulmányozásával évtizedeket töltött, sorra értelmezte őket, igyekezett feltárni mai olvashatóságukat és lehetséges olvasataikat, sőt, ezt a munkát valami sajátos formában folytatni is kívánja. Az ilyen, fél életét valamire áldozó embert talán joggal nevezhetjük megszállottnak. Am attól, hogy Füzi megszállottan olvassa Némethet és a Németh-irodalmat, ő még nem a Németh-művek, hanem az irodalom, a kultúra megszállottja, ami kellő távolságot biztosít számára a kritikai vélemény megformálására. Mint minden életműben, úgy Némethében is van, ami időtálló (harmóniában áll benne a történetiség, az esztétikum, az életrajziség és a személyesség – nem mintha éppen ezek lennének az időállóság grádicsai), s van, ami idő múltával kihullik belőle, mögöttes síkba kerül, ma már nem áll rendelkezésre az a történelmi háttér, ami (paradox módon) esztétikai olvasatát segítené. Füzi alapkérdése, hogy miként olvashatók ma a Németh-regények, és válaszában nem kompromisz-

szum, hanem csak értelmezői kitérő annak észrevételezése, hogy „... az egyik legmélyebb és legsúlyosabb Németh László-mű született meg a *Naplók* megjelentetésével”. (159.) Újabb alapprobléma: mű kontra napló. Ha a magyar irodalomban valakinek sikerült ezt a gordiuszinak álcázott csomót kardcsapás nélkül megoldania, akkor az Szentkuthy Miklós volt. Szerencse, hogy itt most nem kell

párhuzamot vonnom, eltéréseket keresnem és mérícskélnem a Németh-művek és Németh-naplók között, viszont kapóra jött a másik író-zsenivel vonható párhuzam: Németh László volt az első, aki a kortársak között megértette Szentkuthy grandiózus iramodását az irodalom új koncepciója felé, s noha gondolatviláguk, stílusuk, közönség előtti megnyilvánulásuk szemmel látható érintkezési pontokat nem mutat, vagy azokat senki nem kutatta, de emberi-írói-gondolkodói habitusuk kontúrjai számos metszéspontban találkoznak, s például szemléltetik, hogy ugyanazt akár több, különböző formában is meg lehet valósítani, és minden létrehozott forma magán hordozza a saját gondolati-esztétikai-személyes-közösségi, történetiségen és divaton áthatoló karakterét, ha úgy tetszik értékét (bár e szó használata Füzi könyve esetében ingoványos talajra visz, hiszen akkor arról is szót kellene ejteni, hogy szerinte mi is az irodalmi érték. Szerencsére ezt ki is fejtja a kötetben, így, ha valaki erre kíváncsi, ne is olvassa tovább ezt az írást, vegye meg/elő a könyvét). Számomra ennél a pontnál az a legizgalmasabb mozzanat, hogy a magyar irodalom számos jeles és ismert naplóírója közül kettő – aki egybehangzón a naplóját jelölte meg élete főműveként (Szentkuthy esetében ez autográf bizonyítható, Németh esetében monográfusa – és az író Ágnes lánya – véleményére hagyatkozom) – két, egymással szögesen ellentmondó alkotói hozzáállás realizálódik. Németh naplójában elveti a stilizálás lehetőségét, Szentkuthy naplójában is alaköltő, nem csak az irodalmat, hanem magát is stilizálja! Füzi alapján vallomások jelleget tulajdonít Németh életművének, amibe szinte elválaszthatatlanul simul bele a naplók vallomásos vonulata, ami ugyan elkülönül a szerepjátzó karakterről, viszont – miként bármely napló – olykor túloz és felnagyít: „... a *Naplók* [...] a ter-

mészetes ember ütközéseit, megnyilvánulásait őrzik. Sokszor mélyebben, tisztábban, emberibben, mint a művek, de mindenképpen – Nádas Péter más összefüggésben használt kifejezését kölcsönvéve – stilizálás nélkül. Ahhoz ugyanis, hogy Németh naplót írjon a legtöbb esetben épp a szerepektől való eltávolodásra, a szerepek kiürülésére, azok ledobására volt szükség. Németh pontosan ismeri önmagát, ezért írhatta: 'A szenvedéseim: ez volt a főművem' – a *Naplók* pedig a szenvedéseket átélte embert önmagában, szenvedései közepette mutatják meg, számos esetben ismét csak felnagyítva a sérelmeket, ütközéseket.” (161.) Németh számára tehát a konfesszió eszközeként szolgált a napló, Szentkuthy a műre készülés áldásos lehetőségét látta benne, miként a következő idézetből ki is derül: „Minden egyes napot, sőt sokszor órát, drámai, színpadi jelenetként komponálok meg, *sőt megsűghatom, konkrét életemet néha naplóm szemzőgéből nézem, és megvalósítás előtt már megkomponálok, aszerint, hogyan akarom majd leírni naplóm-ba*”¹ (kiemelés: F. J. J.). Függetlenül attól, hogy Szentkuthy színpadias kijelentéseiből mindig le kell vonni a beléjük foglalt túlzást, vitathatatlan, hogy az író a legintimebb megnyilatkozásai során is újabbnál újabb álarcokat öltve próbálta végig az eljátszható szerepeket.

Füzi Lászlónak a Németh-naplók iránti viszonya nyilvánvalóvá teszi, hogy Németh-monográfusként sem elvakult hódolója a Németh-életműnek, hanem folytonos értelmezője, szem előtt tartja, hogy mai olvasója és újraolvasója mit érezhet belőle értékállónak,

amit nem erodáltak a bevezetőben említett társadalmi-történelmi-esztétikai átalakulás folyamatai. A *Naplók* megismerése bizonyára jelentős mértékben hozzájárult azon véleményéhez, hogy a velük „azonos lélektani helyzetben” született Németh-drámák jócskán megfakultak, a naplók életesebbek, a drámák mára inkább csak dokumentumnak tűnnek, a bennük megjelenített feszültség nem „feltétlenül eredményez művet”, a regényei közül pedig négyet emel ki a mai olvasó számára. A mű és a dokumentum, a historizmus és a perszonizmus egymásra vonatkozathatóságának vizsgálata során jut el Füzi annak a felismeréséhez, „hogy nemcsak a hagyományos műformákban születhetnek valódi művek, hanem minden korábbi, esztétikai értéket hordozó formától függetlenül új formákban is, napjainkban így jut egyre fontosabb szerephez az életrajzi beszélgetés”. (162.) Ugyanígy a napló, tegyük hozzá, noha Füzi már felveti a naplóirodalom túltengésének jelenségét is, de itt nem tekinthetünk el említésétől, hiszen Németh László éppen naplóit tartotta igazán fontosnak életművében.

Füzi László az értékhordozó alkotások iránti igény kiüresedésének tapasztalata mellett igazat ad Milan Kundera meglátásának is, miszerint a történetiség elválaszthatatlan az esztétikai értéktől, ami a múltban értéként képződött meg, érték-jellegét a maga korában fejtette ki – jobbik esetben persze. Ha azonban egy szerző ugyanilyen zsenialitással ugyanilyen remekművet alkot az előző remekmű minden jellegzetességének átörökítésével egy későbbi korban, akkor

a mű kizárólag megmosolyogtató anakronizmusként értelmezhető. „Fordítsuk át Kundera tapasztalatát a magunk példájára – írja Füzi –: ha a történetiség észlelése olyannyira erős, hogy a műveket csak történetiségükkel, korhoz-időhöz való kötöttségükkel együtt tudjuk értelmezni, s a műveket egy folyamat, a világ észleléséhez és kifejezéséhez kapcsolódó folyamat részeként helyezzük el a magunk világában, akkor szükségszerűen az időhöz kapcsolódva helyezzük el az emberi életeteket, sorsokat is. Ady, József Attila, Radnóti életének ideje a sorsukat körülfogó történeti idő, még ha művükben érezzük is az öröklét szellemét.” (233.)

Füzi László esszéinek és tanulmányainak logikus végkövetkeztetése, hogy az új világ régi szó-tárral leírhatatlan, új szóhasználatra, új érvekre, új meglátásokra van szükség, de szerinte erre remény sincs, mert „ma már nem egy ember buta, hanem lassan az egész világ” (250.), s amit erről a világról hallunk, „az ötvenes-hatvanas évek frazeológiáját használja. Ha nincs szerencsénk, akkor harmincas éveket...” (250.) Füzi könyveiben, így a mostaniban se arról gyözködik, hogy szétesett a teljesség, ezt tudjuk már vagy egy évszázada, vagy ha kissé megkaparjuk a felületet, még a középkorban széthullott az egységesnek hitt világkép, hanem azt mutatja fel, hogy a vélt teljesség újra és újra szétesik, jelenleg éppenséggel egy ilyen folyamat kellős közepén érezzük magunkat, és nem lehetünk otthonosak a teljesség hiányának tudatával azokban a részvilágokban sem, amelyekben mindannyian élünk. Az irodalom se az otthonosság tere.

1 Idézi: Serf András: *Szentkuthy Miklós rejtélyes naplója*. HVG, 2008/29. szám

Tózsér Árpád, Géczi János, Kalász Márton, Gittai István, Acsai Roland, Magyar Barna, Kiss Judit Ágnes, Hartay Csaba, Nagy Mihály Tibor, Mogyoróssy László versei

Murányi Zita, Horváth Sándor Farkas, Egressy Zoltán prózája

Beszélgetés Egressy Zoltánnal, Krasznahorkai Lászlóval

Kritika a Portugál és az Oresztész című színelőadásokról

Tanulmány Krasznahorkai László Sátántangójáról, holó Hóbel László festészetéről

Kritika Bereményi Géza, Krasznahorkai László, Tózsér Árpád, Acsai Roland, Hász Róbert, Devescovi Balázs, Dudás Sándor, Kőszegi Barta Kálmán, Hartay Csaba, Kakuk Móni, Kőváry E. Péter, Nagy Mihály Tibor, Somi Éva, Ványai Fehér József kötetéről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békés Megyei Jókai Színház

Felelős kiadó: Fekete Péter igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy u. 1.

Telefon: 66/519-558. Fax: 66/519-560. E-mail: barka@bmk.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 2400 Ft.

Terjeszti a LAPKER Rt.

„Meg nem rendelt” kéziratot csak nyomtatott formában, postai úton áll módunkban fogadni.
Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.